

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ: ВИКЛИКИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Вступний тренінг для суддів

РОЗДАВАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ

УДК 305:342.78

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної школи суддів України (протокол № 2 від 05.06.2023 р.).

Гендерна рівність: виклики в умовах збройного конфлікту. Київ, 2023. 88 с.

Розробниця курсу / упорядниця роздавальних матеріалів: **Фулей Тетяна Іванівна**, к.ю.н., начальниця відділу наукових досліджень проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти Національної школи суддів України.

Зміст

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ «ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВІ СИТУАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ»	5
МІНІЛЕКЦІЯ: «ГЕНДЕР: ПОНЯТТЯ ТА МІФИ, З НИМ ПОВ'ЯЗАНІ»	6
Поняття «гендер» у Стамбульській конвенції.....	6
Поняття «гендер» у Словнику Європейського інституту з гендерної рівності.....	7
Демонстрування відео (приклади 1 та 2).....	8
МІНІ ЛЕКЦІЯ ТА РОБОТА З РОЗДАВАЛЬНИМИ МАТЕРІАЛАМИ	
«В УКРАЇНІ РАТИФІКУВАЛИ СТАМБУЛЬСЬКУ КОНВЕНЦІЮ. ЩО ЦЕ ОЗНАЧАЄ?»	12
Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція).....	12
Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами».....	21
МІНІЛЕКЦІЯ «ПРИНЦИП РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ»	23
Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» ..	23
Ситуації-ілюстрації (приклади 3 та 4).....	27
ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ «ОСНОВНІ ПРОЯВИ НЕРІВНОСТІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ»	29
Ситуація-ілюстрація (приклад 5).....	30
ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОГО ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ ЯК [ОПЕРАТИВНА] ЦІЛЬ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ»	31
Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки» (схвалена розпорядженням КМУ від 12 серпня 2022 р. № 752-р) .	31
ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ ЩОДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВИХ СИТУАЦІЙ	41
Перегляд відео та виконання завдання у малих групах (приклади 6 та 7).....	41
Мозковий штурм (приклади 8 та 9).....	45

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ «ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВІ СПРАВИ: ПРАКТИКА ЄСПЛ»	46
Виконання індивідуального завдання шляхом заповнення аналітичної схеми (таблиці) (приклад 10).....	46
Обговорення справ у малих групах	47
«Юнке проти Туреччини» (<i>Juhnke v. Turkey</i>).....	47
«Ізджи проти Туреччини» (<i>Ízci v. Turkey</i>)	48
«S.Z. проти Болгарії» (<i>S.Z. v. Bulgaria</i>)	49
«У. проти Словенії» (<i>У. v. Slovenia</i>)	50
«Ірина Смірнова проти України» (<i>Irina Smirnova v. Ukraine</i>)	52
ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ – АНАЛІЗ РІШЕННЯ ЄСПЛ «М.С. ПРОТИ БОЛГАРІЇ»	54
ЕКСПРЕС-ОПИТУВАННЯ	84

Практичне завдання

«Гендерно чутливі ситуації під час війни»

У малих групах пригадайте гендерно чутливі ситуації, які опинилися у фокусі уваги медіа/ громадськості з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України.

Запишіть їх на фліп-чарті.

Оберіть 2-3 ситуації, проаналізуйте їх: визначте, в чому полягає гендерний аспект? Про що свідчить обрана ситуація? Частиною якої глибшої/масштабнішої проблеми вона є?

Мінілекція

«Гендер: поняття та міфи, з ним пов'язані»

ПОНЯТТЯ «ГЕНДЕР» У СТАМБУЛЬСЬКІЙ КОНВЕНЦІЇ

СТАТТЯ 3 Визначення

Для цілей цієї Конвенції:

- c) **«гендер»** означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків;
- d) **«наси́льство стосовно жінок за гендерною ознакою»** означає насильство, яке спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою, або яке зачіпає жінок непропорційно;
- e) «жертва» означає будь-яку фізичну особу, що піддається поведінці, зазначеній у пунктах «а» та «b»;
- f) «жінки» охоплює дівчат до 18 років.

Визначення терміна «гендер»¹

43. Позаяк Конвенція накладає зобов'язання щодо запобігання й боротьби з насильством стосовно жінок в ширших рамках досягнення рівності між жінками й чоловіками, автори вважали, що потрібно дати визначення термінові «гендер». У контексті цієї Конвенції термін «гендер», який має в основі чоловічу та жіночу стать, пояснює, що існують також соціально закріплені ролі, поведінка, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає правильними для жінок та чоловіків. Результати дослідження свідчать про те, що певні ролі чи стереотипи породжують небажану та згубну практику і доповнюють відчуття прийнятності насильства стосовно жінок. Для подолання таких гендерних ролей стаття 12 (1) формулює загальне зобов'язання у сфері запобігання насильству, яке полягає у викоріненні упереджень, звичаїв, традицій та всіх інших практик, які ґрунтуються на ідеї неповноцінності жінок або стереотипних ролей жінок і чоловіків. В інших частинах Конвенція закликає до покладення гендерного розуміння насильства стосовно жінок і домашнього насильства

¹ <https://rm.coe.int/1680093d9e>

в основу заходів, спрямованих на захист і підтримку жертв. Це означає, що для того, щоб адекватно реагувати на таке комплексне явище, до подібних форм насильства потрібно підходити в контексті поширеної нерівності між жінками й чоловіками, наявних стереотипів, гендерних ролей і дискримінації жінок. Термін «гендер» у цьому визначенні не має на увазі підміну термінів «чоловіки» та «жінки», які використовуються в цій Конвенції.

Визначення терміна «насильство стосовно жінок за гендерною ознакою»

44. Термін «насильство стосовно жінок за гендерною ознакою» використовується скрізь у Конвенції та стосується насильства, спрямованого на жінку лише тому, що це жінка, або такого, що непропорційно великою мірою стосується жінок. Воно відрізняється від інших видів насильства тим, що головним мотивом актів насильства, зазначених у п. а, виступає саме рід жертви. Іншими словами, насильство за гендерною ознакою стосується завдання жінці будь-якої шкоди, і це служить як причиною, так і результатом нерівного співвідношення сил через сприйняття відмінностей між жінками й чоловіками, що призводить до залежного стану жінок в приватній та публічній сферах. Цей вид насильства глибоко вкоринився в соціальні й культурні структури, норми та цінності, якими керується суспільство, й нерідко навіки застигав завдяки культурі заперечення й замовчування. Вислів «насильство стосовно жінок за гендерною ознакою» у цій Конвенції розуміють як еквівалент вислову «насильство за гендерною ознакою», який застосовується в Загальній рекомендації № 19 CEDAW з питань насильства стосовно жінок (1992 р.), Декларації Генеральної Асамблеї ООН про ліквідацію насильства стосовно жінок (1993 р.), Рекомендації Rec(2002)5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам з питань захисту жінок від насильства (2002 р.). Цей вислів слід розуміти так, що він має на меті захист жінок від насильства через гендерні стереотипи і спрямований спеціально на жінок.

ПОНЯТТЯ «ГЕНДЕР» У СЛОВНИКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ З ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Словник Європейського інституту з гендерної рівності / пер. М. Бабак, О. Давліканової, М. Дмитрієвої, М. Козир, Л. Компанцевої, К. Левченко, М. Скорик, О. Суислової. – Київ : «Вістка», 2021. – 170 с.

Гендер (gender) – соціальні характеристики та можливості, пов'язані з буттям жінкою або чоловіком, зі стосунками між жінками та чоловіками, дівчатами та хлопцями, а також із відносинами поміж жінками, та поміж чоловіками.

Посилання: (1) UN Women. Concepts and definitions; (2) United Nations Population Fund – UNFPA (2011). Gender at the Heart of ICPD: The UNFPA Strategic Framework on Gender Mainstreaming and Women's Empowerment.

Примітки. Ці характеристики, можливості та відносини будуються соціально та засвоюються через процеси соціалізації. Вони контекстно- та часозалежні та є мінливими. Гендер визначає, що саме очікується, допускається і цінується у жінок та чоловіків у певному соціальному та культурному контексті. У більшості суспільств існують відмінності та нерівності між жінками та чоловіками у покладених на них обов'язках, здійснюваній ними діяльності, доступі до ресурсів та контролі над ними, а також у можливостях прийняття рішень. Гендер є частиною ширшого соціокультурного контексту. Інші важливі критерії соціокультурного аналізу включають клас, расу, рівень бідності, етнічну групу та вік.

Гендерно зумовлені припущення та очікування як правило ставлять жінок у не вигідне становище щодо повноцінного користування такими правами, як свобода діяти та бути визнаними як самостійні, повністю дієздатні дорослі особи, повноцінно брати участь в економічному, соціальному та політичному розвитку та приймати рішення щодо його обставин та умов. Гендер – це також важливий термін, який слід розуміти в контексті гендерної ідентичності.

ДЕМОНСТРУВАННЯ ВІДЕО (ПРИКЛАДИ 1 ТА 2)

ПРИКЛАД 1

Демонстрування відео

«Запровадження терміна «гендер» в юриспруденцію»

Враховуючи міфи, які множаться навколо слова «гендер», доречним буде продемонструвати, яким чином воно стало використовуватися в юриспруденції. Для цього можна використати фрагмент відеозапису слухань в Юридичному комітеті Сенату США щодо призначення Рут Гінзбург суддею Верховного Суду².

Сенатор Деконсіні: Учора, суддя Гінзбург, розмірковуючи на відповіді сенатора Кеннеді про низку особистих зустрічей, які Ви пов'язували з тим, що привело Вас до того, що Ви почали піднімати ці питання на юридичному форумі, Ви наводили історії, які спричинили на Вас вплив. Одна з історій, яку я хотів би знати, і яку я можливо оминув, стосується того, чому Ви надаєте називаєте цю сферу «gender discrimination» (гендерна дискримінація), а не «sex discrimination» (дискримінація за ознакою статі). Чи це має певну історію?

Рут Гінзбург: Так, має.

Я вагаюся щоразу, коли кажу «gender based discrimination» (гендерно зумовлена дискримінація), тому що мене різко критикував колега-науковець, якого я дуже поважаю. Він казав мені: «Цей термін належить до тих, що використовуються у підручниках; слово, яке слід використовувати, – «стать», і чому б Вам його не використовувати?»

І я скажу вам, чому я цим не користуюся.

2 Ginsburg Confirmation Hearing. Day 2. Part 1. JULY 21, 1993. 9.20-11. <https://www.c-span.org/video/?45866-1/ginsburg-confirmation-hearing-day-2-part-1> скорочена версія з телевізійних новин <https://www.youtube.com/watch?v=VfUB7PgW4o> 1.53-2.53

В 70-х роках, коли я працювала в Колумбійському університеті і писала статті та промови про відмінності між статями, у мене була секретарка. І вона сказала: «Я друкую це слово «sex, sex, sex» і дозвольте мені сказати ось що. Аудиторія, до якої ви звертаєтесь, – чоловіки (а тоді в апеляційному суді працювали лише чоловіки). Перша асоціація з цим словом у них буде не та, про що Ви говорите. Тому я пропоную Вам використати «словниковий» термін. Використовуйте слово «гендер» (gender). Це усуне всілякі незручні асоціації (сміх у залі слухань). [кінець фрагменту].

ПРИКЛАД 2

Мінілекція, що супроводжується PPT та відео «Гендер: поняття та міфи»

Щоб розкрити відмінності між поняттями «стать» та «гендер», доречно не лише назвати відмінності, наведені на слайді, але й продемонструвати це на прикладах, використавши для цього відеофрагменти відомих лекцій.

СТАТЬ VS. ГЕНДЕР

Стать (англ. sex)

- сукупність анатомо-фізіологічних характеристик організму, що забезпечує відтворення потомства і дозволяє розрізнити чоловічі та жіночі особини
- виражає природні, біологічно задані відмінності між чоловіком і жінкою
- відмінності не змінюються з часом

Гендер (англ. gender)

- «маскулінність» і «фемінність» – те, що означає бути чоловіком і жінкою
- пов'язаний зі змістом, що вкладається у відмінності між чоловіком і жінкою в рамках певної культури
- є продуктом соціалізації та зумовлений багатьма чинниками, що змінюються з плином часу

Так, у курсі лекцій «Біологія поведінки людини» професор Стенфордського університету Роберт Сапольскі (Robert Sapolsky) наглядно демонструє, як набуті навички (наприклад, математична успішність учнів) сприймаються більшістю як "природна схильність" залежно від статі, ба більше, як генетична зумовленість.

Так, Р. Сапольскі звернувся до відомого дослідження, проведеного у середині 80-х років, що учені нібито відкрили «ген математики», і в хлопчиків він зустрічається частіше, ніж у дівчаток. До таких висновків учені дійшли на тій підставі, що у нібито однорідному середовищі (учнів школи, до етапу спеціалізації і вибору предметів) серед тих, хто мав найкращі результати з математики, на 13 хлопчиків припадала 1 дівчинка. Оскільки діти були в однакових умовах, тому відмінності 13:1 – генетично зумовлені, вважали вчені, і «ген математики» в хлопчиків зустрічається частіше ніж в дівчаток³.

Р. Сапольські переконливо продемонстрував, що це нісенітниця, тому що, по-перше, середовище не є однаковим – хлопчиків частіше викликають до дошки, їх частіше заохочують вчителі, а по-друге, подібне дослідження, проведене через 20 років, показало, що співвідношення змінилося з 13:1 до 3:1. Ага, це усе завдяки 20 рокам еволюції, саркастично зауважує Р. Сапольські⁴:

1.26.40-1.27.45:

В середині 80-х найкращі математичні здібності юнаків та дівчат зі старшої математичної школи на екзаменах мали співвідношення тринадцять до одного (1.26.55). А от нещодавнє дослідження засвідчило співвідношення три до одного (1.27.00). О, так це ж завдяки еволюції впродовж останніх 20-и років очевидно, що гени відіграли вирішальну роль. Це як казати, що гени вплинули на те, що у 80-х люди вдягали на роботу подушечки на плечі (підплічники) і яскраві кросівки, і той факт, що цього більше ніхто не робить, демонструє, що відповідальний за це ген еволюціонував (1.27.29). Це ж безглуздо. Співвідношення ознаки не може перетворитися з 13:1 до 3:1 упродовж 20-и років у вельми змішаному населенні та мати при цьому генетичний характер (1.27.45).

Окрім цього, Р. Сапольські наводить результати дослідження, які демонструють залежність між результатами з математики на індексом гендерної рівності у 40 країнах:

1.22.09-1.29.40:

В літературі впродовж довгого часу засвідчують відношення статі до розумових здібностей з математики. Про це почали писати вже доволі давно. Я розповідав про це минулого тижня. Це невеличка відмінність в дітей, юних геніїв з університету Джона Гопкінса на випускних екзаменах. Сильна різниця буде лише на кінці графіка. Великий показник продуктивності тощо. Розглядають у дітей юного віку (1.22.40). Ця міжстатева різниця лиш «у середньому». Так, ми кажемо «у середньому», бо це важливо. Ми кажемо «у середньому хлопці кращі в математиці, ніж дівчата», «чоловіки кращі в математиці, ніж жінки», «рослини чоловічої статі в пустелі Гобі кращі в математиці, ніж рослини жіночої статі». Тож ми маємо справу з генетичною ознакою, що полягає у тому, маєте ви Y-хромосому чи ні (1.23.11). Але декілька років тому в Science була опублікована надважлива праця. Вчені дивилися на математичні здібності близько 480 тисяч дітей зі старшої школи по усьому світу. Вони проводили дослід не лише в Америці, а в 40 різних країнах. Вони поставили дуже просте питання: чи відрізняється у цій країні якість життя залежно від статі? Є навіть цілий індекс, створений Всесвітньою організацією охорони здоров'я, він називається індекс гендерної нерівності. Чи є які-небудь гендерні нерівності у можливостях отримувати освіту, свободі пересування, можливості обіймати виборну посаду, в праві голосувати, одружуватися за бажанням тощо. Звісно, у нашому світі ці речі усюди відрізняються. Вчені показали, що чим більша гендерна нерівність у будь-якій із 40 країн, тим більшою буде різниця в оцінках з математики. Справа не у статі, а в суспільстві, у якому вам доводиться зростати (1.24.32). те саме – показники були надзвичайними. Дозвольте мені уточнити країни, де серед 40 країн було найбільше статево нерівноправ'я з точки зору якості життя. Туреччина, Туніс та Південна Корея. А як щодо Сполучених Штатів? Десь посеред більшості країн Західної Європи. А тепер давайте дізнаємося, де ці гендерні показники були найменшими. У пречудових утопічних країнах Скандинавії.

Так, саме так. Виявляється, що навіть дивлячись на країну з найменшими показниками гендерного нерівноправ'я – Ісландію – ви все одно помітите дещо цікаве. Міжстатєва різниця все одно існує. В Ісландії дівчата трошки кращі за хлопців у математиці. Невеличка різниця, але тим не менш. Щойно ви віддалитеся від країн, де молода повнолітня дівчина одразу ж стає обмеженою у свободі, результати у математиці почнуть покращуватися. Згодом ви почнете звертати увагу, що нерівності все менші і менші, аж поки справа не дійде до країн Скандинавії, де дані фактично переломлюються навпаки. Y-хромосома не має ніякого значення. Ми одразу повертаємося до нашого першого питання. цього діагностичного питання. у нас є вибір: ви хочете дізнатися про певне населення, ні, нехай це буде на рівні окремих осіб. Перед вами вибір: ви порівнюєте двох осіб та хочете дізнатися, хто з них кращий у математиці. Ви можете дізнатися або їхню стать, або де вони виростили – в Тунісі чи Ісландії. Що обрати? Середовище. Саме воно має тут більший вплив (1.26.29).

Демонстрація фрагментів з відеолекцій Р. Сапольскі – авторитет вченого і переконливість прикладів – дозволяють побачити ситуацію по-новому, крізь «гендерні лінзи».

Інший можливий приклад, щоб показати, наскільки легкою є підміна соціальних стандартів начебто «природними», генетично зумовленими обставинами – це «сережконосіння» в середині 50-х років⁵:

57.35-58.42

1950-ий. Америка при Ейзенхауері. Точніше, він прийшов у 1952-му, але світ змінився з того часу. Тоді в Америці ви ніколи б не побачили чоловіка з сережкою, хіба що він був доволі чутливою особою, в усамітненій частині країни. Загалом в Америці чоловіки не носили сережки. З іншого боку, американська жінка радше не вийде з дому без сережок. Гаразд, давайте подумаємо – що саме зумовлює варіативність у звичаї носити сережки? По-перше, це можна цілком пояснити статтю, що є генетичною ознакою. Ми шойно побачили, що носіння сережок у 1952 році успадковується на 100 відсотків. Парадокс! Подумайте про це ще раз, оскільки у цьому є сенс (58.42).

Таким чином, зведення ситуації до абсурду дозволяє засумніватися в, здавалося б, усталеному сприйнятті. Адже дівчата і жінки носять сережки через певні соціальні норми (тому що суспільство вважає це прийнятним, доречним і красивим), а не тому що мають природну схильність носити сережки, чи відповідні гени. І навпаки, хлопці і чоловіки не носять їх з тієї ж причини.

Щоб зробити лекцію інтерактивною, тренер/-ка може запропонувати учасникам та учасницям навести власні аналогії, щоб засвоїти різницю між статтю та гендером.

Міні лекція та робота з роздавальними матеріалами

«В Україні ратифікували Стамбульську конвенцію. Що це означає?»

КОНВЕНЦІЯ

Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами⁶

{Конвенцію ратифіковано із заявами Законом [№ 2319-IX від 20.06.2022](#)}

ПРЕАМБУЛА

Держави – члени Ради Європи та інші держави, які підписали цю Конвенцію,

відзначаючи [Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод](#) (ETS № 5, 1950 рік) та [Протоколи](#) до неї, [Європейську соціальну хартію](#) (ETS № 35, 1961 рік, переглянута в 1996 році, ETS № 163), [Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми](#) (CETS № 197, 2005 рік), а також [Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства](#) (CETS № 201, 2007 рік);

відзначаючи такі рекомендації Комітету міністрів державам – членам Ради Європи: Рекомендацію Rec(2002)5 про захист жінок від насильства, Рекомендацію CM/Rec(2007)17 про стандарти та механізми гендерної рівності, Рекомендацію CM/Rec(2010)10 про роль жінок та чоловіків у недопущенні й вирішенні конфліктів та в зміцненні миру, а також інші відповідні рекомендації;

беручи до уваги зростаючий обсяг судової практики Європейського суду з прав людини, який установлює важливі стандарти у сфері насильства стосовно жінок;

ураховуючи [Міжнародний пакт про громадянські і політичні права](#) (1966 рік), [Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права](#) (1966 рік), [Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок](#) (CEDAW, 1979 рік) та [Факультативний протокол](#) до неї (1999 рік), а також Загальну рекомендацію Комітету CEDAW № 19 про насильство стосовно жінок, [Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про права дітей](#) (1989 рік) та [Факультативні протоколи](#) до неї (2000 рік), а також [Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про права інвалідів](#) (2006 рік);

ураховуючи [Римський статут Міжнародного кримінального суду](#) (2002 рік);

відзначаючи основні принципи міжнародного гуманітарного права й, зокрема, [Женевську конвенцію \(IV\) про захист цивільного населення під час війни](#) (1949 рік) та [Додаткові протоколи I й II](#) (1977 рік) до неї;

⁶ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#n2

осуджуючи всі форми насильства стосовно жінок і домашнього насильства;

визнаючи те, що реалізація *de jure* та *de facto* рівності між жінками та чоловіками є ключовим елементом у запобіганні насильству стосовно жінок;

визнаючи те, що насильство стосовно жінок є проявом історично нерівного співвідношення сил між жінками та чоловіками, яке призвело до домінування над жінками та дискримінації жінок чоловіками та до недопущення повноцінної емансипації жінок;

визнаючи структурний характер насильства стосовно жінок як насильства за гендерною ознакою, а також те, що насильство стосовно жінок є одним з головних соціальних механізмів, яким жінок змушують зайняти підпорядковане положення порівняно із чоловіками;

визнаючи із серйозним занепокоєнням те, що жінки й дівчата часто піддаються тяжким формам насильства, як-от: домашньому насильству, сексуальним домаганням, зґвалтуванню, примусовому шлюбові, злочинам, учиненим в ім'я так званої «честі», та каліцтву геніталій, що становить тяжке порушення прав людини стосовно жінок і дівчат і є головною перешкодою для досягнення рівності між жінками та чоловіками;

визнаючи триваючі порушення прав людини під час збройних конфліктів, які зачіпають цивільне населення, особливо жінок, у формі поширеного або систематичного зґвалтування та сексуального насильства, а також можливість збільшення насильства за гендерною ознакою як під час конфліктів, так і після них;

визнаючи те, що жінки й дівчата піддаються більшому ризику насильства за гендерною ознакою, ніж чоловіки;

визнаючи те, що домашнє насильство зачіпає жінок непропорційно й що чоловіки також можуть бути жертвами домашнього насильства;

визнаючи те, що діти є жертвами домашнього насильства, у тому числі як свідки насильства в лоні сім'ї;

прагнучи створити Європу, вільну від насильства стосовно жінок і домашнього насильства, домовилися про таке:

ГЛАВА I

Цілі, визначення, рівність і недискримінація, загальні зобов'язання

СТАТТЯ 1

Цілі Конвенції

1. Цілями цієї Конвенції є:

- a) захист жінок від усіх форм насильства й недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства;
- b) сприяння ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок та заохочення дійсної рівності між жінками та чоловіками, у тому числі шляхом надання жінкам самостійності;
- c) розробка всеосяжних рамок, політики та заходів для захисту всіх жертв насильства стосовно жінок і домашнього насильства та надання їм допомоги;
- d) заохочення міжнародного співробітництва з метою ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства;

- е) забезпечення підтримки та надання допомоги організаціям та правоохоронним органам в ефективному співробітництві для прийняття комплексного підходу до ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства.
2. Ця Конвенція для забезпечення ефективного виконання Сторонами її положень установлює особливий механізм моніторингу.

СТАТТЯ 2

Сфера застосування Конвенції

1. Ця Конвенція застосовується до всіх форм насильства стосовно жінок, у тому числі домашнього насильства, яке зачіпає жінок непропорційно.
2. Сторони заохочуються застосовувати цю Конвенцію до всіх жертв домашнього насильства. Під час виконання положень цієї Конвенції Сторони звертають особливу увагу на жінок – жертв насильства за гендерною ознакою.
3. Ця Конвенція застосовується в мирний час і в ситуаціях збройного конфлікту.

СТАТТЯ 3

Визначення

Для цілей цієї Конвенції:

- а) «насильство стосовно жінок» розуміється як порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок та означає всі акти насильства стосовно жінок за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті;
- б) «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні;
- с) «гендер» означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків;
- д) «насильство стосовно жінок за гендерною ознакою» означає насильство, яке спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою, або яке зачіпає жінок непропорційно;
- е) «жертва» означає будь-яку фізичну особу, що піддається поведінці, зазначеній у пунктах «а» та «б»;
- ф) «жінки» охоплює дівчат до 18 років.

СТАТТЯ 4

Основоположні права, рівність і недискримінація

1. Сторони вживають необхідних законодавчих та інших заходів для підтримки та захисту права кожного, особливо жінок, на те, щоб жити без насильства як в публічній, так і в приватній сферах.
2. Сторони осуджують усі форми дискримінації стосовно жінок і своєчасно вживають необхідних законодавчих та інших заходів для запобігання дискримінації, зокрема шляхом:
- закріплення в їхніх національних конституціях або іншому відповідному законодавстві принципу рівності між жінками та чоловіками й забезпечення практичної реалізації цього принципу;

- заборони дискримінації стосовно жінок, у тому числі за допомогою використання санкцій, де це доречно;
  - скасування законів та практики, які є дискримінаційними стосовно жінок.
3. Виконання положень цієї Конвенції Сторонами, зокрема вжиття заходів для захисту прав жертв, забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: статі, гендеру, раси, кольору шкіри, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, віку, стану здоров'я, інвалідності, сімейного стану, статусу мігранта чи біженця або іншого статусу.
  4. Спеціальні заходи, які є необхідними для запобігання насильству за гендерною ознакою та захисту жінок від насильства за гендерною ознакою, не розглядаються як дискримінація згідно з положеннями цієї Конвенції.

СТАТТЯ 5

Зобов'язання та належна увага з боку держави

1. Сторони утримуються від вчинення будь-яких актів насильства стосовно жінок і забезпечують, щоб державні органи, посадові особи, представники, установи та інші учасники, які діють від імені держави, діяли відповідно до цього зобов'язання.
2. Сторони вживають необхідних законодавчих та інших заходів для забезпечення належної уваги до недопущення, розслідування, покарання та забезпечення компенсації стосовно актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції та які вчинені недержавними учасниками.

СТАТТЯ 6

Політика, яка враховує гендерні аспекти

Сторони зобов'язуються включати гендерну перспективу у виконання положень цієї Конвенції та оцінку їхнього впливу, а також заохочувати й ефективно здійснювати політику рівності між жінками та чоловіками й надання жінкам самостійності.

...

СТАТТЯ 13

Підвищення обізнаності

1. Сторони заохочують або проводять на регулярній основі та на всіх рівнях кампанії або програми з підвищення обізнаності, у тому числі в співробітництві з національними установами з прав людини та органами з питань забезпечення рівності, громадянським суспільством та неурядовими організаціями, зокрема жіночими організаціями, де це доречно, для підвищення обізнаності та розуміння серед широкої громадськості різних проявів усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, та їхніх наслідків для дітей, а також потреби в запобіганні такому насильству.
2. Сторони забезпечують широке поширення серед широкої громадськості інформації про заходи, доступні для запобігання актам насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

СТАТТЯ 14

Навчання

1. Сторони здійснюють, де це доречно, необхідні кроки для включення адаптованого до рівня розвитку учнів навчального матеріалу з таких питань, як рівність між жінками та чоловіками, нестереотипні гендерні ролі, взаємна повага, вирішення конфліктів у міжособистісних стосунках без застосування насильства, насильство стосовно жінок за гендерною ознакою та право на особисту цілісність, у формальні навчальні плани на всіх рівнях навчання.
2. Сторони здійснюють необхідні кроки для заохочення принципів, зазначених у пункті 1, у неформальних навчальних структурах, а також у спортивних, культурно-дозвіллевих структурах і в засобах масової інформації.

СТАТТЯ 15

Підготовка спеціалістів

1. Сторони забезпечують або посилюють належну підготовку для відповідних спеціалістів, які займаються жертвами або особами, що вчинили будь-які акти насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, з питань недопущення та виявлення такого насильства, забезпечення рівності між жінками та чоловіками, потреб і прав жертв, а також стосовно того, як запобігати повторній віктимізації.
2. Сторони заохочують, щоб підготовка, зазначена в пункті 1, охоплювала підготовку зі скоординованого міжвідомчого співробітництва для забезпечення всеосяжного та відповідного управління зверненнями у випадках насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

...

ГЛАВА IV

Захист та підтримка

СТАТТЯ 18

Загальні зобов'язання

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для захисту всіх жертв від будь-яких подальших актів насильства.
2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів згідно з національним законодавством для забезпечення існування належних механізмів здійснення ефективного співробітництва між усіма відповідними державними органами, у тому числі судовими органами, прокуратурою, правоохоронними органами, місцевими та регіональними органами, а також неурядовими організаціями та іншими відповідними організаціями й суб'єктами, для захисту й підтримки жертв і свідків усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, у тому числі шляхом звернення до загальних і спеціалізованих служб підтримки, зазначених у статтях 20 та 22 цієї Конвенції.
3. Сторони забезпечують, щоб заходи, ужиті згідно із цією главою:
  - ґрунтувалися на гендерному розумінні насильства стосовно жінок і домашнього насильства та зосереджувалися на правах людини та безпеці жертви;
  - ґрунтувалися на комплексному підході, який враховує відносини між жертвами, правопорушниками, дітьми та їхнім більш широким соціальним оточенням;
  - були спрямовані на уникнення повторної віктимізації;
  - були спрямовані на надання самостійності та економічної незалежності жінкам – жертвам насильства;

- дозволяли, де це доречно, щоб різні служби захисту та підтримки розташовувалися в тих самих приміщеннях;
  - ураховували особливі потреби уразливих осіб, у тому числі дітей-жертв, та були доступними для них.
4. Надання послуг не повинно залежати від готовності жертви висунути обвинувачення або свідчити проти будь-якого правопорушника.
5. Сторони вживають відповідних заходів для забезпечення консульського й іншого захисту та підтримки їхнім громадянам та іншим жертвам, які мають право на такий захист, згідно з їхніми зобов'язаннями за міжнародним правом.

...

ГЛАВА V

Матеріальне право

...

СТАТТЯ 33

Психологічне насильство

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка призводить до тяжкого порушення психічної цілісності шляхом примушування або погроз, було криміналізовано.

СТАТТЯ 34

Переслідування

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в повторному здійсненні загрозової поведінки, спрямованої на іншу особу, що змушує його чи її боятися за свою безпеку, було криміналізовано.

СТАТТЯ 35

Фізичне насильство

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає у вчиненні актів фізичного насильства проти іншої особи, було криміналізовано.

СТАТТЯ 36

Сексуальне насильство, у тому числі зґвалтування

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки:
- а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета;
  - б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою;
  - с) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою.
2. Згоду повинно бути надано добровільно як результат вільного волевиявлення особи, отриманого в контексті супутніх обставин.
3. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб положення пункту 1 також застосовувалися до актів, учинених проти колишніх чи теперішніх подружжів або партнерів, як це визнається національним законодавством.

СТАТТЯ 37

Примусовий шлюб

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в примушуванні дорослого або дитини до вступу в шлюб, було криміналізовано.
2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в заманюванні дорослого або дитини на територію Сторони або держави іншої, ніж та, у якій він чи вона проживає, для примушування цього дорослого або дитини до вступу в шлюб, було криміналізовано.

СТАТТЯ 38

Каліцтво жіночих геніталій

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки:

- a) видалення, інфібуляція або здійснення будь-якого іншого каліцтва в цілому або частково великих статевих губ, малих статевих губ або клітора;
- b) примушування жінки до того, щоб вона зазнала актів, перелічених у підпункті «а», або схилення її до цього;
- c) підбурювання, примушування дівчини до того, щоб вона зазнала актів, перелічених у підпункті «а», або схилення її до цього.

СТАТТЯ 39

Примусовий аборт та примусова стерилізація

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки:

- a) проведення абортів жінці без її попередньої та інформованої згоди;
- b) проведення хірургічного втручання, метою або наслідком якого є припинення здатності жінки до природної репродукції без її попередньої та інформованої згоди або розуміння процедури.

СТАТТЯ 40

Сексуальне домагання

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого або образливого середовища, підлягала кримінальній або іншій юридичній санкції.

СТАТТЯ 41

Пособництво або підбурювання та замах

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для визнання правопорушенням умисно вчиненого пособництва або підбурювання у вчиненні будь-якого з правопорушень, установлених відповідно до статей 33, 34, 35, 36, 37, пункту «а» статті 38 та статті 39 цієї Конвенції.
2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для встановлення правопорушеннями умисно вчинених замахів на вчинення правопорушень, установлених відповідно до статей 35, 36, 37, пункту «а» статті 38 та статті 39 цієї Конвенції.

...

СТАТТЯ 46**Обтяжуючі обставини**

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості врахування таких обставин, якщо вони вже не є частиною складових елементів правопорушення, згідно з відповідними положеннями національного законодавства як обтяжуючі обставини під час визначення вироку за правопорушення, установлені відповідно до цієї Конвенції:

- a) правопорушення було вчинено проти колишнього чи теперішнього подружжя або партнера, як це визнається національним законодавством, членом сім'ї, особою, яка проживає разом з жертвою, або особою, яка зловжила своїми повноваженнями;
- b) правопорушення або пов'язані правопорушення були вчинені повторно;
- c) правопорушення було вчинено проти особи, уразливої через особливі обставини;
- d) правопорушення було вчинено проти дитини або в присутності дитини;
- e) правопорушення вчинили дві або більше осіб, які діяли разом;
- f) правопорушенню передувало або його супроводжувало тяжке насильство;
- g) правопорушення було вчинено із застосуванням зброї або з погрозою застосування зброї;
- h) правопорушення завдало жертві тяжкої фізичної або психологічної шкоди;
- i) правопорушника вже було засуджено за правопорушення подібного характеру.

ГЛАВА VI**Розслідування, кримінальне переслідування процесуальне право та захисні заходи****СТАТТЯ 49****Загальні зобов'язання**

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб розслідування та судові провадження стосовно всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, здійснювалися без неналежних затримок і з урахуванням прав жертви на всіх стадіях кримінального провадження.
2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів згідно з основними принципами прав людини та з огляду на гендерне розуміння насильства для забезпечення ефективного розслідування та кримінального переслідування правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції.

СТАТТЯ 50**Невідкладне реагування, запобігання та захист**

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб відповідальні правоохоронні органи негайно та належним чином реагували на всі форми насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, шляхом надання належного та невідкладного захисту жертвам.
2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб відповідальні правоохоронні органи негайно та належним чином здійснювали запобігання всім формам насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, та захист від усіх таких форм, у тому числі застосування профілактичних оперативних заходів та збір доказів.

СТАТТЯ 54

Розслідування та докази

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб у будь-якому цивільному або кримінальному провадженні докази, які стосуються історії сексуальних стосунків та поведінки жертви, дозволялися тільки тоді, коли це є суттєвим і необхідним.

СТАТТЯ 55

Провадження *ex parte* та *ex officio*

1. Сторони забезпечують, щоб розслідування або кримінальне переслідування правопорушень, установлених відповідно до статей 35, 36, 37, 38 та 39 цієї Конвенції, не залежали цілком від повідомлення або скарги, поданої жертвою, якщо правопорушення було вчинено цілком або частково на її території, і щоб провадження могло продовжуватися навіть, якщо жертва відкликає свою заяву або скаргу.
2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення згідно з умовами, передбаченими їхнім національним законодавством, можливості для урядових та неурядових організацій та радників з питань домашнього насильства надавати допомогу та (або) підтримку жертвам на їхнє прохання під час розслідування та судового провадження стосовно правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції.

СТАТТЯ 56

Заходи захисту

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для захисту прав та інтересів жертв, у тому числі їхніх особливих потреб як свідків, на всіх стадіях розслідування та судового провадження, зокрема шляхом:
  - a) забезпечення їхньої безпеки, а також безпеки їхніх сімей та свідків від погроз, помсти та повторної віктимізації;
  - b) забезпечення інформування жертв, принаймні у випадках, коли жертви та сім'ї можуть бути в небезпеці, коли правопорушник утік або його звільнено тимчасово чи остаточно;
  - c) інформування їх згідно з умовами, передбаченими національним законодавством, про їхні права й послуги, які їм може бути надано, та про наслідки розгляду їхньої заяви, обвинувачень, загальний розвиток розслідування та провадження, їхню роль у цьому, а також результат розгляду їхньої справи;
  - d) надання жертвам можливості в спосіб, що відповідає процесуальним нормам національного законодавства, бути вислуханими, подавати докази та викладати безпосередньо або через посередника свої думки, потреби й стурбованості, а також щоб такі думки, потреби й стурбованості були розглянуті;
  - e) забезпечення жертв належними послугами підтримки для представлення та врахування належним чином їхніх прав й інтересів;
  - f) забезпечення того, щоб могли бути прийняті заходи для захисту приватного життя та репутації жертви;
  - g) забезпечення уникнення контакту між жертвами та правопорушниками в приміщеннях суду та правоохоронних органів, де це можливо;
  - h) надання жертвам незалежних та компетентних перекладачів, коли жертви є учасниками провадження або коли вони подають докази;

- i) надання можливості жертвам давати свідчення відповідно до норм, передбачених національним законодавством, у залі суду без особистої присутності або принаймні без присутності ймовірного правопорушника, особливо шляхом використання відповідних комунікаційних технологій, де це можливо.
2. Дитина – жертва та дитина – свідок насильства стосовно жінок і домашнього насильства забезпечуються, де це доречно, спеціальними заходами захисту з урахуванням найкращих інтересів дитини.

СТАТТЯ 57 **Правова допомога**

Сторони забезпечують право на правову допомогу та безоплатну правову допомогу жертвам відповідно до умов, передбачених їхнім національним законодавством.

СТАТТЯ 58 **Строки давності**

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення подовження строку давності для порушення будь-яких правових проваджень стосовно правопорушень, установлених відповідно до статей 36, 37, 38 та 39 цієї Конвенції, на строк, який достатній для здійснення ефективного порушення провадження після досягнення жертвою повноліття і який буде домірним до ступеня тяжкості правопорушення, про яке йдеться.

ЗАКОН УКРАЇНИ **Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами⁷**

Верховна Рада України постановляє:

[Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами](#), вчинену 11 травня 2011 року в м. Стамбулі (далі – Конвенція) (додається), яка набирає чинності для України з першого дня місяця, що настає після закінчення тримісячного строку з дати передання Україною на зберігання її ратифікаційної грамоти, ратифікувати з такими заявами:

«Відповідно до пункту 3 статті 62 Конвенція є правовою підставою для співробітництва з питань надання взаємної правової допомоги в кримінальних справах, екстрадиції або виконання судових рішень у цивільних або кримінальних справах у разі надходження запиту від держави – учасниці Конвенції, з якою Україна не має договору про надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах, екстрадицію або виконання судових рішень у цивільних або кримінальних справах.

Україна визнає, що метою Конвенції є захист жінок від усіх форм насильства, недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства, яке вчинено також стосовно чоловіків та дітей (хлопців та дівчат).

⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text>

Україна не розглядає жодне з положень Конвенції як таке, що зобов'язує її до зміни [Конституції України](#) та [Сімейного кодексу України](#), інших законів України щодо інститутів шлюбу, сім'ї та усиновлення, а також таке, що втручається в право батьків виховувати своїх дітей відповідно до власних переконань.

Україна зазначає, що відповідно до [Конституції України](#) жодна ідеологія не визнається державою як обов'язкова і не підлягає впровадженню.

Україна заявляє, що застосовуватиме Конвенцію відповідно до цінностей, принципів і норм, визначених [Конституцією України](#), зокрема щодо захисту прав людини та основних свобод, рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, гендерної ідентичності, формування відповідального материнства та батьківства, підтримки сім'ї та охорони дитинства.

Україна заявляє, що внаслідок широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації виконання Україною зобов'язань, передбачених Конвенцією, на тимчасово окупованих територіях, в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі не гарантується до повного відновлення конституційного ладу України на цих територіях. Будь-які органи, їхні посадові та службові особи на тимчасово окупованих територіях, в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі є нелегітимними та їхня діяльність є незаконною, якщо ці органи створені або особи обрані чи призначені в порядку, не передбаченому [Конституцією](#) та законами України, а будь-які прийняті ними акти (рішення, документи) є недійсними і не створюють жодних правових наслідків»

і застереженням:

«Відповідно до пункту 2 статті 78 Конвенції Україна залишає за собою право не застосовувати положення пункту 2 статті 30 Конвенції до приведення національного законодавства у відповідність із зазначеними положеннями Конвенції».

Президент України

В. ЗЕЛЕНСЬКИЙ

м. Київ

20 червня 2022 року

№ 2319-IX

Мінілекція

«Принцип рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ»

ЗАКОН УКРАЇНИ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

{Із змінами, внесеними згідно із Законами
№ 4719-VI від 17.05.2012, ВВР, 2013, № 15, ст.97
№ 1263-VII від 13.05.2014, ВВР, 2014, № 27, ст.915
№ 2229-VIII від 07.12.2017, ВВР, 2018, № 5, ст.35
№ 2849-IX від 13.12.2022}

(витяг)

СТАТТЯ 1.

Визначення термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

- **рівні права жінок і чоловіків** – відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі;
- **рівні можливості жінок і чоловіків** – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків;
- **дискримінація за ознакою статі** – ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними; {Абзац четвертий статті 1 в редакції Закону № 2229-VIII від 07.12.2017}
- **позитивні дії** – спеціальні тимчасові заходи, що мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях жінок і чоловіків щодо реалізації прав і свобод, встановлених Конституцією і законами України; {Абзац п'ятий статті 1 в редакції Закону № 2229-VIII від 07.12.2017}
- **сексуальні домагання** – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування;

...

- **Гендерна рівність** – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства;
- **Гендерно-правова експертиза** – аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

СТАТТЯ 3.

Основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на:

- утвердження гендерної рівності;
- недопущення дискримінації за ознакою статі;
- застосування позитивних дій;
- запобігання та протидію насильству за ознакою статі, у тому числі всім проявам насильства стосовно жінок; {Статтю 3 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}
- забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень;
- забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;
- підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства;
- виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері;
- захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

СТАТТЯ 4.

Гендерно-правова експертиза

Чинне законодавство підлягає гендерно-правовій експертизі. У разі встановлення невідповідності нормативно-правового акта принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків висновок гендерно-правової експертизи надсилається до органу, який прийняв такий нормативно-правовий акт.

Розроблення проектів нормативно-правових актів здійснюється з обов'язковим урахуванням принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Проекти нормативно-правових актів підлягають гендерно-правовій експертизі. Висновок гендерно-правової експертизи є обов'язковою складовою пакета документів, що подаються разом з проектом нормативно-правового акта до розгляду.

Порядок проведення гендерно-правової експертизи визначає Кабінет Міністрів України.

СТАТТЯ 5.

Відображення органами державної статистики показників становища жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства

Центральний орган виконавчої влади в галузі статистики забезпечує збирання, опрацювання, аналіз, поширення, збереження, захист та використання статистичних даних щодо показників

становища жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, а також щодо насильства за ознакою статі, які є репрезентативними та зіставними, згруповані за статтю і збираються на постійній основі. {Частина перша статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Статистичні дані, зазначені в частині першій цієї статті, є невід'ємною складовою державної статистичної звітності.

СТАТТЯ 6.

Заборона дискримінації за ознакою статі

Дискримінація за ознакою статі забороняється.

Не вважаються дискримінацією за ознакою статі:

- спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини;
- обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом;
- різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом;
- особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я;
- позитивні дії.

СТАТТЯ 17.

Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у праці та одержанні винагороди за неї

Жінкам і чоловікам забезпечуються рівні права та можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці.

Роботодавець зобов'язаний:

- створювати умови праці, які дозволяють б жінкам і чоловікам здійснювати трудову діяльність на рівній основі;
- забезпечувати жінкам і чоловікам можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками;
- здійснювати рівну оплату праці жінок і чоловіків при однаковій кваліфікації та однакових умовах праці;
- вживати заходів щодо створення безпечних для життя і здоров'я умов праці;
- вживати заходів щодо унеможливлення та захисту від випадків сексуальних домагань та інших проявів насильства за ознакою статі.

{Абзац шостий частини другої статті 17 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Роботодавцям забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати різні вимоги, даючи перевагу одній із статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей.

Роботодавці можуть здійснювати позитивні дії, спрямовані на досягнення збалансованого співвідношення жінок і чоловіків у різних сферах трудової діяльності, а також серед різних категорій працівників.

СТАТТЯ 21.**Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та професійній підготовці**

Держава забезпечує рівні права та можливості жінок і чоловіків у здобутті освіти.

Навчальні заклади забезпечують:

- рівні умови для жінок і чоловіків під час вступу до навчальних закладів, оцінки знань, надання грантів, позик студентам;
- підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка та спрямованих на формування ненасильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, поваги до людської гідності та статевої недоторканості; *{Абзац третій частини другої статті 21 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}*
- виховання культури ґендерної рівності, ненасильницької поведінки, взаємоповаги та рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків між жінками та чоловіками. *{Абзац четвертий частини другої статті 21 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}*

Центральний орган виконавчої влади з питань освіти і науки забезпечує проведення експертизи навчальних програм, підручників та навчальних посібників для навчальних закладів щодо відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі. *{Частина третя статті 21 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}*

До навчальних програм вищих навчальних закладів, курсів перепідготовки кадрів включаються дисципліни, які вивчають питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі, та факультативне вивчення правових засад ґендерної рівності на основі гармонізації національного і міжнародного законодавства. *{Частина четверта статті 21 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}*

СТАТТЯ 22.**Оскарження дискримінації за ознакою статі та сексуальних домагань, насильства за ознакою статі**

{Назва статті 22 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Особа, яка вважає, що стосовно неї було застосовано дискримінацію за ознакою статі чи вона стала об'єктом сексуальних домагань або постраждала від насильства за ознакою статі, має право звернутися зі скаргою до державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та/або до суду в порядку, визначеному законом. *{Частина перша статті 22 із змінами, внесеними згідно із Законами № 1263-VII від 13.05.2014, 2229-VIII від 07.12.2017}*

Особи або групи осіб мають право надсилати повідомлення про порушення прав, гарантованих Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, до Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у разі, якщо вичерпані внутрішні засоби правового захисту або якщо застосування таких засобів захисту не виправдано затягується. *{Частина друга статті 22 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}*

СИТУАЦІЇ-ІЛЮСТРАЦІЇ (ПРИКЛАДИ 3 ТА 4)

ПРИКЛАД 3

Ситуація-ілюстрація

Прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»

Щоб проілюструвати панування патерналістського, гендерно нечутливого, зверхнього ставлення керівників парламенту та народних депутатів до проблематики гендерної рівності, доречно пригадати, як приймався цей закон та навести витяг із стенограми пленарних засідань ВРУ під час прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», зауваживши, що перед цим депутати розглядали законопроект про заборону жорсткого поводження з тваринами⁸:

13:29:22

За – 252

Тварини захищені законом від жорсткого поводження.

Розглядається проект Закону про забезпечення рівних прав жінок і чоловіків та рівних можливостей їх реалізації (друге читання). Реєстраційний номер 6074-1. Доповідає голова Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Геннадій Йосипович Удовенко. Будь ласка, Геннадію Йосиповичу.

[...]

Комітет ухвалив рекомендувати Верховній Раді України підтримати проект Закону про забезпечення рівних прав жінок і чоловіків та рівних можливостей їх реалізації у другому читанні і в цілому, як Закон.

Я ще раз звертаюся до вас, шановні колеги, особливо до чоловічої частини Верховної Ради. Зробіть свої...

ГОЛОВУЮЧИЙ. Дякую. Шановні колеги, у нас в парламенті понад 300 чоловіків, жінок мало, мало і дуже мало. Давайте зробимо їм подарунок. Голосуємо про прийняття в цілому як закону, Закону «Про забезпечення рівних прав жінок та чоловіків та рівних можливостей їх реалізації». Захистили тварин, давайте захистимо і жінок. Голосуємо.

13:34:05

За – 286

Закон прийнято.

8 Верховна Рада України. Стенограми пленарних засідань. 8 сесія 4 скликання, ранкове засідання 8 вересня 2005 року. <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/1957.html>

ПРИКЛАД 4

Ситуація-ілюстрація

Прийняття у першому читанні пакету законопроектів, пов'язаних з ратифікацією Стамбульської конвенції

Варто пригадати, що при розгляді Верховною Радою України у першому читанні (17 листопада 2016 р.) пакету законопроектів, пов'язаних з ратифікацією Стамбульської конвенції, його доповідачі (зокрема Н. Федорович та І. Луценко) запевняли, що із законопроекту р. № 5294 про запобігання та протидію домашньому насильству (першого із трьох, що обговорювалися) буде вилучено термін «гендер», і саме з такою пропозицією він був поставлений на голосування⁹:

ГОЛОВУЮЧИЙ. Дякую, колеги. Дякую.

Ми вже повторюємо теж саме четвертий раз. Була чітко сформульована пропозиція, яка звучить так. Проголосувати за основу з вилученням усіх згадок про гендер по всьому тілу закону. І таким... такі формулювання я поставлю на голосування.

Будь ласка, я прошу приготуватися до прийняття рішення. І я ставлю на голосування проект Закону про запобігання та протидію домашньому насильству (номер 5994) за основу з виключенням по всьому тексту всіх згадок про гендер і в такому формулюванні я ставлю на голосування за основу, лишень за основу. (Шум в залі) І сексуальну орієнтацію, добре. З вилученням згадок цих двох термінів по всьому тілі закону. В такому формулюванні за основу я ставлю на голосування. Прошу підтримати, прошу проголосувати. Будь ласка, колеги, голосуємо.

11:14:28

За – 238

Рішення прийнято. Бажаю плідної роботи до другого читання.

...

Згодом прийняття цього законопроекту давало підстави характеризувати законодавчі зміни щодо подолання домашнього насильства як «імплементацию без ратифікації», оскільки проект Закону про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (законопроект р. № 0119) – який йшов третім у вищезгаданому пакеті – не був прийнятий за основу і повернутий в комітет на доопрацювання. Ратифікація Стамбульської конвенції відбулася вже в умовах правового режиму воєнного стану напередодні ухвалення Європейською радою рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі¹⁰.

9 П'ята сесія Верховної Ради України VIII скликання. Засідання тридцять четверте. Сесійний зал Верховної Ради України. 17 листопада 2016 року, 10 година <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6366.html> (дата звернення: 27.08.2022).

10 European Council conclusions, 23-24 June 2022 <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/24/european-council-conclusions-23-24-june-2022/> (дата звернення: 27.08.2022); Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en (дата звернення: 27.08.2022).

Практичне завдання

«Основні прояви нерівності жінок і чоловіків»

СХВАЛЕНО

розпорядженням Кабінету Міністрів України
від 21 листопада 2012 р. N 1002-р

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРОГРАМИ

Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року

(витяг)

Визначення проблеми, на розв'язання якої спрямована Програма

Забезпечення рівності жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства та держави є важливою умовою реалізації прав людини, утвердження демократії, запорукою розв'язання соціально-економічних проблем держави, європейської інтеграції України, а також частиною міжнародних зобов'язань згідно з основними міжнародними договорами у сфері захисту прав людини та «Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй».

Основними проявами нерівності жінок і чоловіків є:

1. надзвичайно великий розрив у кількісному представництві жінок і чоловіків у прийнятті політичних, економічних, соціально важливих рішень, а саме низький рівень представництва жінок (7,4 відсотка) у складі Верховної Ради України, серед депутатів обласних рад – 12 відсотків, районних рад – 23 відсотки, міських – 28 відсотків, сільських та селищних рад – відповідно 51 та 46 відсотків;
2. фактичний розрив в оплаті праці жінок і чоловіків становить 25,1 відсотка. За даними Держстату, у 2011 році розмір середньомісячної заробітної плати жінок становив 2272 гривні, а чоловіків – 3035 гривень. Основною причиною гендерного розриву у рівні заробітної плати є тенденція до того, що в межах однієї професії або професійної групи жінки займають нижчі посади, зайняті виконанням низькокваліфікованої роботи з обмеженими можливостями професійного зростання, внаслідок чого отримують нижчу заробітну плату;

3. рівень економічної активності жінок нижчий порівняно з рівнем такої активності чоловіків. За статистичними даними, жінки очолюють малих підприємств 26 відсотків, середніх – 15 і великих підприємств – 12 відсотків;
4. неналежний рівень забезпечення умов для гармонійного поєднання сімейних і професійних обов'язків;
5. наявність гендерних стереотипів щодо місця та ролі жінок і чоловіків у суспільстві;
6. використання у рекламі, засобах масової інформації та Інтернеті елементів, що закріплюють у свідомості людей ідею нерівності жінок і чоловіків;
7. наявність фактів дискримінації за ознакою статі.

Наявні механізми забезпечення рівності жінок і чоловіків є недосконалими, що не дає можливості забезпечити рівний доступ жінок і чоловіків до прийняття управлінських рішень, зменшити розрив в оплаті праці, ефективно протидіяти наявній дискримінації за ознакою статі, а також запобігати формуванню гендерних стереотипів.

СИТУАЦІЯ-ІЛЮСТРАЦІЯ (ПРИКЛАД 5)

ПРИКЛАД 5

Ситуація-ілюстрація

«Різниця у зарплаті чоловіків і жінок»

Одним із найбільш дієвих інструментів для набуття навичок «одягати гендерні лінзи» є робота з нормативними актами та статистичними даними.

Так, ще у Концепції державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року¹¹, схваленій Кабміном у 2012 році, серед основних проявів нерівності жінок і чоловіків наводиться фактичний розрив в оплаті праці жінок і чоловіків, який становив 25,1 відсотка. Основною причиною гендерного розриву у рівні заробітної плати є тенденція до того, що в межах однієї професії або професійної групи жінки займають нижчі посади, зайняті виконанням низькокваліфікованої роботи з обмеженими можливостями професійного зростання, внаслідок чого отримують нижчу заробітну плату.

Однак для багатьох працівників державних установ різниця в оплаті праці є невидимою, вони переконані, що жодної відмінності немає, і незалежно, хто обіймає посаду – чоловік чи жінка – «усім платять однаково».

Щоб наочно проілюструвати різницю, доречно навести середньомісячну заробітну плату за статтю та видами економічної діяльності¹². Так, у 4 кварталі 2020 року – чоловіки – 14 203 грн, жінки – 11 558, це = 81,4 % до заробітної плати чоловіків.

11 Концепція державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2012 р. N 1002-р.

12 Середньомісячна заробітна плата за статтю та видами економічної діяльності http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/smzp_zs/smzp_zs_ek/smzp_zs_ek_u.htm

Практичне завдання

«Забезпечення рівного доступу до правосуддя для жінок і чоловіків як [оперативна] ціль Державної стратегії забезпечення гендерної рівності»

ДЕРЖАВНА СТРАТЕГІЯ

забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки

(схвалена розпорядженням КМУ від 12 серпня 2022 р. № 752-р)

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>

(витяг)

Незважаючи на позитивні зрушення у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, гендерна нерівність ще існує у багатьох сферах.

Згідно із звітом Всесвітнього економічного форуму за 2020 рік Україна втратила порівняно з попереднім роком 15 позицій у рейтингу за Індексом гендерної нерівності, посівши 74 місце серед 156 держав (щодо економічних можливостей – 44 місце, освіти – 27 місце, охорони здоров'я – 41 місце, політичних можливостей – 103 місце).

Це пов'язано із пришвидшенням темпів розвитку інших держав у сфері забезпечення гендерної рівності, а також недостатнім рівнем практики застосування центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування людиноцентричних гендерних підходів у своїй діяльності, зокрема під час формування, реалізації, моніторингу та оцінювання загальнодержавної, регіональної та місцевої політики, стратегічних та програмних документів.

Військова агресія Російської Федерації проти України загострює існуючі проблеми та створює нові виклики для різних груп жінок і чоловіків, серед яких переміщення, втрата доходу та ризик бідності, насильство, зокрема сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, на тимчасово окупованих територіях, ризики торгівлі людьми.

...

Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у прийнятті рішень

За 2015-2021 роки в Україні введення квот сприяло зростанню представництва жінок у Верховній Раді України та місцевих радах: у Верховній Раді України – до 20,7 відсотка (за даними Держстату),

в обласних радах – до 27,8 відсотка, міських радах міст обласного значення – до 30,1 відсотка (за даними Мінсоцполітики), районних радах – до 34,3 відсотка.

Водночас у 2020 році серед голів сільських і селищних рад лише 16,5 відсотка жінок (у 2015 році – 31,3 відсотка).

За даними моніторингу, проведеного у 2020 році міжнародним благодійним фондом «Український жіночий фонд», внаслідок децентралізації зменшилося представництво жінок у селищних та сільських радах (37,9 відсотка та 41 відсоток відповідно порівняно з 46,1 відсотка та 55,7 відсотка у радах попереднього скликання).

Жінки недостатньо представлені на рівні прийняття рішень в органах виконавчої влади. У 2020 році до складу Кабінету Міністрів України входило 13 відсотків жінок, серед керівників центральних органів виконавчої влади та їх заступників було 22,8 відсотка жінок (за даними Держстату), серед державних службовців **категорії «А»** (вищий корпус державної служби) – 33,3 відсотка (за даними НАДС станом на 31 грудня 2020 року).

Позиції рейтингу України в Індексі гендерної нерівності щодо політичної участі жінок залишаються низькими (103 місце серед 156 держав), зокрема 98 місце – щодо представництва жінок у Парламенті, 110 місце – щодо представництва жінок на вищих керівних посадах.

...

Результати дослідження «Гендерні аспекти, розвиток сільського господарства та сільських територій – Україна», проведеного у 2021 році Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН, свідчать про обмежену доступність багатьох послуг, зайнятості та **правосуддя** для жінок, які проживають у сільській місцевості, високий рівень маргіналізації та обмежень доступу до базових послуг, отримання освіти та працевлаштування для ромських жінок, які проживають у сільській місцевості.

За даними Добровільного національного огляду щодо Цілей сталого розвитку в Україні 2020 року, спостерігається недостатня правова обізнаність громадян з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та дискримінації за ознакою статі, а також недостатня поінформованість щодо процедур, органів та установ, які протидіють дискримінації у різних сферах.

Жінки і чоловіки нерідко відмовляються від захисту своїх прав. Зокрема, згідно із загальнонаціональним опитуванням «Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін», проведеним у жовтні 2020 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом з Центром прав людини ZMINA за підтримки проекту Програми розвитку ООН в Україні «Права людини для України», що фінансується Міністерством закордонних справ Данії, 49,9 відсотка жінок і 37,7 відсотка чоловіків, які потрапляли в ситуації порушення власних прав, вважають захист своїх прав марною витратою часу і сил. 20,7 відсотка жінок та 19,6 відсотка чоловіків назвали причиною відмови від захисту своїх прав брак коштів.

Крім того, у засобах масової інформації, на правових порталах недостатньо висвітлюються позитивні приклади захисту порушених прав жінок і чоловіків в адміністративному та **судовому** порядку (рішення на користь жінок/чоловіків із числа заявників, що прийняті уповноваженими органами та/або рішення **судів**).

...

Насильство за ознакою статі

За результатами дослідження «Благополуччя та безпека жінок», проведеного ОБСЄ та Фондом народонаселення ООН у 2019 році, 67 відсотків українських жінок, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, зазнавали фізичного, психологічного або сексуального насильства у віці від 15 років.

За даними Національної гарячої лінії з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації, роботу якої з 1997 року забезпечує громадська організація «Ла Страда-Україна», з майже 30 000 звернень, отриманих у 2020 році, понад 96 відсотків стосувалися питань запобігання та протидії домашньому насильству та гендерній дискримінації, 84 відсотки звернень надійшли від жінок.

Актуальною залишається проблема низького рівня доступності осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі, зокрема домашнього насильства, особливо у сільській місцевості, до якісних комплексних послуг. Це пов'язано з недостатньою кількістю загальних та спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, обмеженістю людських ресурсів, зокрема недостатньою кількістю фахівців з соціальної роботи, психологів, а також із недостатнім рівнем спеціальних знань і навичок у фахівців (особливо новопризначених), психологічним «вигоранням» фахівців.

Для розбудови мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, у [Державному бюджеті України на 2021 рік](#) передбачено субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам у розмірі 274,2 млн. гривень.

Завдяки цій субвенції 124 громади отримали кошти для утворення 30 притулків, 38 денних центрів, 58 консультативних служб і придбання 41 автомобіля для мобільних бригад соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, що діють при притулках. Також покращено рівень надання соціальних послуг у 16 діючих притулках.

В Україні станом на 6 травня 2022 р. створено (в тому числі у 2021 році за рахунок державної субвенції) 805 спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, з яких виконують свої функції 649 (43 притулки, 36 денних центрів соціально-психологічної допомоги, 87 спеціалізованих служб первинного соціально-психологічного консультування, 483 мобільні бригади соціально-психологічної допомоги).

У зв'язку з війною не виконують свої функції 19 відсотків спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі. З числа таких служб 44 відсотки перебувають на окупованих територіях, 28 відсотків тимчасово призупинили свою діяльність, 21 відсоток не розпочали роботи до введення воєнного стану, 5 відсотків виконують інші функції, 2 відсотки приміщень таких спеціалізованих служб пошкоджені внаслідок обстрілів.

...

Забезпечення гендерної рівності з метою запобігання збройному конфлікту та постконфліктного відновлення

Збройна агресія Російської Федерації проти України та тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, а також повномасштабне вторгнення військ Російської Федерації у 2022 році на територію України, зокрема з території Республіки Білорусь, призводить до загибелі та створює різні ризики для безпеки жінок і чоловіків. Водночас статистичні дані про кількість загиблих військовослужбовців та цивільного населення, полонених, заручників, зниклих без вісти, примусово вивезених на тимчасово окуповані території та території під юрисдикцією держави-агресора, з розподілом за статтю недоступні.

Серед існуючих проблем також є нерівність у доступі жінок і чоловіків до прийняття рішень, ресурсів, а також стереотипи щодо соціальних ролей жінок і чоловіків у суспільному та політичному житті, що негативно впливає на представництво та участь жінок у таких процесах.

Жінки значно менше, ніж чоловіки, залучаються до врегулювання та розв'язання міжнародного збройного конфлікту в Україні у складі структур безпеки і оборони, офіційних переговорних місій. Так, у 2020 році до складу тристоронньої контактної групи з мирного врегулювання ситуації на

окремих територіях сходу України включено лише дві жінки від України, до посадових обов'язків яких належать гуманітарні та соціально-економічні питання.

У контексті повномасштабної війни та процесів деокупації, післявоєнного відновлення та перехідного (відновного) **правосуддя** дуже важливо врахувати потреби, потенціал різних груп жінок і чоловіків, які постраждали внаслідок війни, та забезпечити збалансовану участь жінок і чоловіків у прийнятті відповідних рішень.

За даними Збройних Сил, загальна кількість жінок у Збройних Силах зростає. У березні 2021 року жінки становили 15,6 відсотка загальної кількості військовослужбовців. Крім того, у 2021 році вперше в історії Збройних Сил було присвоєно військове звання бригадного генерала медичної служби жінці-військовослужбовцю – командувачу Медичних сил Збройних Сил.

З прийняттям у 2018 році **Закону України** «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» жінки проходять військову службу на рівних засадах з чоловіками (доступ до посад і військових звань, обсяг відповідальності під час виконання обов'язків військової служби, призначення військовослужбовців у добовий наряд, відправлення у відрядження і звільнення від проходження зборів).

Однак деякі посади залишаються недоступними для жінок, зокрема посади офіцерського складу, пов'язані з використанням отруйних речовин, а також на підводних човнах і надводних кораблях, в управліннях бригад підводних кораблів, крім спеціальностей морально-психологічного та медичного забезпечення.

Існують окремі випадки насильства і сексуальних домагань щодо жінок у силових відомствах та жінок-військовослужбовців.

У 20-ту річницю Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544 затверджено **Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року**, який став другим національним планом впровадження цієї Резолюції.

...

Економічні можливості

Про нерівні економічні можливості жінок і чоловіків свідчать низька економічна активність жінок, розрив в оплаті праці жінок і чоловіків (середня оплата праці чоловіків на 20,4 відсотка перевищує оплату праці жінок). У 2020 році гендерний розрив в оплаті праці у таких видах економічної діяльності, як мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, становив 36,5 відсотка, поштова та кур'єрська діяльність – 36 відсотків, фінансова та страхова діяльність – 32 відсотки.

Це спричинено вертикальною та горизонтальною сегрегацією на ринку праці: жінки часто працюють у низькооплачуваних сферах, наприклад, у бюджетній, та на посадах нижчого рівня (в освіті у 2020 році працювало 78,3 відсотка жінок, середня заробітна плата яких становила 79,4 відсотка середньої в Україні; 81,5 відсотка жінок – у сферах охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, середня заробітна плата яких -74,3 відсотка середньої в Україні). На початок 2021 року частка жінок серед керівників юридичних осіб становила 29,2 відсотка, серед керівників концернів – лише 7,5 відсотка та серед керівників корпорацій – 12,4 відсотка.

За результатами обстеження робочої сили у 2020 році серед осіб працездатного віку відповідної статі зайнятими були 61,5 відсотка жінок та 69,9 відсотка чоловіків. Найбільша відмінність у рівнях зайнятості жінок і чоловіків спостерігалася серед населення у віці 25-29 років (61,7 відсотка серед жінок та 82,1 відсотка серед чоловіків).

Серед жінок більше поширена неповна та часткова зайнятість – зокрема, у структурі зайнятого населення частково зайняті жінки становлять 19,6 відсотка, чоловіки – 11,3 відсотка. Серед неформально зайнятого населення віком 15-70 років чоловіки становлять 60,4 відсотка. Неформальна зайнятість найбільш була поширена серед осіб віком 40-49 років (24,3 відсотка) та мешканців сільської місцевості (55,1 відсотка).

Внаслідок поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, ситуація на ринку праці ускладнилася: рівень зайнятості населення віком 15-70 років скоротився з 58,2 відсотка у 2019 році до 56,2 відсотка у 2020 році, зокрема серед жінок відповідно з 52,9 відсотка до 51,2 відсотка. Рівень безробіття населення віком 15-70 років (за методологією Міжнародної організації праці) зріс з 8,2 відсотка до 9,5 відсотка робочої сили відповідного віку, а серед жінок – з 7,9 відсотка до 9,1 відсотка. Скоротилася зайнятість жінок, які були зайняті у роздрібній торгівлі, готельному та туристичному бізнесі – секторах, в яких жінки становлять основну частину робочої сили.

За розрахунками Мінекономіки, основанийими на статистичних даних ДПС, частка жінок серед фізичних осіб – підприємців у 2020 році становила 48,7 відсотка. У 2020 році частка жінок серед фізичних осіб – підприємців порівняно з 2019 роком збільшилася на 2,9 відсотка, чоловіків – на 2,1 відсотка. Натомість жінки все ще зіштовхуються з перешкодами у створенні та веденні бізнесу. До них належать: доступ до фінансів, несприятливі правила ведення бізнесу, стереотипи, вибір видів бізнесу та галузей, прогалини в інформуванні та навчанні, відсутність достатньої соціальної підтримки та мереж спеціалізованої освіти, професійна сегрегація, подвійне навантаження у зв'язку із виконанням професійних та домашніх обов'язків.

Залишається на низькому рівні практика застосування позитивних дій для забезпечення представництва жінок у складі рад директорів та наглядових рад державних та приватних компаній.

У сільському господарстві існують значні гендерні розриви між жінками і чоловіками. За даними Держстату, на початок 2021 року у загальній кількості фермерських господарств лише 20,8 відсотка очолюють жінки. Жінки переважно володіють фермерськими господарствами без чіткої спеціалізації та меншими за розміром. Середня оплата праці чоловіків у сільському господарстві у 2020 році на 20,3 відсотка перевищувала оплату праці жінок.

Сільські жінки відіграють ключову роль у неформальній сільськогосподарській діяльності, веденні домашнього господарства, при цьому вони характеризують себе як незайняті. Вони часто зайняті сезонно або неповний робочий день. Розв'язання проблеми зайнятості у сільській місцевості матиме вирішальне значення для досягнення цілі 8 сталого розвитку України – до 2030 року забезпечити рівень зайнятості 70 відсотків населення у віці 20-64 роки.

Економічні можливості жінок обмежують: нерівний розподіл сімейних обов'язків (жінки витрачають на неоплачувану хатню роботу майже у два рази більше часу, ніж чоловіки); обмежені можливості поєднання професійних та сімейних обов'язків; дискримінація та насильство за ознакою статі, зокрема сексизм та сексуальні домагання на робочому місці.

Брак доступних та якісних послуг публічної інфраструктури з догляду за дітьми, особливо в сільській місцевості, обмежує можливості суспільної реалізації жінок, які мають дітей дошкільного віку. Так, за даними Держстату, охоплення дітей віком до п'яти років закладами дошкільної освіти в сільській місцевості у 2020 році становило 48,7 відсотка, у міській – 75,2 відсотка.

Постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 68 (Офіційний вісник України, 2019 р., № 16, ст. 543) затверджено [Порядок відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня»](#). У межах цієї послуги для одного з батьків, опікунів дитини оформляються щомісячні адресні компенсаційні виплати за надані послуги по догляду за дитиною до трьох років з боку юридичних осіб або підприємців, яким законодавчо дозволено провадити таку

діяльність. Такі компенсаційні виплати прирівнюються до розміру прожиткового мінімуму для дітей віком до шести років і надаються за кожну дитину, щодо якої на основі оформленого відповідним чином договору здійснюється догляд. Протягом 2019-2020 років послугою «муніципальна няня» скористалися 71246 сімей.

Під час пілотного обстеження використання часу, включаючи неоплачувану хатню та доглядову працю в домашньому господарстві, проведеного у 2020 році дослідницькою агенцією «Інфо Сепієнс» на замовлення Мінсоцполітики, виявлено, що жінки витрачають на неоплачувану хатню роботу у два рази більше часу, ніж чоловіки.

У світовій практиці для збору даних щодо витрат часу населення, зокрема на неоплачувану роботу в домашньому господарстві, використовується обстеження використання часу (time-use survey), яке надалі необхідно впровадити і в Україні.

Законом України від 15 квітня 2021 р. [№ 1401-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення рівних можливостей матері та батька у догляді за дитиною»](#) передбачено одноразову оплачувану відпустку при народженні дитини, що надається не пізніше ніж протягом трьох місяців з дня народження дитини чоловіку, дружина якого народила дитину; батьку дитини, який не перебуває у зареєстрованому шлюбі з матір'ю дитини, за умови, що вони спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки; бабі або діду, або іншому повнолітньому родичу дитини, які фактично здійснюють догляд за дитиною, мати чи батько якої є одинокою матір'ю (одиноким батьком). Даний Закон створює умови для забезпечення рівних можливостей матері та батька на догляд за дитиною та поєднання трудової діяльності із сімейними обов'язками.

Постановою Кабінету Міністрів України від 7 липня 2021 р. № 693 (Офіційний вісник України, 2021 р., № 56, ст. 3459) затверджено [Порядок надання відпустки при народженні дитини](#).

Залишається низькою обізнаність населення щодо дискримінації та насильства за ознакою статі, зокрема сексизму та сексуальних домагань на робочому місці, а також відсутні механізми попередження та реагування на такі прояви на підприємствах, в установах, організаціях.

На сьогодні актуальним питанням є розроблення інструментарію, який дасть змогу виявляти потреби та бар'єри для різних груп жінок і чоловіків під час користування інфраструктурою. Врахування виявлених проблем попередить соціальне вилучення окремих груп жінок і чоловіків та розширить можливості їх зайнятості та участі у суспільному житті.

Розвиток інфраструктури може позитивно вплинути на розв'язання таких проблем, які переважно виникають у жінок, як брак вільного часу через нерівномірний розподіл сімейних обов'язків з догляду за дітьми та іншими родичами, які потребують допомоги, обмежені економічні можливості та їх менша участь у прийнятті рішень.

Забезпечення гендерної рівності має важливе значення для зменшення регіональних економічних і соціальних диспропорцій, забезпечення довгострокового розвитку регіонів, передусім завдяки можливості повною мірою використовувати людські ресурси для розвитку економіки.

Громадська організація «Український жіночий конгрес» за підтримки Національного демократичного інституту міжнародних відносин у липні 2021 року розпочала серію зустрічей у регіонах, присвячених найбільш актуальним питанням участі жінок в економічному відновленні регіонів та подоланні наслідків глобальної пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. За результатами підготовлено практичні рекомендації для центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо практичних заходів для ефективного економічного відновлення.

У межах міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» Уряд визначив зобов'язання щодо зменшення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків, розвитку інклюзивного та гендерно чутливого публічного простору (дружнього до сімей з дітьми та маломобільних груп населення).

План заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи «Партнерства Біарріц» з утвердження гендерної рівності, передбачає проведення моніторингу та оцінки інклюзивності об'єктів житлового та громадського призначення з урахуванням гендерного аспекту, прийняття та реалізацію Національної стратегії щодо зменшення гендерного розриву в оплаті праці на період до 2023 року, а також забезпечення досягнення Україною відповідності критеріям членства Міжнародної коаліції за рівну оплату праці (EPIC).

Кабінет Міністрів України як член коаліції «Економічна справедливість та права» міжнародної ініціативи «Коаліція дій для сприяння досягненню гендерної рівності» взяв на себе зобов'язання підготувати пропозиції щодо ратифікації Конвенції Міжнародної організації праці № 190 «Про викорінення насильства та домагань у сфері праці» від 2019 року, розробити та прийняти Закон України «Про рівне винагородження за працю рівної цінності», до 2026 року скоротити гендерний розрив в оплаті праці жінок і чоловіків до 16 відсотків.

З метою підвищення обізнаності роботодавців щодо шляхів забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у трудових відносинах (зменшення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків, протидії дискримінації за ознакою статі, поєднання сімейних та професійних обов'язків) видано наказ Мінсоцполітики від 29 січня 2020 р. № 56, яким затверджено [Методичні рекомендації щодо внесення до колективних договорів та угод положень, спрямованих на забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у трудових відносинах](#).

У зв'язку із широкомасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну гострої актуальності набуває проблема працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, серед яких переважають жінки з дітьми. В умовах воєнного стану спрощено порядок отримання статусу безробітного та виплати допомоги по безробіттю. Для заохочення роботодавців до працевлаштування внутрішньо переміщених осіб держава запровадила компенсацію витрат на оплату праці працевлаштованих жінок і чоловіків цієї категорії у розмірі мінімальної заробітної плати протягом двох місяців.

Окремою проблемою є працевлаштування громадян України (переважно жінок), які були переміщені за кордон.

Зруйнована внаслідок повномасштабної війни інфраструктура, зупинені або скорочені бізнес-процеси актуалізують проблему відновлення та повноцінної участі жінок в економічній діяльності.

...

Стратегічні цілі, завдання, спрямовані на досягнення цілей, етапи їх виконання, очікувані результати

...

Стратегічна ціль 1. Національний механізм забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків функціонує ефективно та має спроможність підтримувати формування, впровадження, моніторинг та оцінювання політики гендерної рівності в різних сферах суспільного життя та на всіх рівнях

...

Проблеми, розв'язанню яких сприятиме досягнення стратегічної цілі 1:

- недостатній рівень практичного застосування гендерних підходів з урахуванням міжнародних стандартів у діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, зокрема під час проведення реформ, розроблення стратегічних та програмних

документів у всіх сферах життєдіяльності суспільства, стратегій розвитку територіальних громад, антикорупційного законодавства, що призводить до неврахування потреб та інтересів різних груп дівчат і хлопців, жінок і чоловіків та не покращує становище найбільш вразливих груп;

- недостатність кадрового забезпечення структурних підрозділів, відповідальних за забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, недостатня кількість радників з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі в органах державної влади та органах місцевого самоврядування;
- низький рівень інституційної спроможності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- недостатня спроможність центральних органів виконавчої влади щодо проведення оцінювання гендерного впливу галузевих реформ;
- відсутність системного фінансування програм у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на місцевому рівні;
- недостатність статистичних та адміністративних даних, дезагрегованих за ознаками статі, віку, етнічної приналежності, наявності інвалідності, місцевості проживання та іншими релевантними ознаками, для ґрунтового аналізу становища різних груп дівчат і хлопців, жінок і чоловіків, що обмежує можливості розв'язання найбільш актуальних проблем у всіх сферах життєдіяльності суспільства з урахуванням потреб різних груп дівчат і хлопців, жінок і чоловіків;
- недостатнє використання потенціалу громадських об'єднань, які працюють у сфері забезпечення прав людини та рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, та жіночих громадських об'єднань для формування та реалізації державної гендерної політики на національному та місцевому рівні;
- гендерний дисбаланс у Верховній Раді України, представницьких органах місцевого самоврядування, органах виконавчої влади всіх рівнів;
- низький рівень розуміння проблематики гендерної рівності в суспільстві загалом і державними службовцями та посадовими особами місцевого самоврядування, збереження усталених гендерних стереотипів щодо соціальних ролей жінок і чоловіків, що призводить до відсутності сталої практики проведення ними аналізу потреб різних цільових груп дівчат і хлопців, жінок і чоловіків на етапі розроблення проектів нормативно-правових актів, загальнодержавних програм, стратегій розвитку галузей, регіонів, сіл, селищ, міст, а також під час надання послуг та врахування результатів такого аналізу у бюджетному процесі;
- недостатній рівень залучення органами місцевого самоврядування жінок і чоловіків, зокрема з числа вразливих груп, до участі у врядуванні та розвитку громад.

...

Стратегічна ціль 2. Жінки та чоловіки вільні від насильства, зокрема пов'язаного з воєнними діями та збройними конфліктами, мають рівний доступ до [правосуддя](#) та беруть рівну участь у розбудові миру та постконфліктному відновленні

Ця ціль відповідає пріоритетам [Пекінської декларації](#) за напрямками «Насильство щодо жінок», «Жінки та збройні конфлікти» та «Права людини жінок», а також сприятиме виконанню завдань, визначених Цілями сталого розвитку: забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат, скорочення нерівності, сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до [правосуддя](#) для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях.

...

Проблеми, розв'язанню яких сприятиме досягнення стратегічної цілі 2:

- незабезпечення реалізації механізму взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, визначеного [Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»](#) та [Порядком взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі](#), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 (Офіційний вісник України, 2018 р., № 69, ст. 2332), з урахуванням реформи децентралізації та перерозподілу функцій відповідних органів, служб, закладів та установ;
  - недостатність мережі загальних та спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі, зокрема домашнього насильства, сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом для забезпечення їх доступу до спеціалізованих послуг, особливо у сільській місцевості;
  - обмеженість людських ресурсів, зокрема недостатність фахівців із соціальної роботи, психологів, а також недостатній рівень спеціальних знань і навичок у фахівців (особливо новопризначених), психологічне «вигорання» фахівців;
  - відсутність достовірних даних щодо поширеності всіх форм насильства за ознакою статі, зокрема домашнього насильства із розподілом за статтю, віком, наявністю/відсутністю інвалідності, характером відносин між постраждалими та кривдниками;
  - відсутність «нульової» толерантності суспільства до всіх форм насильства за ознакою статі, зокрема домашнього насильства, недостатня обізнаність населення з питань протидії насильству та, як наслідок, недооцінювання впливу засобів електронних комунікацій у ситуації цькування;
  - недостатнє врахування потреб різних груп жінок і чоловіків, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, у законах, стратегіях, програмах і планах щодо постконфліктного відновлення та розбудови миру, перехідного [правосуддя](#) та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб тощо;
- ...
- низький рівень обізнаності населення щодо форм і проявів дискримінації за ознакою статі та наявних механізмів захисту від дискримінації, особливо серед жінок і чоловіків із числа вразливих груп, які зазвичай зазнають дискримінації за декількома ознаками;
  - обмежений доступ до [правосуддя](#) (територіальна віддаленість від правоохоронних органів та [судів](#), відсутність фінансових ресурсів на оплату професійної правничої допомоги, яка надається адвокатами, необхідність сплати [судового](#) збору за подачу позовних заяв до [суду](#), необізнаність щодо можливості отримання первинної та вторинної правової допомоги безоплатно в центрах з надання безоплатної вторинної правової допомоги) окремих груп жінок і чоловіків, зокрема жінок, які зазнають дискримінації за декількома ознаками (жінки з числа представників ромської національної меншини, внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку, ВІЛ-інфікованих осіб, жінки, які проживають у сільській місцевості та гірських населених пунктах та інші)
- ...

Оперативна ціль 2.3. Забезпечено рівний доступ до [правосуддя](#) для жінок і чоловіків

Завдання для реалізації оперативної цілі:

- створення ефективного механізму реагування на випадки всіх видів дискримінації та насильства за ознакою статі для забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків, включаючи представників вразливих груп, які можуть потерпати від множинної дискримінації та насильства, до [правосуддя](#), зокрема шляхом підвищення компетенції фахівців системи кримінального [правосуддя](#);

- підвищення рівня правової обізнаності населення щодо різних форм і проявів дискримінації, домашнього насильства та насильства за ознакою статі, наявних механізмів захисту від дискримінації та насильства, особливо серед представниць вразливих груп жінок, які можуть потерпати від множинної дискримінації.

Очікувані результати:

- створено дієвий і доступний механізм реагування на випадки дискримінації та насильства за ознакою статі;
- налагоджено систему збирання даних щодо отримувачів правової допомоги (з розподілом за статтю, віком, місцем проживання (міста та сільська місцевість), ознакою інвалідності та іншими ознаками вразливості);
- представники всіх верств населення, включаючи найбільш вразливі групи жінок, які можуть потерпати від множинної дискримінації, добре обізнані про всі форми дискримінації, свої права та механізми захисту від дискримінації;
- збільшилася частка жінок, зокрема тих, які належать до вразливих груп, які захистили свої порушені права, отримавши безоплатну правову допомогу (первинну, вторинну) у центрах із надання безоплатної вторинної правової допомоги;
- особи, які стали об'єктом дискримінації за будь-якою ознакою, мають адекватні можливості юридичного захисту.

Етапи виконання завдань, спрямованих на досягнення стратегічної цілі 2, та очікувані результати на кожному етапі:

Індикатори	I ЕТАП	II ЕТАП	III ЕТАП
	2022-2024 роки	2025-2027 роки	2028-2030 роки
1. Кількість звернень щодо домашнього насильства, тис. одиниць (індикатор Цілей сталого розвитку 5.2.2) <i>з них від жінок</i>	210 170	240 185	180 150
2. Кількість створених спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства, одиниць (індикатор Цілей сталого розвитку 5.2.3)	450		
3. Кількість осіб, які звертаються за безоплатною правовою допомогою, тис. осіб (індикатор Цілей сталого розвитку 16.3.2) <i>з них жінок</i>	390 230	410 240	430 280
4. Частка працівників прокуратури, поліції, судів , Збройних Сил, СБУ, Держприкордонслужби, які отримали сертифікати про проходження навчання з питань протидії дискримінації, насильству за ознакою статі, від загальної кількості осіб, які навчалися, відсотків	40	60	80
5. Частка осіб, які повідомили про те, що в останні 12 місяців особисто стикнулися з дискримінацією за ознакою статі, у загальній кількості звернень до експертних рад з питань дискримінації за ознакою статі, відсотків (індикатор Цілей сталого розвитку 10.2.1)	55	50	45
6. Індекс соціальної єдності та примирення за статтю			

Практичне завдання

Ідентифікація гендерно чутливих ситуацій

ПЕРЕГЛЯД ВІДЕО ТА ВИКОНАННЯ ЗАВДАННЯ У МАЛИХ ГРУПАХ (ПРИКЛАДИ 6 ТА 7)

ПРИКЛАД 6

Виступ на конференції: TED

«Why do ambitious women have flat heads?

(Чому в амбітних жінок маківка голови завжди пласка?)»

Джерело: Виступ на конференції: TED Ideas worth spreading (TED «Ідеї, варті поширення»)
http://www.ted.com/talks/dame_stephanie_shirley_why_do_ambitious_women_have_flat_heads

Станом на 12.06.2023 – 2,273,818 переглядів.

Speaker: Dame Stephanie Shirley (Дама¹³ Стефані Ширлі)

2:10 Дозвольте віднести вас у ранні 1960-і. Незважаючи на гендерні упередження та виклики тих часів, я заснувала власну ІТ компанію, – один із перших таких «стартапів» у Британії. Окрім цього, ця компанія складалась із жінок і була для жінок, такий собі ранній соціальний бізнес-проект. І люди сміялись із самої ідеї, адже програмне забезпечення в ті часи надавалося безплатно в комплекті з обладнанням (технікою). Ніхто його б не купував, тим паче в жінки. Хоча жінки в той час закінчували університети із пристойними дипломами, нашої реалізації перешкоджала т.зв. «скляна стеля». І я дуже часто вдарялась об неї, тому і хотіла можливостей для жінок.

3:03 Я найняла професійно кваліфікованих жінок, які залишили роботу через одруження або в очікуванні своєї першої дитини, і створила компанію, що використовувала працю з дому (дистанційна зайнятість). Ми першими ввели концепцію повернення жінки на роботу після кар'єрної перерви.

13 Дама – титул, аналогічний «чоловічому» титулу «лицар», що присвоюється особі жіночої статі одночасно з врученням королевою ордену Британської Імперії.

Ми першими спробували усі види нових, гнучких методів працевлаштування: розподіл ставок між кількома працівниками, участь у прибутках, та, зрештою, спільна власність, коли я безоплатно передала працівникам чверть компанії. Протягом років я була першою (чи єдиною) жінкою такого роду. І тими днями я не могла працювати на фондовій біржі, я не могла керувати автобусом чи літаком. Я навіть не могла відкрити рахунок в банку без офіційної згоди мого чоловіка. Моє покоління жінок боролось за право працювати і за право мати рівну з чоловіками оплату праці.

4:09 Ніхто насправді не очікував багато від жінок ні на роботі, ні у суспільному житті, бо всі очікування в той час зводились до турботи за домом та до сімейних обов'язків. І я не могла на це спокійно дивитись, тому я почала кидати виклики застарілим звичаям того часу. Я дійшла навіть до того, що у діловій переписці змінила своє ім'я із «Стефані» на «Стів», аби мати можливість переступити поріг дверей ще до того, як кожен зрозуміє, що він виявився нею. (Сміх)

4:43 Моя компанія, названа «Фріланс Програмісти» (і вона повністю відповідала своїй назві) починалася з надзвичайно малого: на обідньому столі, зі стартовим капіталом в 100 доларів за теперішніми цінами, та фінансуванням за рахунок моєї зарплати та позики під заставу будинку. Мій інтерес був цілковито науковим, а ринок – комерційно орієнтованим та вимагав уваги до таких речей, як платіжні відомості, що видавались мені нудними. Тому я була змушена шукати компроміс між операційною дослідницькою роботою, яка включала інтелектуальний виклик, – що мене і цікавило, та комерційною вигодою, що цінувалось клієнтами: такі речі як складання графіку руху вантажних поїздів, автобусів, і управління запасами, багато-багато управління запасами. І, врешті-решт, роботи стало багато. Ми замаскували «домашню» та «часткову» природу зайнятості нашого персоналу, запропонувавши фіксовані ставки, і були чи не першими, хто так зробив. І хто б міг подумати, що програмуванням чорного ящика самописця компанії Supersonic Concord буде займатися купка жінок, які працюють вдома? (Оплески)

6:18 Все, що ми використовували, це підхід «довіряй персоналу» та звичайний телефон. Ми навіть запитували тих, хто подавався на роботу: «Ви маєте доступ до телефону?»

6:33 Одним із перших проектів було створення стандартів програмного забезпечення для протоколів адміністративного контролю. Розробка програмного забезпечення було і досі є сферою, яку надзвичайно важко контролювати, тому виконання цього завдання було майже неоціненним. Ми самі застосовували ці стандарти, а наша багаторічна робота щодо їх вдосконалення навіть фінансувалася, і врешті-решт їх запровадили в НАТО. Наші програмісти – пам'ятайте, лише жінки, включаючи лесбійок та транссексуалів – працювали із олівцем та ручкою, малювали на папері блок-схеми, визначаючи кожне завдання, що слід виконати. І тоді вони писали код, зазвичай машинний код, інколи бінарний, який потім поштою надсилали до центру збору та обробки даних, де його переносили на паперову стрічку чи перфокарту, а потім переносили повторно – з метою перевірити. І це все відбувалося ще перед тим, як код опинявся біля комп'ютера. Таким було програмування в ранні 1960-і.

7:42 У 1975 році, через 13 років після створення компанії, у Британії запровадили законодавство про рівні можливості жінок та чоловіків, – і наша «жіноча» кадрова політика стала суперечити закону. І прикладом «ненавмисних» наслідків стало те, що моя «жіноча» компанію змушена була впустити чоловіків. (Сміх)

8:10 Коли я створила свою компанію з жінок, чоловіки казали: «Як цікаво: фірма працює тільки тому, що маленька». І пізніше, коли вона розрослася, вони визнавали: «Так, вона велика, проте не має стратегічного значення». І ще пізніше, коли вартість компанії оцінювали в понад три мільярди доларів, і коли я перетворила 70 її працівників у мільйонерів, вони казали щось типу: «Чудова робота, Стів!» (Сміх) (Оплески)

8:52 Ви завжди можете визначити амбітних жінок за формою їх голови: на маківці вона завжди є пласкою, бо їх постійно поблажливо поплескують (Сміх) (Оплески)

І ми маємо більший розмір ноги, щоб стояти подалі від кухонної раковини. (Сміх)

...

Завдання для учасників та учасниць:

Після перегляду відеоролика опрацюйте стенограму виступу та виконайте завдання.

- виявіть гендерно чутливі ситуації у навчальному відео (випишіть їх на листок чи відмітьте в тексті стенограми);
- змодельуйте гендерно-чутливі ситуації у своїй роботі.

Інший приклад – уривок з відеоінтерв'ю з двома журналістками – Настею Станко, журналісткою та редакторкою Громадського, та Анною Бабінець, керівницею проекту розслідувань «Слідство. Інфо», які у липні 2019 року отримали нагороду за відвагу від Міжнародного жіночого медіа-фонду, слугую не лише ілюстрацією гендерних відмінностей у сприйнятті чоловіків і жінок у професії, але й демонструє низку стереотипів, з якими стикаються молоді жінки на початку своєї кар'єри.

ПРИКЛАД 7

Інтерв'ю

«Дороженька моя»¹⁴

18.27 Ведуча: Ці образи і атаки на вас обох. Ви дві жінки, читали і бачите, як відбуваються атаки на чоловіків-журналістів. І вони очевидно різняться. Довкола жіночих атак і булінгу, багато якогось сексуалізованого контексту, обов'язково ти десь з кимось спав, коротше кажучи, це десь переходить межу чогось особистого, ніж атаки проти чоловіків. Ви як швидко це помітили і як з цим справлялися.

А.Б.: По моєму, це скрізь і завжди. Пишуть «та ти дурненька», тобто перше, завжди, ставляться під сумнів будь-які інтелектуальні здібності, особливо, коли йдеться про складні матерії, в які жінці очевидно краще не лізти за думкою цих людей. Я це від початку в принципі розуміла. Що з цим робити? Не сперечатися. Я не сперечаюся, не вважаю за потрібне комусь там доводити свої інтелектуальні здібності, змагатися в якихось IQ-тестах чи щось таке.

14 Тюрми СБУ, офшори Порошенка, вбивство Шеремета — Станко і Бабінець про журналістику та фемінізм https://www.youtube.com/watch?v=p0u5G_vhBOI&list=PLPnX89fQLdskwRRfqr5erWo948uu-VQSF&index=8

Я сприймаю це як частину своєї роботи, тому що вони намагаються знайти якісь слабкі місця, щоб тобі було образливо, погрожують, від погроз до простих образ. Це як китайська теорія тисячі маленьких порізів. Тут тобі про дитину, чи про те, що ти з кимось спала, чи ще щось – знайти слабке місце, з якого витече найбільше крові. Я це сприймаю саме так, це частина війни проти тебе – проти історії, яку ти розповів, проти правди, яку ти розкрив.

20.32 Ведуча: А чому так взагалі? Чому образи проти чоловіка, який вийшов з полону, наприклад, і проти тебе – це два різні дискурси? Ти читаєш одну історію про жінку і іншу про чоловіка (запитання до Н.С.).

Н.С.: Тому що це все-таки досі чоловічий світ. Жінки все-таки не напишуть жінці, що краще ти б борщі варила. А чоловік напише. <...> Це завжди, коли травлять, не стосується предмету дискусії. Коли є предмет розслідування, твій матеріал, а починають говорити про твоїх дітей, чоловіка, бойфрендів, друзів, батьків, звідки ти, якою мовою говориш або як ти виглядаєш, що ти в кадрі погано виглядаєш, погано говориш і взагалі тобі не місце там, де ти є – мені здається, що це якась інша історія і про це не можна мовчати. Я мрію про час, коли буде професійна дискусія, коли мене будуть сприймати як журналіст-ка, журналіст-ку, а не як жінку в першу чергу. (22:16) У мене були два жахливих моменти за кар'єру. Перший був, коли я прийшла на Перший національний у 2008 році, і мені заступник головного редактора сказав: «Ти ж зустрічаєшся з кимось, вийдеш заміж, завагітнієш, я буду посилати тебе в Чорнобиль, а ти скажеш: «я не можу в Чорнобиль, бо я вагітна». Я не знала, що сказати, мені 21 рік, я реально до цього не була готова. Так в Чорнобиль мене, звісно, ніколи не послали. Але через 11 років це виглядає трохи дивно. Я бачила чоловіків, які були не готові кудись там їхати, куди я хотіла їхати, щось робити. Я помітила, що дуже часто, особливо це стосується військових тем, тебе травлять ті чоловіки, які чомусь самі не зважилися піти воювати, наприклад. І я розумію, що вони хочуть цими коментарями патріотичними у фейсбуці на захист армії компенсувати, ніби так захищають країну, це типу їхній фронт робіт, фронт війни, що вони пишуть коментарі. А головний ворог – ти, яка десь там сидить, намагається щось донести, розповісти. Мені здається, що це якийсь комплекс у чоловіків, який вони таким чином долають, нападаючи чомусь на тебе.

24.00. Ведуча: Аня, я багато дивилася тебе на розслідувальницькому каналі і твої розслідування про Укроборонпром. Я тоді думала, як ти взагалі цією темою займаєшся, як ти здобуваєш інформацію, як тобі її довіряють? Ти тоді дуже молода журналістка, дівчина і займалася такою важкопідйомною темою.

А.Б.: Я розпочала розслідування з армії, це був 2009 рік, 10 років тому. Перше розслідування, яке ми робили це стан (військової) авіації в Україні. І ми дослідили, що лише 2 винищувачі піднімаються в повітря, бо всі інші не працюють. Я десь рік досліджувала, шукала експертів, джерела в самій армії, Генштабі. Насправді, це було дуже дивно. Мені насправді військові чоловіки подобалися. До цього я займалася політичною журналістикою, Рада – це люди від яких ніколи нічого конкретного не доб'єшся, вони доволу щось говорять, викручуються, брешуть. Коли я почала працювати з армією, я була така щаслива, тому що ці люди досить чітко говорили, що є насправді, якщо вони не могли говорити, то вони казали «ні». Вони не вмели цих усіх... Мені з військовими почало подобатися працювати. Але була одна річ – багато з них, особливо коли я добиралася до речей, скільки винищувачів піднімається в повітря, скільки не піднімається (ми навіть коли познайомилися з моїм чоловіком, я йому казала, що коли ми станемо ближчими, я тобі поясню різниці між СУ-25 і СУ-27), я пам'ятаю, що багато з цих чоловіків з армії

думали, що я не розумію про, що вони мені розповідають. Вони розповідали мені про все підряд і думали: «та вона все одно не зрозуміє», особливо, коли я дорвалася до генералів, міністрів і все таки. В якійсь мірі вони розслаблялися і розповідали-розповідали, а коли вже щось виходило, вони починали мене ненавидіти, слати мені листи на канал. Але мені здається, що вони багато чого розповідали, бо думали, що я не розумію про що йдеться в принципі. Але оскільки я довго і глибоко досліджувала ці речі, то співставивши багато коментарів... На початках це навіть допомагало, тому що багато чоловіків не вірили, що я можуть щось зрозуміти, вони все розповідали, приносили документи, бо думали: «що шкода документів принести, все одно там нічого не ясно». В мене в команді переважно жінки, і в інших командах так само. І коли вони приходять і ставлять питання, то мало хто із спікерів буде ставити під сумнів, що ця жінка щось зрозуміє. (27:47)

МОЗКОВИЙ ШТУРМ (ПРИКЛАДИ 8 ТА 9)

ПРИКЛАД 8

Мозковий штурм

«Які гендерно чутливі ситуації трапляються у роботі суду»

Учасникам та учасницям запропоновано пригадати гендерно чутливі ситуації, які вони спостерігали у суді. Тренер записує їх на фліпчарті.

ПРИКЛАД 9

Мозковий штурм

«Які фактори сприяють та стримують впровадження гендерно чутливих підходів»

Учасникам та учасницям запропоновано обдумати та назвати фактори, які сприяють впровадженню гендерно чутливих підходів, і перешкоджають цьому (або уповільнюють, стримують). Залежно від теми та навчальних цілей ці фактори можуть стосуватися: роботи судді, суду, розгляду справ певної категорії, і загалом судової системи. Тренер записує їх на фліпчарті, попередньо розділивши аркуш на 2 стовпчики – «Що сприяє» та «Що перешкоджає».

Різновидом цієї вправи є «Вітрильник». Тренер/ка попередньо на фліпчарті схематично зображує вітрильник, і зазначає, що існує низка факторів, які є своєрідним «якорем» та стримують рух вітрильника, а є фактори та обставини, які допомагають, сприяють, і є своєрідним вітром, який наповнює вітрила та змушує судно рухатися. Після чого тренер/ка просить учасників подумати та назвати ці фактори; вони записуються у вітрила та біля якоря. Цю вправу можна виконувати в групах, і під час презентації порівняти, наскільки співпадають чи різняться запропоновані кожною групою варіанти.

Практичне завдання

«Гендерно чутливі справи: практика ЄСПЛ»

ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАВДАННЯ ШЛЯХОМ ЗАПОВНЕННЯ АНАЛІТИЧНОЇ СХЕМИ (ТАБЛИЦІ) (ПРИКЛАД 10)

Індивідуальні завдання передбачають заповнення концептуальної таблиці або аналітичної схеми, які спрямовані на вироблення / удосконалення навичок роботи із рішеннями ЄСПЛ.

Прикладом може слугувати завдання на розмежування сфер дії конвенційних положень у гендерно чутливих справах.

ПРИКЛАД 10

Індивідуальне завдання.

Аналіз опрацьованих рішень ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ	Суть скарги	Сфера дії статті Конвенції	Гендерний аспект	Позиція Суду	Зміст рішення ЄСПЛ
Коновалова проти Росії					
Маслова і Налбандов проти Росії					
Єремія та інші проти Республіки Молдови					
Ізджи проти Туреччини					
Напотнік проти Румунії					

ОБГОВОРЕННЯ СПРАВ У МАЛИХ ГРУПАХ

«ЮНКЕ ПРОТИ ТУРЕЧЧИНИ» (JUNKE V. TURKEY)

Заява № 52515/99

Рішення від 13 травня 2008 року [Розділ IV]

СТАТТЯ 8, СТАТТЯ 8-1

Право на повагу до приватного життя

Гінекологічний огляд затриманої без її добровільної та зваженої згоди: порушення

Факти: У 1997 році заявницю, громадянку Німеччини, заарештував турецький солдат за підозрою в приналежності до незаконної збройної організації РПК (Робітничка партія Курдистану) і передав місцевим жандармам. У 1998 році її засудили до позбавлення волі. Тим часом вона подала клопотання в прокуратуру, зазначивши, що їй провели гінекологічний огляд без її згоди.

Вона також заявляла, що її роздягнули догола та сексуально домагалися кілька жандармів, які були присутні під час огляду. Заявниця вимагала судового процесу для обох жандармів та лікаря. У 2002 році Верховний адміністративний суд призупинив кримінальне розслідування проти жандармів. У 2004 році заявницю звільнили й депортували в Німеччину.

Правова підстава: стаття 8 – Заявниця опиралася гінекологічному огляду, поки її не переконали погодитися на нього. З огляду на вразливість затриманої в руках влади, не можна було очікувати, що вона опиратиметься огляду нескінченно. Її тримали під вартою без права на переписку щонайменше дев'ять днів, перш ніж було вжито заходів втручання. На час огляду вона, очевидно, була в особливо вразливому психічному стані. Не було доказів того, що на такий огляд існували певні медичні причини чи що його провели у відповідь на її скаргу про сексуальне насильство. Навіть більше – залишалось незрозумілим, чи заявницю належним чином проінформували про характер та причини такого заходу. Через твердження лікаря її могли змусити повірити, що такий огляд був обов'язковим. Не можна з упевненістю зазначити, що згода заявниці була добровільною та зваженою.

За таких обставин проведення гінекологічного огляду призвело до порушення її права на повагу до приватного життя, а особливо її права на фізичну недоторканність. Окрім того, не було показано, що заходи втручання «відповідали закону», оскільки уряд не надав аргументів, які би підтверджували, що такі заходи втручання ґрунтувалися на статутній чи правовій нормі або відповідали їм. Оскаржений огляд не був частиною стандартного медичного огляду, який проводили заарештованим чи затриманим особам. Він був радше самовільним рішенням органів влади (яке не виправдовувалося процесуальними вимогами) для захисту представників сил безпеки, які заарештували та затримали заявницю, від потенційного неправдивого звинувачення заявниці в сексуальному насильстві. Навіть якщо це в принципі могло бути законною метою, проведений огляд не відповідав цій меті. Заявниця не скаржилася на сексуальне насильство, і не було причин вважати, що вона це зробить у майбутньому. Отже, ця мета не могла виправдати нехтувань відмовою затриманої від такого небажаного та серйозного втручання в її фізичну недоторканність чи спроб переконати її відкинути свої заперечення. Гінекологічний огляд, який заявниці провели без її добровільної та зваженої згоди, не був здійснений «відповідно до закону» чи «необхідний у демократичному суспільстві».

Висновок: наявне порушення (п'ять голосів до трьох).

Суд установив відсутність порушення статті 3 та наявність порушення статті 6.

Стаття 41 – 4 000 євро моральної шкоди.

«ІЗДЖИ ПРОТИ ТУРЕЧЧИНИ» (İZCI V. TURKEY)

Заява № 42606/05

Рішення від 23 липня 2013 року [Розділ II]

СТАТТЯ 46, СТАТТЯ 46-2**Виконання рішення****Заходи загального характеру**

Держави-відповідачі вимагали вжити заходів для забезпечення поваги з боку представників правоохоронних органів до права на мирні зібрання.

Факти: 6 березня 2006 року заявниця взяла участь у стамбульській демонстрації, присвяченій святкуванню Міжнародного дня жінки, яка завершилася сутичками між поліцією та протестувальниками. З відеозаписів подій видно, як працівники поліції били багатьох демонстрантів кийками та розпилювали сльозогінний газ. Жінок, які сховалися в магазинах, поліція силоміць витягувала звідти й била. Згідно зі звітом експерта, призначеного владою Туреччини для вивчення відеоматеріалів, поліцейські не давали демонстрантам жодних попереджень щодо розгону, перш ніж почати нападати на них. Зі свого боку демонстранти не намагалися відповідати на напад, а лише пробували тікати. Заявниця отримала синці по всьому тілу та подала офіційну скаргу проти поліцейських, яких вважала відповідальними за жорстоке поводження з нею. Із 54 поліцейських, звинувачених у завданні травм через застосування надмірної сили під час демонстрації, 48 виправдали через відсутність доказів. Решту шість офіцерів засудили до ув'язнення від п'яти до двадцяти одного місяця, однак провадження проти них припинили через позовну давність.

Правова підстава – Судодногосно встановив порушення матеріально-правового й процесуального аспектів статті 3 Конвенції через застосування непропорційної сили й відсутність ефективного розслідування, а також порушення статті 11 через неповагу до права заявниці на свободу зібрань.

Стаття 46 – у понад 40 рішеннях проти Туреччини Суд уже виявив, що жорстоке втручання правоохоронних органів у хід демонстрацій складало порушення статті 3 та/чи статті 11 Конвенції. Спільна риса цих справ – нездатність поліцейських сил виявити певну ступінь терпимості до мирних зібрань і в деяких випадках поспішне застосування з боку поліції сили, зокрема сльозогінного газу. У понад 20 рішеннях Суд уже зазначив про нездатність слідчих органів Туреччини провести ефективне розслідування заяв про жорстоке поводження правоохоронних органів під час демонстрацій.

Далі він підкреслив, що 130 заяв проти Туреччини про право на свободу зібрань та/чи застосування сили з боку правоохоронних органів під час демонстрацій на той час ще очікували на розгляд. Назвавши такі проблеми «систематичними», Суд попросив владу Туреччини вжити загальних заходів для запобігання аналогічним порушенням у майбутньому. Зокрема він попросив владу Туреччини вжити заходів, що гарантуватимуть, що поліція чинитиме відповідно до статей 3 і 11 Конвенції, судові органи проводитимуть ефективне розслідування заяв про жорстоке поводження згідно зі зобов'язаннями за статтею 3 та робитимуть це в такий спосіб, який також забезпечуватиме підзвітність старших офіцерів поліції. Насамкінець Суд підкреслив необхідність прийняти більш чіткий набір правил щодо застосування насильства та зброї, як-от сльозогінного газу під час демонстрацій*, особливо проти демонстрантів, які не чинять насильницького опору.

Стаття 41: 20 000 євро як відшкодування за завдану моральну шкоду.

«S.Z. ПРОТИ БОЛГАРІЇ» (S.Z. V. BULGARIA)

Заява № 29263/12

Рішення від 3 березня 2015 року [Розділ IV]

СТАТТЯ 3**Ефективне розслідування****Неналежні зволікання в кримінальному провадженні та неналежне розслідування звинувачень у зґвалтуванні й нападі: порушення****СТАТТЯ 46, СТАТТЯ 46-2****Виконання рішення****Заходи загального характеру**

Від держави-відповідача вимагали виявити та вжити загальних заходів для покращення ефективності кримінального розслідування звинувачень у зґвалтуванні й нападі.

Факти – У вересні 1999 року заявницю привезли на квартиру, де утримували проти її волі, били й неодноразово гвалтували кілька чоловіків, перш ніж їй удалося втекти.

Прокуратура розпочала кримінальне розслідування. Заявниця впізнала декого зі своїх нападників і двох офіцерів поліції, яких вона, ймовірно, бачила перед тим, як її проти волі почали утримувати в квартирі.

Розслідування закривали чотири рази, а матеріали справи скеровували на дорозслідування через те, що не було вжито необхідних слідчих заходів або було вчинено процесуальні порушення.

У 2007 році сім відповідачів передали окружному суду за звинуваченням у незаконному позбавленні волі, зґвалтуванні, підбурюванні до проституції та викраденні з метою примусу до проституції. Було проведено двадцять слухань, десять із яких було перенесено переважно через порушення процедури виклику звинувачених чи свідків. У своєму рішенні від березня 2012 року п'ятьох звинувачених осіб було засуджено до тюремних вироків і штрафів, одного було виправдано, а провадження проти сьомого відповідача було припинено через закінчення терміну давності. П'ятеро звинувачених, яких засудили, і заявниця оскаржили рішення. Сім слухань регіонального суду було перенесено через відсутність одного зі звинувачених чи їхніх адвокатів. У своєму остаточному рішенні від лютого 2014 року суд відхилив одне зі звинувачень і припинив провадження на підставі завершення терміну давності. Терміни тюремних ув'язнень деяких інших звинувачених було зменшено.

Правова підстава – стаття 3 (процесуальний аспект): Акти зґвалтування та нападу, учинені щодо заявниці, підпадали під сферу дії статті 3 Конвенції.

Загальна тривалість кримінального провадження, ініційованого за скаргою заявниці, склала понад чотирнадцять років попереднього розслідування та два рівні юрисдикції.

Такий надмірно тривалий період не був виправданим з огляду на складність справи. Зволікання були викликані недостатньою старанністю органів влади та, поміж іншим, тим, що слідчі органи не розслідували певних аспектів справи, особливо причетності до нападу тих осіб, яких впізнала заявниця. Надмірна тривалість провадження, без сумніву, мала негативні наслідки для заявниці, яка після нападу явно була у вразливому психологічному становищі. Її тримали в стані непевності щодо можливості забезпечити судовий розгляд і покарання для її кривдників, вона була змушена неодноразово повертатися в суд і знову переживати всі ці події під час численних розслідувань.

Відповідно провадження не можна було вважати таким, що виконало вимоги статті 3 Конвенції. Як наслідок, Суд відхилив попереднє заперечення уряду про те, що заява була достроковою.

Висновок: існування порушення (одноголосно).

Стаття 46: У понад 45 рішеннях Суд уже виявив порушення зобов'язання провести ефективне розслідування в заявах проти Болгарії. Навіть більше – кілька заяв про згвалтування нещодавно було вилучено з реєстру справ після мирного врегулювання між сторонами чи односторонньої заяви уряду про визнання порушення статті 3.

У більшості справ Суд виявив суттєві зволікання на етапі попереднього розслідування, а також відсутність ретельного й об'єктивного розслідування. У деяких ситуаціях затримки були наслідком припинення провадження через завершення терміну давності, коли підозрюваним, незважаючи на те, що їх упізнали, не висунули офіційних звинувачень чи коли так званий «абсолютний» термін позовної давності завершився, незважаючи на те, що стверджуваних кривдників передали до суду й слухання проводилися. Крім того, у деяких справах органи влади не врахували певних доказів чи не намагалися роз'яснити певних фактичних обставин справи або причетності певних осіб до вчинення кримінального правопорушення або прокурор постійно відмовлявся виконувати вказівки суду щодо попереднього розслідування.

Відповідно у Болгарії існувала системна проблема неефективності розслідувань. Однак через складність структурної проблеми було важко визначити точні причини виявлених недоліків і зазначити конкретні заходи, яких потрібно було вжити, щоб покращити якість розслідування. За таких обставин Суд не вважав, що він може вказувати, яких окремих і загальних заходів належить вживати з метою виконання цього рішення. Національні органи влади спільно з Комітетом міністрів були найбільш компетентні виявляти різні причини проблеми й приймати рішення щодо того, які загальні заходи необхідні на практиці для стримування майбутніх порушень із метою боротьби з безкарністю та дотриманням принципу верховенства права й довіри громадськості та жертв до системи правосуддя.

Стаття 41: 15 000 євро як відшкодування за завдану моральну шкоду

«У. ПРОТИ СЛОВЕНІЇ» (U. V. SLOVENIA)

Заява № 41107/10

Рішення від 28 травня 2015 року [Розділ V]

СТАТТЯ 8

Позитивні зобов'язання

СТАТТЯ 8-1

Право на повагу до приватного життя

Нездатність захистити особисту недоторканність заявниці в кримінальному провадженні щодо сексуального насильства: порушення

Факти – У 2001 році у віці 14 років заявниця стала жертвою неодноразового сексуального насильства з боку друга сім'ї Х. Після кримінальної заяви матері заявниці у 2003 році розпочалося розслідування та у 2007 році проти Х було відкрито кримінальне провадження. У 2009 році після 12 слухань внутрішньодержавні суди виправдали Х за всіма звинуваченнями через те, що деякі звинувачення заявниці щодо фізичних станів Х спростував експерт, що, на думку внутрішньодержавних судів, не дозволяло неспростовно довести вини Х. Оскарження з боку прокурора цього рішення було відхилено у 2010 році, як і запит заявниці до Верховного прокурора з проханням про захист законності, поданий через кілька місяців по тому.

Правова підстава – стаття 8: Суд мав вивчити, чи держава-відповідач забезпечувала достатній захист права заявниці на повагу до її приватного життя, а особливо її особистої недоторканності щодо способу, у який її допитували під час кримінального провадження проти її стверджуваного

сексуального кривдника. Водночас суд мав досягнути справедливого балансу між правами заявниці як жертви, яку викликали давати свідчення в кримінальному провадженні, відповідно до статті 8, і правами сторони захисту, зокрема правом звинуваченого викликати свідка на перехресний допит згідно із п. 3 (d) статті 6. На відміну від позиції в інших аналогічних справах, які Суд розглядав раніше і які ініціювали звинувачені особи, у цій справі Суд мав вивчити питання з точки зору стверджуваної жертви.

У цій справі для забезпечення справедливого суду X повинен був мати змогу провести перехресний допит заявниці, особливо з огляду на те, що свідчення заявниці були єдиним прямим доказом у цій справі, тоді як інші пред'явлені докази були суперечливі.

Однак зважаючи на те, що кримінальні провадження щодо правопорушень сексуального характеру жертви сприймають як дуже неприємний і довготривалий досвід, а пряме протистояння між особами, яких звинувачують у сексуальному насильстві, і їхніми стверджуваними жертвами передбачало ризик подальшого травмування жертв, національні суди мали якомога ретельніше вивчити заяви відповідача. Дійсно, кілька міжнародних документів, зокрема законодавство Європейського Союзу, передбачали, що жертвам, зокрема жертвам сексуального насильства, потрібно надавати певні права, у тому числі держава зобов'язана захистити їх від залякувань і повторної віктимізації під час надання свідчень про насильство.

У цьому контексті Суд зазначив, що допити заявниці відбувалися впродовж понад чотирьох слухань, які тривали більше ніж сім місяців, – це тривалий період, який сам собою викликає занепокоєння, особливо з огляду на відсутність явної причини на довготривалі інтервали між слуханнями.

Навіть більше – на двох із таких слухань X особисто допитував заявницю, постійно заперечуючи правдивість її відповідей і ставлячи їй запитання особистого характеру. На думку Суду, ці запитання мали на меті поставити під сумнів правдивість заявниці, а також принизити її. Однак, незважаючи на обов'язок судових органів наглядати за формою і змістом запитань і коментарів X та, за потреби, втручатися в розмову, втручання головного судді було недостатнім, аби пом'якшити явно негативний досвід заявниці.

Щодо скарги заявниці про те, що адвоката X варто дискваліфікувати в цьому провадженні, оскільки вона мала консультації з ним щодо сексуального насильства, яке вчинили над нею, невдовзі після того, як відбулися стверджувані події, Суд постановив, що чинне внутрішньодержавне законодавство (чи спосіб, у який його було застосовано в цій справі) достатньо не враховувало інтересів заявниці. Причина такого висновку полягала в тому, що негативні психологічні наслідки перехресного допиту, який провадив адвокат X, значно перевищували ті, яких би заявниця зазнала, якби її допитував інший адвокат. Окрім того, усю інформацію, яку адвокат отримав від неї власне як її адвокат, потрібно вважати конфіденційною й не використовувати на користь особи з протилежними інтересами в тій самій справі.

Суд також відзначив недоречність запитань, які заявниці ставила лікарка-гінеколог, призначена окружним судом для встановлення факту статевих відносин у відповідний час. У цьому стосунку органи влади мали гарантувати, що всі учасники провадження, яких закликали допомогти в процесі розслідування чи прийняття рішення, ставитимуться до жертв та інших свідків із повагою до їхньої гідності та не спричинятимуть їм небажаних незручностей. Проте призначена лікарка-гінеколог не лише не мала відповідної підготовки до проведення співбесід із жертвами сексуального насильства, а й зверталася до заявниці із запитаннями звинувачувального характеру, що виходило за межі її завдання та медичної компетенції.

Як наслідок, заявниця опинилася в позиції захисту, що додало небажаного стресу від кримінального провадження.

Хоча внутрішньодержавні органи влади вжили низку заходів для запобігання подальшому травмуванню заявниці, такі заходи зрештою виявилися неефективними й недостатніми, аби надати їй захист, необхідний для досягнення належного балансу між її правами й інтересами, які захищає стаття 8, і правом X на захист відповідно до статті 6 Конвенції.

Висновок: наявне порушення (шість голосів до одного).

Суд також одноголосно визнав наявність порушення статті 3 через нездатність органів влади держави-відповідача забезпечити швидке розслідування скарги заявниці про сексуальне насильство та переслідування.

Стаття 41: 9 500 євро як відшкодування за завдану моральну шкоду.

«ІРИНА СМІРНОВА ПРОТИ УКРАЇНИ» (IRINA SMIRNOVA V. UKRAINE)

Заява № 1870/05

Рішення від 13 жовтня 2016 року [Розділ V]

СТАТТЯ 8

Позитивні зобов'язання

СТАТТЯ 8-1

Повага до житла

Відсутність належної нормативно-правової бази для захисту мешканця квартири від залякування з боку співвласників: порушення

Факти: Заявниця, літня жінка, проживала в однокімнатній квартирі, яка була її помешканням упродовж багатьох років і яку вона нещодавно приватизувала в рівних частинах зі своїм дорослим сином. Її син віддав свою частку у квартирі сторонній особі, В.С., який разом з іншим чоловіком, А.Н., почали ображати, залякувати й фізично кривдити заявницю та шкодити її речі, намагаючись примусити її продати свою частку майна. Побоюючись за свою безпеку, заявниця зрештою полишила квартиру. Її спроби повернути свою квартиру через цивільні суди були неуспішними, оскільки згідно з українським законодавством її син не мусив отримувати її згоди, перш ніж дарувати свою частку В.С., а співвласника не можна позбавити права власності на підставах, на які покладалася заявниця (неправочинна поведінка, непридатність квартири для спільного використання та відмова розділяти витрати на утримання). Заявниця також написала низку заяв у поліцію. Після першої скарги В.С. і А.Н. було засуджено за вимагання та присуджено їм десять років позбавлення волі.

Правова підстава

Стаття 3: Повторюваний і навмисний характер словесних атак, від яких страждала заявниця і який посилювався актами фізичного насильства, що їх вчиняла група чоловіків проти однієї літньої жінки, досягли межі серйозності відповідно до статті 3 та передбачали позитивний обов'язок держави залучити захисні законодавчі й адміністративні механізми. Хоча основних правопорушників переслідували та засудили до суттєвого терміну за ґратами, на те, щоб вирішити справу, державі знадобилося понад дванадцять років. З огляду на значні затримки в ініціюванні та проведенні кримінального провадження, держава не виконала свого позитивного зобов'язання за статтею 3.

Висновок: існування порушення (одноголосно).

Стаття 8: Згідно з цим положенням, заявниця поскаржилася на те, що була змушена терпіти присутність чужих людей у своєму домі та їхню неприємну, хоча за своєю суттю некримінальну поведінку, зокрема необачне використання квартири та речей заявниці, псування майна, шум та інші нюанси.

Суд ухвалив, що кримінальне провадження, у якому В.С. і А.Н. було наказано сплатити компенсацію та цих осіб позбавили їхньої частки у квартирі, зрештою компенсувало ці такі аспекти скарги заявниці. Однак через суттєві затримки в ході провадження правами заявниці за статтею 8 нехтували впродовж дуже тривалого часу.

Щодо того, чи держава-відповідач мала належну некримінальну нормативно-правову базу для надання заявниці прийняттого рівня захисту від втручання в її приватність і користування своїм житлом, Суд зазначив, що проживання в помешканні з незапрошеними чужими людьми, незалежно від їхньої поведінки, веде за собою дуже важливі наслідки для приватності особи й інших інтересів, які захищає стаття 8. Відповідно, якщо держава приймає нормативно-правову базу, що зобов'язує приватних осіб жити в одному помешканні з чужими людьми, вона повинна запровадити ретельне регулювання й необхідні процесуальні гарантії, завдяки яким усі сторони зможуть захистити свої інтереси за Конвенцією.

Однак у цій справі українське законодавство не забезпечило для заявниці ефективного судового органу, у якому вона могла б: (i) висловити незгоду щодо співмешкання з А.Н., В.С. та їхніми знайомими на підставі того, що таке спільне проживання створювало непропорційні наслідки для її прав за статтею 8 Конвенції; (ii) отримати належний і якнайшвидший захист від небажаного втручання в її особистий простір і житло, зокрема, за потреби, шляхом видачі судової заборони.

Хоча Суд був готовий прийняти, що цивільні засоби правового захисту, як-от позов про відшкодування збитків, вимога припинити втручання іншої особи, яка використовує майно співмешканця, й надалі утримуватися від такого втручання або заходи щодо встановлення правил використання об'єкта спільної власності, можуть бути корисними в ситуації, коли законним співмешканцям потрібно вирішити певні розбіжності щодо використання спільної квартири, ситуація в цій справі була не такою простою. Скарга заявниці полягала в тому, що її квартира не була придатна для використання кількома родинами, а В.С. і А.Н. проникли в неї та заволоділи нею проти її волі. Уряд не показав, як згадані вище засоби правового захисту могли вирішити суть скарги й відшкодувати шкоду.

Висновок: існування порушення (одноголосно).

Стаття 41: 4 000 євро моральної шкоди; відхилення вимоги про компенсацію майнової шкоди.

Практичне завдання

Аналіз рішення ЄСПЛ «М.С. проти Болгарії»

Ознайомтеся із рішенням у справі та дайте відповіді на такі запитання:

- 1) на які права, гарантовані ЄКПЛ, скаржилася заявниця;
- 2) порушення яких Конвенції встановив ЄСПЛ?
- 3) це було порушення негативних чи позитивних зобов'язань? У чому воно полягало?
- 4) яку роль відіграло міжнародне право і практика у цій справі? На які рішення посилався ЄСПЛ?
- 5) коротко охарактеризуйте подання «Інтерайтс». Яка його роль у цій справі?
- 6) опишіть концепцію ознак зґвалтування та її вплив на зміст позитивного обов'язку держав-членів забезпечити адекватний захист.
- 7) як сформулював ЄСПЛ своє завдання у цій справі?
- 8) як мотивував ЄСПЛ своє рішення щодо ст. 3?

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ ПЕРША СЕКЦІЯ

СПРАВА «М.С. ПРОТИ БОЛГАРІЇ»

(Case of M.C. v. BULGARIA)¹⁵

(Заява № 39272/98)

РІШЕННЯ

Страсбург

4 грудня 2003 року

У справі «М.С. проти Болгарії»

Європейський суд з прав людини (перша секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли судді:

- п. К.Л. Розакіс (C.L. Rozakis), голова
- пані Ф. Тюлкен (F. Tulkens)
- пані Н. Важич (N. Vajić)
- п. Е. Левіц (E. Levits)
- пані С. Ботучарова (S. Botoucharova)
- п. А. Ковлер (A. Kovler)

15 <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=629>

- п. В. Заґребельський (V. Zagrebelsky)
  - та пані С. Нільсен (S. Nielsen), заступник секретаря секції,
- після наради за зачиненими дверима 13 листопада 2003 року постановляє таке рішення, ухвалене в зазначений день:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за заявою (№ 39272/98) проти Республіки Болгарії, поданою до Європейської комісії з прав людини (Комісія), згідно з колишньою статтею 25 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція), громадянкою Болгарії М.С. (заявниця) 23 грудня 1997 року. У провадженні в Суді голова палати задовольнив прохання заявниці не розголошувати її прізвище (пункт 3 правила 47 Регламенту Суду).
2. Заявниці було надано безоплатну правову допомогу; в Суді її представляв пан Й. Грозев (Y. Grozev), адвокат, що практикує в м. Софії. Пан Грозев подав довіреність від 27 листопада 1997 року, підписану заявницею та її матір'ю. Уряд Болгарії (Уряд) представляли його уповноважені особи, пані В. Джджева (V.Djidjeva), пані М. Димова (M.Dimova) та пані М. Коцева (M.Kotzeva), з Міністерства юстиції.
3. Заявниця стверджувала, що було порушено її права, гарантовані статтями 3, 8, 13 і 14 Конвенції, оскільки національне право і практика у справах про зґвалтування, а також розслідування зґвалтування, жертвою якого вона стала, не свідчили про виконання державою-відповідачем своїх позитивних обов'язків із забезпечення ефективного правового захисту проти зґвалтування та сексуальних посягань.
4. Заяву передано до Суду 1 листопада 1998 року, після набрання чинності Протоколом № 11 Конвенції (пункт 2 статті 5 Протоколу № 11).
5. Розгляд заяви було доручено четвертій секції Суду (пункт 1 правила 52 Регламенту Суду).
6. 1 листопада 2001 року Суд змінив склад своїх секцій (пункт 1 статті 25). Розгляд справи було доручено новоствореній першій секції (пункт 1 правила 52). Зі складу цієї секції для розгляду справи (пункт 1 статті 27 Конвенції) було створено палату, як передбачає пункт 1 правила 26 Регламенту Суду.
7. Ухвалою від 5 грудня 2002 року Суд оголосив заяву прийнятною.
8. І заявниця, і Уряд подали свої зауваження по суті справи (пункт 1 правила 59). Порадившись зі сторонами, палата вирішила, що в проведенні слухання справи по суті необхідності немає (останнє положення пункту 3 правила 59). Крім того, надійшли міркування від «Інтерайтс» (Interights), недержавної організації, розташованої в Лондоні, якій Голова Суду дозволив взяти участь у письмовій процедурі на правах третьої сторони (пункт 2 статті 36 Конвенції та пункт 3 правила 61).

ЩОДО ФАКТІВ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

9. Заявниця — громадянка Болгарії 1980 року народження.
10. Вона стверджує, що 31 липня та 1 серпня 1995 року її зґвалтували двоє чоловіків, коли їй було чотирнадцять років і десять місяців. Проведене слідом за цим розслідування завершилося висновком про недостатність доказів того, що заявницю примушували до вступу в статеві зносини.

А. ПОДІЇ НОЧІ З 31 ЛИПНЯ НА 1 СЕРПНЯ 1995 РОКУ

1. Вечір 31 липня

11. 31 липня 1995 року, коли заявниця та її подруга збиралися увійти до дискобару в місті К., до бару підїхали троє чоловіків — Р. (якому на той час виповнився 21 рік), А. (20 років на час, що розглядається у справі) та V.A. (вік не зазначено) — машиною, що належала Р. Заявниця знала Р. та А. Вона вже зустрічала Р. у цьому самому дискобарі й одного разу танцювала з ним. А. — старший брат її однокласника.

12. А. запросив заявницю поїхати з ним та його друзями до дискобару в маленькому містечку за 17 кілометрів від міста. За твердженнями заявниці, вона погодилася за умови, що повернеться до 11 години вечора.

13. У барі один чи двоє з групи трохи випили. Заявниця зустріла кількох знайомих, з якими трохи поспілкувалася. За твердженнями заявниці, вона неодноразово вмовляла інших повертатися, оскільки було вже пізно.

14. Пізно ввечері група покинула бар і вирушила до міста К. По дорозі до міста їх зупинила автоінспекція для короткої перевірки.

15. Після цього А. запропонував зупинитися поблизу водойми, повз яку вони проїжджали. За словами заявниці, вони зробили це всупереч її незгоді. Вона стверджувала, що не підозрювала про наміри чоловіків.

2. Події біля водойми

16. Коли машина зупинилася біля водойми, заявниця залишилася в машині, на передньому пасажирському сидінні, сказавши, що не має бажання купатися. Троє чоловіків попрямували до води. Невдовзі після цього Р. повернувся до машини і сів на переднє сидіння поряд із заявницею.

17. Даючи показання слідчим органам, заявниця стверджувала, що потім Р. притиснувся до неї, запропонував «стати друзями» і почав її цілувати. Заявниця відхилила його залицяння і попросила дати їй спокій. Р. наполегливо продовжував цілувати її, незважаючи на її намагання відштовхнути його. Потім він перемістив сидіння в горизонтальне положення, схопив її за руки і затиснув їх за спиною. Думка про те, що вона поставила себе в таку ситуацію, налякала і збентежила заявницю. Вона не мала сили чинити активний опір чи кричати. Її спроби відштовхнути Р. виявилися марними, оскільки він був набагато сильнішим. Р. частково роздягнув її і примусив її до статевого акту.

18. У показаннях заявниці зазначено: «Це було для мене вперше і було дуже боляче. Мене нудило й тягло на блювоту. Я почала плакати».

19. За твердженнями Р., він вступив у статевий контакт із заявницею з її цілковитої згоди. Він почав цілувати її, вона піддалася і, коли йому не вдалося розстебнути її джинси чи ремінь, вона зробила це сама і зняла труси.

20. Закінчивши, Р. вийшов з машини і підійшов до А. та V.A. Як стверджує А. у своїх показаннях, які він давав поліції, Р. сказав їм, що «трахнув» заявницю. Невдовзі після цього троє чоловіків повернулися до машини і всі разом вирушили далі.

21. У своїх показаннях слідчому заявниця стверджувала, що згодом у неї виникла підозра, що ці троє запланували статевий контакт з нею і, щоб відїхати в безлюдну місцевість, вони вигадали привід, начебто бажать скупатися. Зокрема, вона не пам'ятала, що бачила А. і V.A. мокрими, коли ті повернулися до машини, хоча вони наполегливо стверджували, нібито ходили до водойми скупатися.

3. Стверджуване друге зґвалтування

22. Згідно з подальшими показаннями заявниці, після першого зґвалтування вона відчувала збентеження і більшість часу плакала. За версією подій, викладеною згодом Р. та А. під час допиту, заявниця, перебуваючи в чудовому настрої, почала пестити А., що дратувало Р., і попрохала заїхати до бару чи ресторану. Група завітала до ресторану, де заявниця коротко переговорила з пані Т., співачкою, яка там виступала. Пані Т. сиділа в ресторані за столом з таким собі паном М.

23. Згідно з показаннями пані Т., співачки, 1 серпня 1995 року вона була в ресторані з п. М. Невдовзі після півночі до неї підійшла заявниця, з якою вона була майже не знайома, і запитала, чи виступатиме її група упродовж кількох наступних днів. Пані Т. пригадала, що бачила в цей момент чоловіка, який очікував біля дверей. Почувши відповідь на своє запитання, заявниця вийшла з ресторану. Як стверджувала пані Т., їй здалося, що заявниця перебувала в гарному настрої і в її поведінці не було нічого незвичайного.

24. Поліція також допитала пана М. Він сказав, що знає заявницю дуже добре і що не пам'ятає, чи бачив її тієї ночі.

25. Заявниця оспорювала показання Р., А., V.A. та Т., стверджуючи, що до ресторану вони не заходили і що вона не знає пані Т. Згодом заявниця та її мати звинуватили пані Т. в кривосвідченні (див. пункти 66–68 нижче).

26. Замість повернення до міста К., приблизно о третій годині ночі група приїхала до сусіднього містечка, де містився будинок родичів V.A. А., V.A. та заявниця вийшли з машини. Р., власник машини, поїхав геть.

27. Згодом троє чоловіків, а також пекар, пан S., викликаний ними як свідок, стверджували, що в зазначений час вони ненадовго зупинилися в пекарні S. За їхніми словами, у S. був ключ від згаданого будинку. На допиті S. зазначив, що приблизно о другій годині ночі він віддав ключ V.A. і бачив заявницю, яка очікувала в машині і, здавалося, була в гарному настрої. З машини долинала гучна музика. Заявниця оспорювала факт будь-якого відвідування пекарні і звинуватила пекаря в кривосвідченні. У своїх показаннях Р., А. та V.A. стверджували, що вони вирішили зупинитися в згаданому домі, оскільки заявниця сказала їм, що посварилася з матір'ю і не хоче повертатися додому.

28. Заявниця заявила в поліції, що вона почувала себе безпорадною і відчувала потребу в захисті. Оскільки А. був братом її однокласника, вона сподівалася на такий захист з його боку і пішла за ним та V.A. в кімнату на першому поверсі будинку.

29. У кімнаті було одне ліжко, і заявниця сіла на нього. Двоє чоловіків деякий час курили і розмовляли. Потім V.A. вийшов з кімнати.

30. Після цього, за словами заявниці, А. підсів до неї, силою змусив її лягти на ліжко, роздягнув її і примусив її до статевого акту. Заявниця не мала сили чинити активний опір, вона лише благала його зупинитися. Згодом, даючи показання, вона розповіла:

«Я кричала і просила його зупинитися. Він почав пестити мені груди і смоктати шию... В якусь мить він стягнув з мене джинси і труси, потім розсунув ногами мої ноги і проштовхнувся в мене... [Після того, як він закінчив], я почала плакати, аж поки не заснула десь уранці... [V.A.] розбудив мене і сказав, що [А.] пішов по машину, щоб відвезти мене в місто. Я сіла на ліжку і розплакалась».

31. Позиція А. під час допиту в поліції полягала в тому, що він вступив у статеві зносини із заявницею з її цілковитої згоди.

4. Ранок 1 серпня 1995 року

32. Зранку наступного дня, приблизно о 7 годині, мати заявниці знайшла свою дочку в домі родичів V.A. Мати заявниці сказала, що, дізнавшись від сусідів про те, що минулого вечора її дочку бачили разом з А., вона, прямуючи до будинку, в якому жив А., зустріла на вулиці V.A. Він, за її словами, намагався ввести її в оману, аби виграти час і попередити А. Однак вона наполягала на своєму.

33. Згідно з показаннями заявниці та її матері, взятими у них під час розслідування, заявниця одразу розповіла матері, що її зґвалтували. Там [у домі V.A.] був також А. Він сказав матері заявниці, що напередодні ввечері статеві зносини з її дочкою мав якийсь «водій вантажівки».

34. За версією А., між заявницею та її матір'ю виникла сварка, заявниця нібито відмовилася йти з нею і сказала їй іти геть. Сусід, якого, як свідчать матеріали, А. та V.A. назвали свідком, повідомив, що чув сварку і, зокрема, відмову заявниці йти з матір'ю та її слова про те, що з нею нічого не трапилося. Заявниця звинуватила свідка у кривосвідченні.

35. Заявниця та її мати одразу звернулися до місцевої лікарні, у якій їх направили до судово-медичного експерта. Огляд заявниці пройшла приблизно о 16 годині.

36. Судово-медичний експерт встановив факт свіжого розриву дівочої пліви. Він також відзначив наявність на шиї заявниці подряпини (35 мм x 4 мм) та чотирьох овальних синців. У медичній довідці записано, що заявниця повідомила тільки про одне зґвалтування, зазначивши, що воно відбулося між 22.30 та 23.00 попереднього вечора біля водойми.

В. ПОДІЇ У ПЕРІОД З 1 ПО 11 СЕРПНЯ 1995 РОКУ

37. Заявниця стверджувала, що протягом наступних кількох днів вона відмовлялася розмовляти з матір'ю про цей інцидент. Вона не розповідала жодних подробиць і зовсім не згадувала про друге зґвалтування. За словами заявниці, вона жила в консервативному провінційному середовищі, в якому дівоча цнотливість вважається чеснотою для шлюбу. Вона соромилася, що «не змогла вберегти свою цнотливість, а також того, що люди могли тепер сказати про це».

38. У перший після цих подій вечір, 1 серпня 1995 року, додому до заявниці завітав Р. Заявниця та її мати стверджували, що того вечора Р. просив у них пробачення і заявив про свою готовність одружитися із заявницею, коли вона досягне повноліття. Мати заявниці вирішила, що за таких обставин буде розумним пристати на таку пропозицію. Це вплинуло на початкову поведінку заявниці, яка погодилася з думкою матері про те, що тим самим шкоду буде зведено до мінімуму.

39. Одного з наступних після цього вечорів заявниця виходила на прогулянку з Р. та деякими з його друзів.

40. Р. та V.A. (останній стверджував, що разом з Р. приходив до заявниці ввечері 1 серпня 1995 року) повідомили, начебто мати заявниці сказала їм, що «за всі задоволення треба платити», і вимагала від них грошей.

41. Бабуся Р. також дала показання в поліції. Вона стверджувала, що мати заявниці якось прийшла до неї (дату не зазначено) й намагалася змусити їх дати гроші.

42. Стосовно цих відвідин та інших подій, пов'язаних зі справою, пані D., сусідка і подруга матері заявниці, стверджувала, що мати заявниці була прикро вражена цими подіями і погодилася на прогулянку своєї дочки з Р., оскільки він сказав, що любить заявницю. Разом з тим мати заявниці вирішила поговорити з батьками Р. Одного дня (дату не зазначено) пані D. і ще одна сусідка підійшли до будинку, в якому жила сім'я Р., але його бабуся сказала їм іти геть, оскільки заявниця спала не лише з Р., а й з А. У цю мить приїхав А. Пані D. запитала його, чи це правда, що він спав із заявницею. Він підтвердив цей факт, додавши, що у нього є гроші і він має право робити те, що забажає. На той час мати заявниці ще не знала про друге зґвалтування.

43. Заявниця стверджувала, що відвідини батька А. 8 серпня 1995 року вивели її з рівноваги. Тоді вона розповіла своїй матері про друге зґвалтування. 10 серпня 1995 року повернувся батько заявниці, якого кілька днів не було вдома. Сім'я обговорила цю проблему і вирішила подати скаргу. Мати заявниці зробила це 11 серпня 1995 року.

С. РОЗСЛІДУВАННЯ

1. Попереднє поліційне розслідування

44. 11 серпня 1995 року заявниця подала письмову заяву стосовно подій 31 липня та 1 серпня. Того ж дня Р. та А. було заарештовано і вони дали письмові показання. Вони стверджували, що заявниця вступила в статеві зносини з ними добровільно. Їх звільнили з-під варти. Письмові показання дав також V.A. та особа, що проживала по сусідству з будинком, у якому начебто мало місце друге зґвалтування. 25 серпня 1995 року працівник поліції підготував протокол і передав ці матеріали відповідному прокуророві.

45. 14 листопада 1995 року районний прокурор розпочав кримінальне провадження стосовно стверджуваного зґвалтування і передав справу слідчому. Упродовж цього провадження не було висунуто жодних обвинувачень.

46. У період з листопада 1995 року по листопад 1996 року яких-небудь заходів у справі не здійснювалося.

2. Провадження стосовно скарг з боку Р. та А. на стверджуване кривосвідчення

47. 24 серпня 1995 року Р. та А. подали скарги до районної прокуратури, в яких заявили, що заявниця та її мати завдають їм клопоту, публічно заявляючи неправдиві звинувачення.

48. 28 серпня 1995 року на підставі цих скарг районний прокурор видав розпорядження про проведення поліційного розслідування. У вересні й жовтні 1995 року було заслухано кілька осіб, які дали письмові показання.

49. 25 жовтня 1995 року працівник поліції підготував протокол, в якому явно простежується довіра до обвинувальних тверджень Р. та А. і недовіра стосовно версії фактів, наведеної заявницею та її матір'ю.

50. 27 жовтня 1995 року матеріали було передано до районної прокуратури, до компетенції якої належало вирішення питання щодо порушення кримінальної справи проти заявниці та її матері. Очевидно, вирішення цього питання затяглося і жодного рішення прийнято не було.

3. Відновлення розслідування у справі про зґвалтування

51. У період з 2 листопада до 9 грудня 1996 року слідчий допитав заявницю, її матір та інших свідків. Р. та А. було допитано як свідків.

52. Заявниця докладно виклала факти, повторивши, що Р. подолав її опір, притиснувши її до сидіння машини й викрутивши їй руки, і що після цього вона перебувала в шоковому стані, не маючи сили чинити опір А.

53. Згідно з показаннями Р., заявниця активно піддалася його залицянню. Він також стверджував, що заявниця говорила з паном М. у ресторані, до якого, за його словами, вони зайшли після статевих зносин.

54. Як А., так і Р. стверджували, зокрема, що невдовзі після статевих зносин з Р. поблизу водоймища заявниця почала пестити А. в машині.

55. 18 грудня 1996 року слідчий закінчив розслідування у справі. Він підготував протокол, у якому зазначалося про відсутність будь-яких доказів того, що Р. та А. застосовували погрози чи насильство, і запропонував припинити кримінальне провадження.

56. 7 січня 1997 року районний прокурор розпорядився про проведення додаткового розслідування. У розпорядженні зазначалося, що проведене розслідування не було об'єктивним, ретельним і повним.

57. 16 січня 1997 року слідчий, якому було передано справу, призначив психіатра і психолога, щоб отримати відповідь на низку питань. Ці експерти мали, зокрема, відповісти, чи можливо, щоб заявниця, одразу після того як її зґвалтували, могла спокійно розмовляти з пані Т., співачкою в ресторані, а потім слухати музику в машині, і чи можна припустити вірогідність того, що через кілька днів після стверджуваного зґвалтування заявниця могла вийти на прогулянку з особою, яка зґвалтувала її.

58. Експерти зазначили, що через свою довірливість і недосвідченість заявниця, очевидно, не припускала й думки, що її можуть зґвалтувати. Не було жодних ознак того, що заявниці погрожували чи завдали болю або що вона перебувала в шоківому стані упродовж цих подій, — адже вона продемонструвала їхнє чітке відтворення у своїй пам'яті. Згідно з висновком експертів, під час подій у неї раптом виник внутрішній конфлікт між природним статевим потягом і усвідомленням того, що такі зносини викликають осуд, і це «обмежило її здатність чинити опір і захищатися». Експерти також зазначили, що заявниця психологічно здорова і що вона усвідомлювала значення того, що відбувається. Однак, з огляду на її тодішній вік, вона «не була спроможна продемонструвати усталеність відповідних переконань».

59. За висновком експертів, якщо й справді між пані Т. і заявницею відбулася зустріч після подій біля водойми — а цей факт оспорювався, — все ж таки можна було допустити ймовірність ситуації, що заявниця, після того як її було зґвалтовано, могла мати короткий діалог з пані Т. Щодо прогулянки, на яку заявниця вирушила з Р. через кілька днів після подій, це можна було легко пояснити бажанням її сім'ї надати інциденту соціально прийняттого значення.

60. 28 лютого 1997 року слідчий закінчив розслідування у справі й підготував протокол, у якому знову запропонував припинити провадження у справі. Слідчий зазначив, що висновок експертів не вплинув на висновок, зроблений ним раніше, і що немає жодних доказів, які підтверджували б факт застосування сили чи погроз.

61. 17 березня 1997 року районний прокурор видав розпорядження про припинення кримінального провадження. Зокрема, він дійшов висновку, що факт застосування сили чи погроз не було доведено «поза розумним сумнівом» і що жодних фактів опору з боку заявниці чи спроб покликати інших на допомогу встановлено не було.

62. Заявниця оскаржила ці розпорядження, подавши апеляцію спочатку до обласної, а потім до генеральної прокуратури. Ці апеляції були відхилені рішеннями від 13 травня та 24 червня 1997 року, відповідно.

63. При цьому прокурори посилалися, зокрема, на показання стверджуваних злочинців та V.A., згідно з якими заявниця після її статевих зносин з Р. біля водойми не виявляла жодних ознак негативного стресу, а також на показання трьох чоловіків та пані Т., згідно з якими остання бачила заявницю в ту ніч і розмовляла з нею. Що стосується заперечень заявниці, якими вона вимагала відхилити ці показання як неправдиві, у рішенні від 13 травня 1997 року зазначалося, що «рішення прокурорів не можуть ґрунтуватися на припущеннях і показання свідків не можна відхилити лише на підставі сумнівів, не маючи інших доказів...».

64. У рішенні від 13 травня 1997 року також зазначено:

«Слід зазначити, що, як видно з висновку судово-медичних експертів, через свій молодий вік та відсутність життєвого досвіду заявниці була неспроможна продемонструвати усталеність відповідних переконань, тобто рішуче показати своє небажання вступати у статеві зносини. Однак, згідно з пунктами 1(2) і 3 статті 152 Кримінального кодексу, діяння не може мати кримінального характеру, якщо заявницю не примушували до вступу в статеві зносини за допомогою фізичної сили чи погроз, які дають підстави припускати вчинення відповідного опору. Але жодних доказів опору в цій конкретній справі немає. Р. та А. можна притягти до кримінальної відповідальності лише за умови, якщо вони усвідомлювали, що вступили в статеві зносини із заявницею без її згоди і якщо вони застосували силу чи погрожували саме з метою вступу в такі зносини супроти волі заявниці. Немає достатніх доказів, які свідчили б про те, що заявниця продемонструвала небажання вступати в статеві зносини і що Р. та А. застосовували погрози чи силу».

Далі вказувалося на те, що синці на шиї заявниці, за її ж словами, виникли внаслідок «засосів».

65. Ці самі висновки повторювалися в рішенні від 24 червня 1997 року, але при цьому зазначалося, що показання пані Т., співачки в ресторані, не мали вирішального значення. У рішенні також сказано:

«Вирішальне значення в цій справі має те, що не було доведено поза розумним сумнівом той факт, що до заявниці було застосовано фізичну силу, психологічний тиск чи погрози і що статеві зносини мали місце супроти її волі та незважаючи на її опір. Немає жодних слідів застосовування фізичної сили, таких як синці, розірваний одяг тощо...

Треба визнати неординарність того факту, що дівчина, неповнолітня і незаймана, вступає в статеві зносини двічі протягом короткого проміжку часу з двома різними людьми, але сам цей факт не є достатнім для доведення, що мало місце кримінальне діяння, оскільки інші докази відсутні, а додаткові докази зібрати неможливо».

4. Інші провадження

66. У червні чи липні 1997 року заявниця та її мати звернулися з клопотанням порушити кримінальну справу проти Т. та інших свідків, включаючи V.A., звинувачуючи їх у кривосвідченні, оскільки, за їхніми словами, показання цих свідків у зв'язку з розслідуванням зґвалтування не відповідають дійсності.

67. 14 липня 1997 року той самий прокурор з районної прокуратури, який розпорядився припинити розслідування про зґвалтування, відхилив це клопотання, зазначивши, що воно необґрунтоване і навіть недобросовісне, оскільки всі факти вже було з'ясовано в попередніх провадженнях.

68. Апеляція, подана заявницею проти цього розпорядження, була відхилена обласною прокуратурою 6 лютого 1998 року.

D. ЕКСПЕРТНИЙ ВИСНОВОК, ПОДАНИЙ ЗАЯВНИЦЕЮ

69. У червні 2001 року заявниця подала письмовий висновок, підготовлений двома болгарськими експертами, лікарем Світлозаром Василєвим (Svetlozar Vasilev), психіатром, та п. Валерієм Івановим (Valeri Ivanov), психологом, яких адвокат заявниці попросив висловити свою думку щодо цієї справи.

70. Експерти, посилаючись на наукові публікації в кількох країнах, зазначили, що відомі дві форми реакції потерпілих від зґвалтування на їхнього нападника: затятий фізичний опір і так званий «застиглий переляк» (який також має назву синдрому травматичного психологічного інфантилізму).

Остання форма має місце тоді, коли будь-яка модель поведінки, що ґрунтується на досвіді потерпілої, яка опинилася перед неминучістю зґвалтування, виявляється неадекватною. Тому потерпіла, відчуваючи жах, часто проявляє пасивну реакцію покори, що є характерною моделлю поведінки в дитинстві, або намагається психологічно дисоціюватися від того, що відбувається, немовби це відбувається не з нею.

71. За словами експертів, у всіх наукових публікаціях, які вони вивчили, вказується на більшу поширеність реакції «застиглого переляку». Крім того, готуючи письмовий висновок у цій справі, вони провели своє власне дослідження. Вони проаналізували всі випадки зґвалтування молодих жінок віком від 14 до 20 років, які повідомили про це в рамках двох спеціальних програм дослідження жертв насильства в Болгарії протягом 1996–2001 років. При цьому ситуації, які значно відрізнялися від тієї, в якій опинилася заявниця, не розглядалися. Отже, подібних випадків нарахували 25 і в 24 із них потерпіла не чинила затятого опору, а реагувала з пасивною покорою.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І ПРАКТИКА

72. Згідно з пунктом 1 статті 151 Кримінального кодексу, статеві зносини з особою віком до 14 років є правопорушенням (зґвалтуванням), яке карається за законом. Згода потерпілої особи не становить вагомому аргументу захисту в таких справах.

73. Факт згоди так само не враховується і тоді, коли потерпілій уже більше 14 років, але вона не «розуміє суті й значення того, що відбувається» (пункт 2 статті 151 Кодексу). Це положення вже застосовувалося у справах, у яких потерпіла не усвідомлювала значення подій внаслідок наявності у неї психічного розладу (див. рішення № 568 від 18 серпня 1973, справа № 540/73, Верховний суд-І).

74. Пункт 1 статті 152 Кримінального кодексу визначає зґвалтування як

«статеві зносини з жінкою,

1) яка неспроможна захистити себе в ситуації, коли вона не дає згоди;

2) яку примусили до цього за допомогою сили чи погроз;

3) яку виконавець злочину привів у стан безпорадності».

75. Хоча відсутність згоди прямо згадується лише в першому підпункті, Верховний суд постановив, що цей елемент є невід'ємним від усього положення (згадане вище рішення № 568).

76. Як свідчить судова практика, три підпункти пункту 1 статті 152 можуть застосовуватися лише альтернативно, оскільки кожен з них стосується окремої ситуації із іншими фактичними обставинами. Верховний суд постановив про неприйнятність загальних посилань на два або всі підпункти одразу (див. рішення № 247 від 24 квітня 1974 року у справі №201/74, Верховний суд-І; рішення № 59 від 19 травня 1992 року у справі № 288/90, Верховний суд-І; та багато інших).

77. Отже, обвинувачений може бути визнаний винним у зґвалтуванні лише у випадку, коли доведено, що він вступив у статеві зносини з жінкою за обставин, які підпадають під один із цих трьох підпунктів.

78. Перший і третій підпункти стосуються конкретних фактичних обставин, за яких під час статевих зносин потерпіла особа перебуває в безпорадному стані. Третій підпункт стосується справ, у яких виконавець злочину приводить потерпілу особу у стан безпорадності перед тим як зґвалтувати її, тоді як перший підпункт стосується справ, у яких він скористався вже існуючою безпорадністю потерпілої.

79. Суди вже зазначали, що потерпіла особа перебуває в безпорадному стані («неспроможна захистити себе» або приведена у «стан безпорадності») лише за обставин, коли вона не здатна фізично чинити опір через свою фізичну/психічну слабкість, похилий вік чи хворобу (див. рішення № 484 від 29 липня

1983 у справі № 490/83 та рішення № 568, згадане вище) або через вживання алкоголю, медикаментів чи наркотиків (див. рішення № 126 від 11 квітня 1977 у справі № 69/77, Верховний суд-II).

80. Другий підпункт є положенням, застосовним у всіх інших справах стверджуваного зґвалтування. Таким чином, якщо не стверджується про ті чи інші конкретні обставини перебування потерпілої особи в стані безпорадності, розслідування стверджуваного зґвалтування зосереджується на виявленні фактів примушування потерпілої особи до вступу в статеві зносини із застосуванням сили чи погроз.

81. У судовій практиці і юридичній теорії вже вважається визнаним, що правопорушення, яке підпадає під пункт 1(2) статті 152 Кримінального кодексу, є «двоступінчастим» — тобто його виконавець спочатку застосовує силу чи погрози і після цього здійснює проникнення в потерпілу особу.

82. Сторони в цій справі висловили свої погляди на значення слів «застосування сили і погроз» та їхнє тлумачення на практиці (див. пункти 113, 122 і 123 нижче).

83. Верховний суд уже зазначав, що висновок про відсутність згоди має випливати з уже встановленого факту, що ситуація підпадає під один із трьох підпунктів пункту 1 статті 152: тобто якщо потерпіла особа перебувала у безпорадному стані чи до неї була застосована фізична сила або психологічний тиск (див. рішення № 568, згадане вище).

84. У рішенні в одній із справ Верховний суд зауважив, що термін «сила» необхідно розуміти не лише як пряме насильство, а й створення для потерпілої особи такої ситуації, в якій вона вже не бачить іншого виходу і змушена підкоритися супроти своєї волі (див. рішення № 520 від 19 липня 1973 року у справі № 414/73). У цій конкретній справі виконавець злочину, після того як своєю поведінкою протягом двох чи трьох днів демонстрував потерпілій особі своє бажання близькості (ходив за нею і намагався затримати і поцілувати її), зайшов до неї в кімнату, замкнув двері і попросив її роздягтися. Вона відмовилася, і тоді він зробив спробу розсунути її ноги. Усвідомивши, що вона не має іншого виходу, потерпіла відчинила вікно і вистрибнула, внаслідок чого зазнала тяжких тілесних ушкоджень. Виконавця злочину було засуджено за замах на зґвалтування із завданням тяжких тілесних ушкоджень.

85. Юридичні експерти поки що не надали докладних коментарів стосовно можливих ситуацій, у яких факт примушування за допомогою сили чи погроз можна вважати встановленим. Напевно, вони дотримуються думки, що це питання судового тлумачення (Al. Stoynov, *Nakazatelno pravo, Osobena chast*, 1997; A. Girginov, *Nakazatelno pravo, Osobena chast*, 2002). Як зазначив один експерт, неодмінним складником зґвалтування є відсутність згоди з боку потерпілої особи, і три підпункти пункту 1 статті 152 Кримінального кодексу стосуються різних ситуацій відсутності такої згоди. Він також наголосив, що в попередніх століттях необхідно було довести факт найзатятішого опору з боку потерпілої особи і що такий підхід віджив своє. Не посилаючись на судову практику, він зауважує, що сьогодні потрібно лише довести факт чинення опору тією мірою, яка дає підстави виключити будь-який сумнів щодо відсутності згоди потерпілої особи (N. Antov, *Problemi na iznasilvaneto*, 2003).

86. Згідно з пунктом 1 статті 152 Кримінального кодексу, зґвалтування жінки, вчинене чоловіком, карається ув'язненням на строк від двох до восьми років. У час, який розглядається у справі, за примушування до вступу в статеві зносини особи однакової статі пункт 1 статті 157 Кримінального кодексу передбачав покарання від одного до п'яти років ув'язнення. У 2002 році міру покарання за останнім положенням було приведено у відповідність із тією, що застосовується у справах про зґвалтування за пунктом 1 статті 152, і тепер вона становить від двох до восьми років ув'язнення.

87. У час, про який ідеться в цій справі, відповідний «вік згоди» (вік, з якого настає правосуб'єктність особи щодо згоди на вступ у статеві зносини) для осіб однієї статі становив 16 років (пункт 2 статті 157 Кодексу). У 2002 році його було зменшено до 14 років.

III. ВІДПОВІДНЕ ПОРІВНЯЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО І ПРАКТИКА

A. КВАЛІФІКАЦІЯ ЗГВАЛТУВАННЯ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ ДЕЯКИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

88. У деяких європейських національних правових системах згвалтування та сексуальне посягання належать до «гендерно нейтральних» правопорушень, тоді як в інших країнах про згвалтування може йти мова лише тоді, коли такий акт вчиняє чоловік із жінкою.

89. Мінімальний вік, з якого особи можуть вступати у статеві зносини, становить у більшості країн 14, 15 або 16 років. У деяких країнах вік, з якого особи можуть мати статеві акти без проникнення, відрізняється від віку, з якого вони можуть мати статеві акти з проникненням, або передбачаються різні міри покарання, залежно від віку потерпілої особи. Ці підходи мають свої значні відмінності в кожній окремій країні.

90. У пунктах 1 і 2 статті 375 Кримінального кодексу Бельгії (на який посилається «Інтерайтс»), у редакції з поправками від 1989 року, сказано:

«Будь-який акт статевого проникнення, незалежно від його характеру і способу, вчинений стосовно особи, яка не дає на це згоди, становить злочин (згвалтування).

Зокрема, згода відсутня, якщо до такого акту особу примушують, застосовуючи насильство, силовий тиск чи хитрощі або якщо він стає можливим внаслідок неможливості потерпілої особи або її фізичної чи психічної неповноцінності».

91. У пункті 1 статті 241 Кримінального кодексу Чеської Республіки (Закон № 140/1961 у новій редакції) сказано:

«Особа, яка примушує іншу особу до акту статевого проникнення чи подібного статевого акту із застосуванням насильства чи безпосередньо погрожуючи його застосуванням або скориставшись із безпорадного стану цієї особи, має бути покарана ув'язненням на строк від двох до восьми років».

92. У пункті 1 статті 216 та в статті 217 Кримінального кодексу Данії (на який посилається «Інтерайтс») зазначено:

«Особа, яка примушує [іншу особу] до вступу в статеві зносини із застосуванням насильства чи погрози застосувати насильство, винна у згвалтуванні і підлягає ув'язненню на строк, що не перевищує восьми років. Приведення особи у стан, в якому ця особа виявляється неспроможною чинити опір, рівнозначне вчиненню насильства...

Особа, яка шляхом незаконного примусу (відповідно до статті 260 цього закону), не вдаючись до насильства чи погрози насильством, домагається вступу в статеві зносини, підлягає ув'язненню на строк, що не перевищує чотирьох років».

93. Статті 1 і 3 розділу 20 Кримінального кодексу Фінляндії (в редакції 1998 року) передбачають:

«Стаття 1: Згвалтування

1) Особа, яка примушує іншу особу до вступу в статеві зносини із застосуванням чи погрозою застосування насильства, засуджується судом за згвалтування позбавленням волі на строк від одного до шести років.

2) Особа також винна у згвалтуванні, якщо вона використовує неспроможність іншої особи захистити себе і вступає в статеві зносини з нею після приведення її у непритомний стан чи стан неспроможності до опору через страх чи іншу подібну причину...

Стаття 3: Примус до вступу в статеві зносини

1) Якщо зґвалтування, з огляду на незначний ступінь вчиненого насильства чи погрози та інших елементів цього злочину, вважається вчиненим за пом'якшувальних обставин, його виконавець засуджується судом за примушування до вступу в статеві зносини позбавленням волі до трьох років.

2) Особа, яка примушує іншу особу до вступу в статеві зносини із застосуванням погрози, відмінної від тієї, про яку йдеться в пункті 1 статті 1, визнається винною в примушуванні до вступу в статеві зносини».

94. Статті 222-22, 222-23 та 227-25 Кримінального кодексу Франції передбачають:

«Сексуальна агресія — це будь-який напад на сексуальному ґрунті, вчинений із застосуванням насильства, примусу, погроз чи з використанням фактора раптовості».

«Будь-який акт статевого проникнення, незалежно від свого характеру, вчинений проти іншої особи із застосуванням насильства, примусу, погроз чи з використанням фактору раптовості, вважається зґвалтуванням. Зґвалтування карається ув'язненням строком на п'ятнадцять років».

«Правопорушення на сексуальному ґрунті, вчинене без застосування насильства, примусу, погроз і без використання фактору раптовості дорослою особою стосовно неповнолітнього віком до п'ятнадцяти років, карається ув'язненням на п'ять років та штрафом у розмірі 75 000 євро».

95. В авторитетному виданні «Журіс-Классер» (Juris-Classeur) (2002) можна знайти таку інформацію про французьку судову практику щодо зґвалтування:

«i) Словам «насильство, примус, погрози або раптовість» на практиці надається широке значення. Наприклад, як зазначалося в одній справі, той факт, що потерпіла особа благала злочинця спинитися і при цьому не чинила подальшого опору (після того як раніше вона погодилася сісти в його машину і дала йому поцілувати себе), був достатнім для встановлення, що мало місце зґвалтування (Crim. 10 July 1973: Bull. crim., n. 322; Rev. sc. crim. 1974. 594, obs. Levasseur; але див. протилежну думку в: Crim. 11 October 1978: D. 1979. IR, 120). Висновок про незгоду з боку потерпілої особи може впливати з наявних обставин, таких як паралізуючий шок, внаслідок якого потерпіла особа не могла протестувати чи рятуватися (Cass. crim., 13 March 1984, Bull. crim. No.107).

ii) Фактор «раптовості» присутній тоді, коли потерпіла особа не здатна сама керуватися своєю волею, виражаючи свою згоду/незгоду, наприклад, коли це особа з фізичними чи психічними вадами (Cass. crim., 8 June 1984: Bull. crim. No. 226), перебуває в особливому психічному стані, включаючи депресію, ослаблений чи просто пригнічений стан (Cass. crim., 12 November 1997: Juris-Data No. 2000-005087; CA Paris, 30 March 2000: Juris-Data No. 2000-117239), або коли виконавець злочину вдається до хитрощів з метою введення потерпілої особи в оману стосовно реальної ситуації (Cass. crim., 14 April 1995: Juris-Data No.1995-002034).

iii) У судовій практиці вже визнано, що фактор «раптовості» завжди присутній і, отже, має місце зґвалтування, коли потерпіла особа є настільки малолітньою, що не має уявлення про статеве життя та характер актів, які їй нав'язують (Cass. crim., 11 June 1992: Bull. crim., No.228; CA Limoges, 5 April 1995: Juris-Data No. 1995-042693; CA Paris, 14 November 2000: Juris-Data No. 2000-134658). Однак у деяких інших рішеннях зазначається, що в принципі вік потерпілої особи не може сам по собі, без наявності додаткових елементів, свідчити про існування фактора «раптовості» (Cass. crim., 1 March 1995: Bull. crim., No. 92)».

96. У статті 177 (примус до статевих зносин; зґвалтування) Кримінального кодексу Німеччини зазначено:

«1. Особа, яка примушує іншу особу

1) силою,

2) прямою погрозою життю чи фізичній недоторканності, або

3) використовуючи ситуацію, коли потерпіла особа, перебуваючи в безпорадному стані, неспроможна опиратися діям виконавця злочину, підкоритися статевим актам, які здійснює виконавець злочину чи третя особа, або яка примушує її до здійснення таких актів стосовно виконавця злочину чи третьої особи, підлягає покаранню ув'язненням на строк не менше одного року».

97. Пункт 1 статті 197 Закону Угорщини № 4 від 1978 року «Про Кримінальний кодекс» передбачає:

«Особа, яка насильницькою дією або прямою погрозою життю чи фізичній недоторканності примушує іншу особу до вступу в статеві зносини або використовує неспроможність особи захистити себе чи виразити свою волю щодо вступу в статеві зносини, винна в серйозному правопорушенні, що карається ув'язненням від двох до восьми років».

98. Стаття 2(1) Кримінального закону Ірландії (зґвалтування) від 1981 року та стаття 9 (зґвалтування) Кримінального закону 1990 року (поправка), на які посилається «Інтерайтс») передбачають:

«Чоловік вчиняє зґвалтування, якщо а) він вступає в статеві зносини з жінкою, яка при цьому не дає на це згоди і б) якщо в цей момент він усвідомлює, що вона не погоджується чи не усвідомлює серйозності наслідків надання чи ненадання такої згоди».

«Цим проголошується, що, коли йдеться про правопорушення, яке складається з (чи включає) вчинення акту стосовно особи без згоди цієї особи, відсутність опору з боку цієї особи чи нечинення нею опору цьому акту не означає само по собі наявність згоди на цей акт».

99. У пункті 1 статті 180 Кримінального кодексу Словенії зазначено:

«Особа, яка примушує іншу особу такої самої чи протилежної статі вступити в статеві зносини і застосовує при цьому силу чи безпосередньо погрожує життю та фізичній недоторканності, підлягає засудженню судом до ув'язнення на строк від одного до десяти років».

100. У Сполученому Королівстві стаття 1(1) Закону 1976 року про статеві правопорушення (на який посилається «Інтерайтс») передбачає:

«Чоловік вчиняє зґвалтування, якщо а) він вступає в незаконні статеві зносини з жінкою, яка при цьому не дає на це згоди; і б) в цей момент він усвідомлює, що вона не погоджується чи не усвідомлює серйозності наслідків надання чи ненадання такої згоди».

В. РЕКОМЕНДАЦІЯ REC (2002)5 КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ СТОСОВНО ЗАХИСТУ ЖІНОК ВІД НАСИЛЬСТВА

101. Комітет міністрів рекомендує державам-членам прийняти і практично впровадити у найприйнятніший, виходячи з обставин кожної країни, спосіб низку заходів з подолання насильства над жінками. У пункті 35 Додатку до Рекомендації зазначено, що у сфері кримінального права держави-члени повинні, зокрема,

«забезпечити покарання законом будь-який статевий акт проти особи, яка не дає на нього згоди, навіть якщо вона не виявляє ознак опору;...

забезпечити покарання законом будь-яке зловживання виконавцем злочину своєю позицією, і особливо позицією дорослого відносно дитини».

С. МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ ТРИБУНАЛ ЩОДО КОЛИШНЬОЇ ЮГОСЛАВІЇ

102. У своєму рішенні від 10 грудня 1998 року у справі «Обвинувач проти Анто Фурунджії» (Prosecutor v. Anto Furundžija) (справа № IT-95-17/1-T), у контексті питання, чи можна кваліфікувати примусове орально-статеве проникнення як зґвалтування за міжнародним правом, Судова палата висловила стосовно зґвалтування за міжнародним правом такі міркування:

«Судова палата бере до уваги неоспорене твердження ... що зґвалтування є примусовим актом: це означає, що такий акт «виконується із застосуванням сили чи з погрозою застосувати силу проти потерпілої особи або третьої особи; при цьому такі погрози, які можуть бути виражені прямо чи опосередковано, мають викликати у потерпілої особи обґрунтований страх, що вона чи третя особа зазнає насильства, несвободи, фізичного примусу чи психологічного тиску». □

...у всіх юрисдикціях, які досліджувала Судова палата, має бути неодмінна наявність ознаки застосованої сили, примусу, погрози або дії без згоди потерпілої особи: терміну «сила» надається широке тлумачення, і зокрема він означає приведення потерпілої особи у безпорадний стан».

103. Судова палата дала таке визначення терміна «зґвалтування»:

«статеве проникнення... із застосуванням примусу чи сили або з погрозою застосувати силу проти потерпілої або третьої особи».

104. Зазначивши, що терміни «примус, сила чи погроза застосувати силу» із визначення, наведеного в рішенні у справі Фурунджії, не можуть набувати вузького тлумачення, Судова палата в рішенні від 22 лютого 2001 року в іншій справі, «Обвинувач проти Кунараца, Ковача і Вуковича» (Prosecutor v. Kuparac, Kovac and Vuković) (справа № IT-96-23), зауважила:

«При визначенні того, що відповідний акт статевого проникнення становитиме зґвалтування лише за умови, якщо він супроводжується примусом чи силою або погрозою застосування сили проти потерпілої чи третьої особи, Судова палата у справі Фурунджії не посилається на інші фактори, які визначають акт статевого проникнення як неконсенсуальний чи недобровільний з боку потерпілої особи, оскільки, ... про що йтиметься нижче, на думку Судової палати, цей аспект даного визначення в міжнародному праві має перебувати саме в таких межах.

...Основоположний принцип, загальний для [національних правових систем, які досліджувалися], полягає в тому, що статеве проникнення становитиме зґвалтування, якщо воно не є справжньому добровільним і консенсуальним з боку потерпілої особи... Сила, погроза застосування сили чи примус... безумовно, є факторами, які враховуються в багатьох правових системах, але вся сукупність [відповідних] правових норм... дає підстави вважати, що істинним загальним знаменником, який поєднує різні системи, може бути більш загальний чи більш суттєвий принцип забезпечення покарання за законом порушень статевої автономії».

105. У справі Кунараца, Ковача та Вуковича озброєні військовослужбовці привели мусульманську дівчину в будинок, у якому містився військовий штаб. Після того як її зґвалтували двоє військовослужбовців, її привели в кімнату, де вона сама ініціювала статевий контакт з обвинуваченим п. Кунарацом, командиром. Судова палата взяла до уваги те, що військовослужбовці, погрожуючи позбавленням життя, наказали потерпілій особі задовольнити статеві потреби їхнього командира. Отже, потерпіла особа «не вирішувала вільно щодо давання згоди на статеві зносини з Кунарацом, оскільки вона була в неволі і боялася за своє життя». Судова палата також відхилила аргументи захисту Кунараца, згідно з якими йому було невідомо про те, що потерпіла особа ініціювала статеві зносини з ним лише через свій страх за життя. Палата дійшла висновку, що, навіть якщо Кунарац не чув згаданих погроз, поведінка потерпілої не могла «збити його з пантелику», якщо враховувати загальний контекст існуючої ситуації воєнного часу й особливо уразливе становище мусульманських дівчат у цьому регіоні.

106. Зважаючи на згадані факти, Судова палата висловила таку думку стосовно ознак, які визначають діяння як зґвалтування за міжнародним правом:

«Основним принципом, справді загальним для [досліджених] правових систем, є визнання того, що серйозні порушення статевої автономії мають каратися законом. Статева автономія порушується тоді, коли особа, яка є об'єктом такого акту, не дала вільно своєї згоди на нього чи будь-яким іншим чином не є добровільним його учасником.

На практиці про відсутність справжньої та вільно наданої згоди чи добровільної участі можуть свідчити присутність різних факторів, які конкретно зазначені в інших юрисдикціях, наприклад, застосування сили, погроз застосувати силу або використання неспроможності особи чинити опір. Те, що такі фактори заперечують існування справжньої згоди, чітко демонструють ті юрисдикції, в яких відсутність згоди розглядається як ознака зґвалтування і в яких, згідно з прямо вираженою правовою нормою, згода вважається відсутньою там, де наявні такі фактори, як застосування сили, непритомний стан потерпілої особи чи її неспроможність чинити опір або введення її в оману виконавцем злочину.

...Терміни «примус, сила чи погроза застосування сили» не можна тлумачити вузько...; «примус», зокрема, може визначатися наявністю більшості ознак поведінки, яка заперечує наявність згоди...

Виходячи із зазначених вище міркувань, Судова палата вважає, що в міжнародному праві ознакою (actus reus) зґвалтування як злочину є... статеве проникнення, ... якщо [воно] відбувається без згоди потерпілої особи. При цьому термін «згода» означає згоду, яку потерпіла особа дає добровільно, тобто згода, яка оцінюється в контексті супутніх обставин як результат її доброї волі. Ознака mens rea (злого умислу) означає намір здійснити це статеве проникнення та усвідомлення того, що на це немає згоди потерпілої особи».

107. У тій самій справі, у рішенні від 12 червня 2002 року стосовно апеляції виконавців злочину, які, зокрема, доводили, що зґвалтування не було, оскільки не було застосованої сили чи погрози застосування сили і потерпіла не чинила «безперервного» чи «справжнього» опору, Апеляційна палата зазначила:

«Позиція, яку відверто відстоюють апелянти і згідно з якою лише безперервний опір може служити для виконавця злочину достатньою ознакою того, що його залицяння небажані, є помилковою з правового погляду й абсурдною з погляду фактів.

По-друге, стосовно ролі «сили» у визначенні терміна «зґвалтування», Апеляційна палата зазначає, що Судова палата, очевидно, відійшла від визначень терміна «зґвалтування», які раніше дав Суд. Однак, пояснюючи своє зосередження на відсутності згоди як неодмінної ознаки цього злочину (conditio sine qua non), Судова палата не відступила від уже напрацьованого Трибуналом підходу, але намагалася пояснити зв'язок між застосуванням сили і згодою. Застосування сили чи погроза застосувати силу є очевидним свідченням незгоди, але сила сама по собі не є ознакою зґвалтування. Зокрема, Судова палата намагалася пояснити, що, «[крім сили], існують фактори, які можуть визначати акт статевого проникнення як неконсенсуальний чи недобровільний з боку потерпілої особи». Обмеження ознаками застосованої сили чи погрози застосування сили може дозволити виконавцям статевого злочину уникнути відповідальності за його вчинення при відсутності згоди потерпілої особи, використовуючи примусові обставини і обходячись без застосування фізичної сили...

У цій справі апелянти були засуджені здебільшого за зґвалтування жінок, яких тримали [в неволі] у фактично діючих військових штабах, слідчих ізоляторах і квартирах, відведених для проживання військовослужбовців. Найразючішим аспектом цих умов було те, що потерпілих осіб вважали виправданою сексуальною здобиччю їхніх поневолювачів. Як правило, цих жінок гвалтували кілька

злочинців з майже незбагненною регулярністю. (З тими жінками, які одразу шукали допомоги або чинили опір, поводитися з іще більшою жорстокістю.) Таке поневолення відбувалося за обставин настільки примусових, що стверджувати про наявність згоди ніяк не можна».

D. КОМІТЕТ ООН З ПОДОЛАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЖІНОК

108. У пункті 24 своєї Загальної рекомендації № 19 від 29 січня 1992 року стосовно насильства над жінками Комітет зазначив:

- «а) Договірні Сторони вживають належних та ефективних заходів для подолання всіх форм насильства на підставі статі, незалежно від публічного чи приватного характеру таких актів;*
- б) Договірні Сторони піклуються про те, щоб закони проти... жорстокого поводження, зґвалтувань, сексуальних посягань та інших видів насильства на підставі статі забезпечували адекватний захист усіх жінок, а також повагу до їхньої недоторканності та гідності...»*

ЩОДО ПРАВА

I. СТВЕРДЖУВАНІ ПОРУШЕННЯ СТАТЕЙ 3, 8 І 13 КОНВЕНЦІЇ

109. Заявниця скаржилася, що болгарське право й практика не забезпечують ефективного захисту проти зґвалтування та сексуальних посягань, оскільки судове переслідування здійснюється лише у справах, у яких потерпіла особа чинила активний опір, і що органи влади не провели ефективного розслідування подій, які мали місце 31 липня і 1 серпня 1995 року. На її думку, згадане вище становить порушення державою своїх позитивних обов'язків із захисту фізичної недоторканності та приватного життя людини і забезпечення для цього ефективних засобів правового захисту.

110. Відповідні положення Конвенції передбачають:

Стаття 3

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Пункт 1 статті 8

«1. Кожен має право на повагу до його приватного ... життя...»

Стаття 13

«Кожен, чий права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

A. ПОДАННЯ СТОРІН

1. Заявниця

111. Заявниця вважала, що національне право і практика у справах про зґвалтування мають визначати наявність або відсутність згоди на статеві зносини на підставі всіх факторів, присутніх у справі. На її думку, правова система і практика, які вимагають доведення факту фізичного опору з боку потерпілої особи і таким чином залишають непокараними певні акти зґвалтування, є незадовільними.

112. Заявниця посилалася на письмовий висновок експерта (наголошуючи на тому, що більшість дітей та інших осіб юного віку, потерпілих від зґвалтування, виявляли пасивну психологічну реакцію

паніки, — див. пункти 69–71 вище), а також на тенденції в міжнародному та порівняльному праві щодо визначення ознак цього злочину.

113. Заявниця надала свій аналіз болгарського права і практики стосовно зґвалтування та сексуальних посягань. Вона висунула такі аргументи:

i) Як свідчить практика болгарських органів розслідування та судового переслідування, притягнення до суду за зґвалтування можливе лише тоді, коли існує доказ застосування фізичної сили та фізичного опору. Відсутність такого доказу може призвести до висновку, що статеві зносини були консенсуальними.

ii) Можливості підтвердити згадане вище твердження результатами аналізу судової практики не було, оскільки розпорядження слідчих і прокурорів були закритими для широкого загалу; такі рішення можна було знайти лише в матеріалах відповідної справи; не існувало системи класифікації справ, їх оприлюднення чи аналізу, яка могла бути основою для аналізу. Крім того, підставою для оскаржуваної практики були не письмові приписи, а інституційна традиція та культура.

iii) Через існуючу політику органів судового переслідування не висувати обвинувачень у разі відсутності доказів застосування фізичної сили або чинення опору це питання ще не було предметом розгляду в судах.

iv) З іншого боку, огляд оприлюднених рішень Верховного суду та Вищого касаційного суду (рішення судів нижчого рівня не оприлюднювалися) може прислужитися для опосередкованого висновку щодо виду справ, які мали шанси бути порушеними органами судового переслідування. Заявниця передивилася всі оприлюднені рішення у справах про зґвалтування і надала копії двадцяти одного рішення, які, на думку її адвоката, мали стосунок до її справи.

v) Майже всі оприлюднені рішення стосувалися зґвалтування, яке відбувалося із застосуванням значної фізичної сили та/або погроз. Характерною рисою було те, що в цих справах мали місце такі акти насильства: потерпілу особу витягували з машини, волокли в дім і замикали; на ній розривали одяг, били її по голові та стусали ногами; побиття спричиняло струс мозку, перелом носової переділки або ж значну кровотечу. У кількох справах потерпілій особі погрожували насильством чи іншими наслідками. У трьох справах в результаті цього потерпіла особа вчинила самогубство або замах на самогубство.

vi) Це дослідження виявило лише дві справи, в яких контекст наявних обставин набув при розгляді в суді більшого значення. В одному випадку вчитель, після спроб загравання, примушував свою ученицю вступати з ним у статеві зносини неодноразово протягом певного часу, погрожуючи їй негативними наслідками в школі та застосуванням насильства. Верховний суд дійшов висновку, що мали місце неодноразові акти зґвалтування, вчинені із застосуванням погроз, і визнав, що потерпілу особу поступово було приведено в стан психологічної залежності. У другому випадку 14-річну дівчину, яка мала епілепсію і розумові вади, зґвалтував знайомий їй сім'ї; суди зазначили, що дівчина чинила слабкий опір (вона намагалася підвестися, після того як виконавець злочину штовхнув її на підлогу), але визнали, що «такий ступінь опору», якщо оцінювати його в контексті віку і здоров'я дівчини, був «достатнім для демонстрації її небажання вступати у статеві зносини».

114. Заявниця подала копію листа болгарського психотерапевта, яка працює з потерпілими від статевого насильства. За словами психотерапевта, в її практиці органи судового переслідування висували обвинувачення лише у випадках, коли нападник був не знайомий потерпілій особі і коли потерпіла особа зазнавала серйозних тілесних ушкоджень чи у справі були свідки. На думку заявниці, це підтверджує її довід, що переважною тенденцією в практиці є визнання судами недостатніх доказів щодо фізичного опору з боку потерпілої особи підставою для висновку про її згоду.

115. Далі вона зазначила, що, визнавши 14 років віком настання правосуб'єктності щодо згоди на статеві зносини й одночасно обмеживши судове переслідування за зґвалтування лише справами, в яких потерпіла особа чинить затятий опір, органи влади тим самим залишили дітей під недостатнім захистом від зґвалтування.

116. Заявниця стверджувала, що в її справі прокурори надмірно наголошували на відсутності фактів фізичного насильства і не враховували те, що у свої 14 років вона ще ніколи самостійно не приймала важливих рішень, особливо за обставин нестачі часу. Прокурори не приділили уваги неймовірності того, щоб 14-річна дівчина, яка ще ніколи не мала стевих зносин, могла погодитися вступити в такі зносини з двома чоловіками почергово.

117. Крім того, розслідування не було ретельним і повним. Слідчі не проаналізували часових прив'язок щодо всіх пересувань цих трьох чоловіків і заявниці протягом ночі, про які йдеться у справі, — таке розслідування мало б вирішальне значення, оскільки можна було довести відсутність факту відвідування ресторану після зґвалтування біля водойми. Суперечливість доказів не було взято до уваги, а також не було встановлено особи поліцейних патрульних, які зупинили групу на шляху до водойми. Слідчий повірив показанням стверджуваних виконавців злочину та їхніх свідків і виявив недовіру до показань інших свідків та поданої заявницею версії подій чи проігнорував їх.

118. На думку заявниці, взяті у контексті всіх відповідних фактів, її чіткі і несуперечливі показання, згідно з якими вона благала Р. спинитися і відштовхувала його, поки він не викрутив їй руки, а також її розповідь про негативний стрес, який вона відчувала, та про свій опір — ступінь якого був достатнім за тих обставин, — могли б послужити підставою для засудження судом злочинців, якби терміну «зґвалтування» було дано правильне тлумачення, яке відповідає позитивним обов'язкам держави за статтями 3, 8 і 13 Конвенції.

2. Уряд

119. Уряд стверджував, що розслідування було ретельним та ефективним. Було вжито всіх можливих заходів: допитано сімнадцять осіб, деяких з них — неодноразово; призначено експертів для психіатричної та психологічної експертизи і проаналізовано всі аспекти справи. Тому Уряд вважав, що висновок національних органів про те, що Р. та А. діяли із презумпції згоди заявниці, був обґрунтованим. Зокрема, органи влади посилалися на всі докази стосовно подій з 31 липня по 1 серпня 1995 року, включаючи інформацію про поведінку заявниці. До того ж після цих подій заявниця виходила з Р. на прогулянку і, за показаннями деяких свідків, її мати вдалася до вимагання грошей у Р. та А. в обмін на відмову від обвинувальної заяви про зґвалтування.

120. Тому, як зазначив Уряд у своєму поданні, факти справи не стосувалися питання захисту недоторканності особи чи поганого поводження з нею. Тобто жодних позитивних обов'язків за статтями 3 чи 8 Конвенції не постає.

121. Уряд стверджував, що болгарське право і практика у справах про зґвалтування та їх застосування в цій справі не порушили жодного позитивного обов'язку, який може поставати за Конвенцією.

122. У своїх попередніх поданнях на етапі розгляду Судом прийнятності заяви Уряд, пояснюючи національне право й практику, зазначав, що у справах про зґвалтування необхідно довести факт чинення фізичного опору і що, мало того, згідно з «міжнародною практикою, зокрема французькою», про зґвалтування може йти мова лише в разі, якщо особи не знайомі одна з одною, тоді як заявниця знала стверджуваних виконавців злочину.

123. У своїх поданнях по суті справи Уряд підкоригував свої попередні твердження і зазначив, що, згідно з болгарським правом, відсутність згоди є неодмінним складником зґвалтування. Доказ відсутності згоди впливає із фактів, які демонструють, що потерпіла особа перебуває в безпорадному стані чи приведена в такий стан виконавцем злочину, або із фактів, які свідчать про застосування

ним фізичного чи психологічного насильства. Уряд надав копії кількох рішень Верховного суду, аналогічних до цієї справи. При цьому Уряд не оспорював достовірність аналізу болгарської судової практики, який подала заявниця.

124. Уряд доводив, що у справі заявниці органи влади, провівши ретельне і безстороннє розслідування, не дійшли висновку, що факт зґвалтування було доведено тією мірою, яка необхідна для визнання вини в кримінальній справі. З іншого боку, заявниця мала змогу вчинити проти стверджуваних правопорушників цивільний позов з вимогою компенсації шкоди. Тоді вона мусила б довести незаконність їхніх дій, і не було б необхідності в доведенні наявності ознаки *mens rea*.

125. Нарешті, Уряд стверджував, що заявниця мала у своєму розпорядженні ефективні кримінально-правові та цивільно-правові засоби правового захисту, як цього вимагає стаття 13.

3. ПОДАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ «ІНТЕРАЙТС»

А) ЗАГАЛЬНІ ПОЯСНЕННЯ

126. «Інтерайтс» стверджувала, що за останні два десятиріччя традиційне визначення терміна «зґвалтування» зазнало змін в юрисдикціях цивільного і загального права та в міжнародному праві. Це відбулося внаслідок досягнення нового розуміння характеру цього злочину та способу, в який реагує на такі дії потерпіла особа. За результатами досліджень, жінки, а особливо неповнолітні, здебільшого не чинять фізичного опору зґвалтуванню — або внаслідок своєї фізичної неспроможності робити це, перебуваючи в стані паралізуючого страху, або через те, що у відповідь на їхнє намагання захистити себе ґвалтівник збільшував застосовувану ним силу.

127. Згідно з поданими «Інтерайтс» даними, реформа юриспруденції щодо справ про зґвалтування свідчить про те, що при розгляді питання щодо наявності згоди тепер застосовується не «підхід, орієнтований на факти», а «підхід з позиції рівноправності». Зґвалтування було злочином проти жіночої автономії, і його неодмінною ознакою була відсутність згоди. Центральним завданням реформування юриспруденції щодо зґвалтування було роз'яснення, що для доведення факту відсутності згоди немає необхідності встановлювати, що обвинувачений подолав фізичний опір потерпілої особи.

128. Ця тенденція вже знайшла своє відображення в подіях, що відбулися у сфері міжнародного кримінального права. Зокрема, міжнародні кримінальні трибунали щодо Руанди та колишньої Югославії вже кваліфікували як зґвалтування статеве проникнення, яке відбулося «за примусових обставин» або яке було вчинене із застосуванням «примусу чи сили або з погрозою застосувати силу». Такий підхід також відбиває Статут Міжнародного кримінального трибуналу та проект його Регламенту.

В) ПОЯСНЕННЯ «ІНТЕРАЙТС» СТОСОВНО ПРАВОВИХ НОРМ КІЛЬКОХ ДЕРЖАВ

129. «Інтерайтс» подала копії матеріалів стосовно відповідних правових норм, чинних у кількох європейських і неєвропейських країнах. Ці матеріали, що їх підготували вчені-правники, юридичні експерти і наукові працівники, містять інформацію та оцінки, які стисло можна викласти таким чином:

і) Бельгія

130. Наведений у статті 375 Кримінального кодексу Бельгії (у редакції 1989 року) перелік ситуацій, в яких згода вважається відсутньою, має на меті залишити чинним прецедентне право, напрацьоване до 1989 року. Цей перелік не вважається вичерпним, хоча один із критиків дотримується протилежної думки.

131. Раніше, для того щоб довести факт зґвалтування, необхідно було мати докази вчинення достатньо серйозних і фізично насильницьких актів для зламу, ослаблення опору потерпілої особи чи позбавлення її можливості чинити його. Поправками 1989 року поняття «серйозні погрози» (яке було присутнім у Кримінальному кодексі з 1867 року) було замінено ширшим поняттям «примус», яке означає не лише страх потерпілої особи за свою фізичну недоторканність, а й будь-який інший страх загального характеру.

132. Сьогодні при судовому переслідуванні потребується доведення факту статевого проникнення та відсутності згоди. Будь-які ознаки, які можуть свідчити про відсутність згоди, мають братися до уваги, але сторона обвинувачення здебільшого намагатиметься довести існування принаймні одного з факторів, які «анулюють факт згоди», — їх наведено в статті 375, а саме: насильство, примус, хитрощі ґвалтівника чи фізична/психічна безпорадність потерпілої особи.

133. Факт відсутності згоди доведено, якщо існує доказ чинення фізичного опору. Однак, навіть якщо немає доказів застосування фізичного насильства або чинення фізичного опору, доказ примусу достатній. Чи мав місце примус — це питання вивчається з урахуванням конкретних даних спроможності потерпілої особи (її віку, фактичного стану на момент події).

134. Щодо статевих актів будь-якого характеру (караних за законом непристойних нападів), з одного боку, та актів, що включають статеve проникнення (каране за законом зґвалтування), — з іншого, встановлено різний «вік згоди». «Вік згоди» для статевого проникнення — 14 років, тоді як «вік згоди» для статевих актів будь-якого характеру — 16 років. Тому статеві зносини з особою віком від 14 до 16 років, якщо не доведено відсутність на них згоди, може каратися за законом як непристойний напад. На практиці у справах потерпілих осіб, вік яких становить від 14 до 16 років, набагато частіше висуваються обвинувачення у вчиненні карного за законом непристойного нападу, ніж обвинувачення у зґвалтуванні.

ii) Данія

135. Термін «примус» сьогодні розуміють у широкому сенсі і тлумачать його не лише як погрози застосувати грубе насильство.

136. Доказ відсутності згоди набуває особливого значення у справах, в яких обвинувачений і потерпіла особа знайомі одне з одним. Хоча сказати «ні» може виявитися недостатнім вираженням відсутності згоди, оскільки іноді важко довести, що це було сказано чи сприйнято всерйоз.

137. У справі від 1982 року чоловік, обвинувачений у зґвалтуванні шістнадцятирічної дівчини, був виправданий судом на тій підставі, що він не зрозумів, що потерпіла особа вступила у статеві зносини недобровільно. Обвинувачений взяв дівчину покатати на своєму автофургоні. Згідно з його показаннями, дівчина хотіла, щоб він підвіз її додому. За словами дівчини, вона прийняла пропозицію відвезти її додому, оскільки до цього її примушували обставини, зокрема те, що обвинувачений уже поставив свій мотоцикл в автофургон. По дорозі обвинувачений говорив про свої сексуальні проблеми і потреби. Обвинувачений розцінив той факт, що дівчина дозволила йому обговорювати ці предмети, як її «добро» на розвиток ситуації в напрямі до інтимного контакту. А дівчина побоювалася, що він може почати буйствувати, якщо вона не дозволить йому говорити про це. За якусь мить він зупинив машину і попросив її перейти в багажне відділення, де відбулися статеві зносини. Обвинувачений неодноразово запитував дівчину, чи погоджується вона. Потерпіла зазначила, що вона відчувала психічну загальмованість і перебувала в стані страху. Міський суд засудив обвинуваченого, визнавши, що дівчина не давала своєї згоди і що обвинувачений діяв з умислом, оскільки запитувати дівчину про її згоду він міг лише за наявності відповідної причини — тобто він сумнівався в тому, чи погоджується вона на статеві зносини. Однак апеляційний суд, дійшовши висновку, що твердження обвинуваченого про те, що він сприйняв пасивність потерпілої особи як її згоду, не можна не брати до уваги, виправдав його.

iii) Ірландія

138. Принцип, згідно з яким сторона обвинувачення повинна довести відсутність факту згоди, а не наявність факту застосування сили, уже вкорінений у судовій практиці. Відсутність згоди є питанням факту, яке вирішує суд присяжних з урахуванням усіх відповідних обставин та дотриманням напутнього слова судді. Щодо наявності ознаки *mens rea* (злого умислу зґвалтування), обвинувачений може посилатися при захисті на своє «щире переконання» і може бути виправданий судом, якщо справді йому не могло спастись на думку, що потерпіла особа не погоджується.

iv) Сполучене Королівство

139. До 1976 року зґвалтування за загальним правом визначалося як незаконні статеві зносини з жінкою без її згоди, за допомогою сили, з використанням переляку потерпілої особи чи шляхом введення її в оману. Раніше, щоб довести факт зґвалтування, необхідно було мати факти завдання тілесних ушкоджень, які були доказами застосованої сили та відповідного опору.

140. Після 1976 року, згідно із законом, чинним на сьогодні, сторона обвинувачення повинна довести, що потерпіла особа не давала згоди. Відсутність згоди є ключовою ознакою (*actus reus*) зґвалтування. Тягар доведення покладається при цьому на сторону обвинувачення. У законодавстві немає визначення, що означає «згода» чи «відсутність згоди». «Чи була згода» — це питання факту, яке вирішує суд присяжних після заслуховування напутнього слова судді. У справі Олугбої (*Olugboja* [1982] QB 320, [1981] 3 All ER 443), що має прецедентне значення, обвинувачений та його друг взяли підвезти додому двох дівчат підліткового віку. Натомість вони привезли їх в інший будинок, де друг обвинуваченого зґвалтував одну з дівчат, якій було 16 років. Після цього обвинувачений також мав статеві зносини з нею. Він наказав їй зняти брюки, що вона й зробила, оскільки була перелякана, а в кімнаті було темно. Вона сказала йому: «Не чіпайте мене!» Він штовхнув її на диван і вступив з нею в статеві зносини. Вона не кричала і не відбивалася. Його було визнано винним у зґвалтуванні. Лорд-суддя Данн (*Dunn*) зазначив:

«Увагу [присяжних] слід звернути на те, що в поняття «згода» чи «відсутність згоди» необхідно вкладати звичайний зміст, і — якщо потрібно, то на прикладі, — їм треба пояснити, що між згодою і підкоренням необхідно бачити різницю; кожна згода включає в себе підкорення, але це аж ніяк не означає, що підкорення в його чистому сенсі включає в себе згоду... [Присяжним] слід пояснити, що вони мають зосередитися на з'ясуванні душевного стану потерпілої особи безпосередньо перед актом статевих зносин, враховуючи при цьому всі відповідні обставини, і зокрема події, які передували цьому акту, а також її реакцію на них, яка свідчить про відбиток цих подій в її душі».

141. На думку деяких юридичних експертів, незважаючи на рішення у справі Олугбої, реальна практика свідчить про малу ймовірність судового переслідування, якщо жінка підкорилася за обставин подібного психологічного тиску й потрапивши у пастку, як це було у справі Олугбої, але за відсутності погроз.

142. Сторона обвинувачення повинна також довести наявність ознаки *mens rea*, тобто що виконавець злочину або усвідомлював, що потерпіла особа не дає своєї згоди, або не надавав достатнього значення тому, дає вона свою згоду чи ні. Така безпечність виконавця злочину мала місце, якщо він «зовсім не замислився над цим» або якщо він, усвідомлюючи, що інша особа «можливо, і не погоджується, все одно продовжував» (*R. v. Gardiner* [1994] Crim LR 455).

v) Сполучені Штати Америки

143. Існує кілька різних визначень того, що у п'ятдесяти штатах, як правило, іменується «зґвалтуванням»; але, незважаючи на значні варіації у визначенні, штати мають спільну позицію щодо питання відсутності згоди. Зокрема, на практиці встановлено принцип, згідно з яким для доведення потерпілою особою, що вона не давала згоди вступати в статеві зносини, їй не потрібно доводити факт чинення нею опору нападників. Достатнім є усне вираження своєї незгоди. У справі

«Співдружність проти Берковіца» (Commonwealth v. Berkowitz), (Pa. 641 A.2d 1161 (1994)) підсудний вступив у статеві зносини із знайомою в кімнаті університетського гуртожитку, хоча вона говорила «ні» протягом усього акту. Суди штату Пенсильванія постановили, що слово «ні», неодноразово повторене потерпілою особою, було достатнім доказом її незгоди.

144. У тридцяти семи штатах діють правові норми, які прямо передбачають кримінальну відповідальність за неконсенсуальні статеві зносини без наявності зовнішньої сили (зовнішньої відносно сили, потрібної для здійснення проникнення) як за фелонію — найтяжчий статевий злочин, або місдимінон. Хоча, згідно із законодавчими формулюваннями решти тринадцяти штатів, може вимагатися факт присутності зовнішньої сили, суди у дванадцяти штатах погодилися, наприклад, з тим, що передбачену законом вимогу про доведення факту застосування сили було задоволено при встановленні факту, що підсудний лише штовхнув, або притиснув потерпілу особу, або якимось іншим чином фізично маніпулював нею; наявність факту застосування сили оцінювалася залежно від того, «чи був даний акт вчинений усупереч волі [потерпілої особи]» («Фрімен проти Штату» (Freeman v. State), 959 S.W.2d 401 (Ark. 1998)). Так, ознаку «сили» було визнано встановленою у справі, в якій виконавець злочину «придавив [потерпілу особу] вагою свого тіла», будучи «великим» чи «здоровенним», а потерпіла особа «тендітною» чи «маленькою» («Штат проти Коулмена» (State v. Coleman), 727 A.2d 246 (Conn. 1999)) та «Штат проти Планкетта» (State v. Plunkett, 934 P.2d 113 (Kan. 1997)). Верховний суд штату Нью-Джерсі зазначив:

«Будь-який акт статевого проникнення... без відповідного стверджувального і добровільного дозволу з боку потерпілої особи... становить караний за законом статевий напад. Тому для того, щоб вважати таке проникнення незаконним, немає потреби доводити застосування фізичної сили, більшої за ту, без якої неможливо здійснити акт статевого проникнення (In the Interest of M.T.S., 609 A.2d 1266, 1277 (N.J. 1992))».

145. Протягом багатьох років у кількох штатах чинними були положення, які вимагали наявності свідчень «затятого опору» з боку потерпілої від зґвалтування особи. Сьогодні цю вимогу вже скасовано. Лише у двох штатах і далі вимагають фактів чинення потерпілою від статевого нападу особою «найсерйознішого» опору (Алабама і Західна Вірджинія); однак при цьому від неї не вимагається опору, якщо вона має підстави вважати, що її опір буде марним або призведе до серйозних тілесних ушкоджень («Річардс проти Штату» (Richards v. State), 457 So.2d 893 (AL 1985)) — про «найсерйозніший» опір свідчили благаання потерпілої особи відпустити її і зупинитися).

146. У Сполучених Штатах суди дедалі частіше керуються відповідними соціологічними даними, згідно з якими реакція потерпілих від статевих нападів осіб на психологічне й психічне насильство може бути непередбачуваною. Приміром, у 1992 році Верховний суд штату Нью-Джерсі, відхиляючи необхідність доведення факту опору для цілей визнання особи винною в статевому нападі, послався на дані «емпіричних досліджень», які ставлять під сумнів «припущення, що опір з боку жінки, чинений нею з максимальним напруженням чи зусиллям, є найбільш резонною чи раціональною реакцією на зґвалтування». Насправді часто трапляється так, що для заволодіння своєю жертвою гвалтівникові достатньо примусити її до цього, діючи спритно, або залякати. Як свідчить більшість справ, у яких йдеться про зґвалтування дітей, необхідності в насильстві для їх підкорення немає. Суди вже також визнають, що деякі жінки на початку статевого нападу ціпеніють від страху, тому не можуть чинити опір («Громада проти Фйнігуза» (People v. Iniguez), 872 P.2d 1183, 1189 (Cal. 1994)).

vi) Правові системи інших держав

147. «Інтерайтс» також подала результати дослідження відповідного законодавства Австралії, Канади і Південної Африки, на підставі яких вона робить висновок, що у цих країнах відсутність згоди є визначальною ознакою зґвалтування та сексуального посягання і що там немає необхідності в доведенні факту застосування фізичної сили виконавцем злочину або чинення фізичного опору потерпілою особою.

В. ОЦІНКА СУДУ

1. Загальний підхід

А) ІСНУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ЗАБЕЗПЕЧИТИ ПОКАРАННЯ ЗА ЗГВАЛТУВАННЯ І ПРОВЕСТИ РОЗСЛІДУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ЗГВАЛТУВАННЯ

148. Беручи до уваги характер і суть скарг заявниці в цій конкретній справі, Суд доходить висновку, що їх необхідно розглянути передусім у світлі статей 3 і 8 Конвенції.

149. Суд знову наголошує, що обов'язок Високих Договірних Сторін за статтею 1 Конвенції гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в Конвенції, взятий у поєднанні зі статтею 3, вимагає від держав вживати заходів для того, щоб не допустити поганого поводження стосовно осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, зокрема й погане поводження з боку приватних осіб (див. рішення у справах «А. проти Сполученого Королівства» (A. v. the United Kingdom) від 23 вересня 1998 року, Reports of Judgments and Decisions 1998-VI, с. 2699, п. 22; «Z. та інші проти Сполученого Королівства» (Z. and Others v. the United Kingdom) від 26 листопада 2002 року, [GC], №29392/95, п. 73–75, ECHR 2001-V; та «E. та інші проти Сполученого Королівства» (E. and Others v. the United Kingdom), №33218/96).

150. Позитивні обов'язки держави безпосередньо впливають із передбаченого статтею 8 права на реальне забезпечення поваги до приватного життя; ці обов'язки можуть означати необхідність вжиття заходів навіть у сфері стосунків між людьми. Хоча вибір засобів для забезпечення дотримання вимог статті 8 у сфері захисту проти актів з боку фізичних осіб у принципі перебуває в межах самостійної оцінки держави, ефективне запобігання таким серйозним злочинам, як згвалтування, що загрожують основоположним цінностям і найважливішим аспектам приватного життя, вимагає наявності дієвих кримінально-правових норм. Діти та інші уразливі категорії людей, зокрема, мають право на ефективний захист (див. рішення у справі «Х та Y проти Нідерландів» (X and Y v. the Netherlands) від 26 березня 1985 року, серія А, № 91, с. 11–13, п. 23, 24 і 27; та справу «Оґест проти Сполученого Королівства» (August v. the United Kingdom), ухвала від 21 січня 2003 року, № 36505/02).

151. У низці справ з вимог статті 3 Конвенції впливає позитивний обов'язок провести офіційне розслідування (див. рішення у справі «Асьонов та інші проти Болгарії» (Assenov and Others v. Bulgaria) від 28 жовтня 1998 року, Reports 1998-VIII, с. 3290, п. 102). У принципі, не можна вважати, що про такі позитивні обов'язки йдеться лише у випадках, які стосуються актів поганого поводження з боку носіїв державних повноважень (див., mutatis mutandis, «Кальвеллі і Чільйо проти Італії» (Calvelli and Ciglio v. Italy) [GC], № 32967/96, ECHR 2002-I).

152. Крім того, Суд не виключає можливості того, що позитивний обов'язок держави за статтею 8 із забезпечення фізичної недоторканності особи може торкатися питань стосовно ефективності кримінального розслідування (див. рішення у справі «Осман проти Сполученого Королівства» (Osman v. the United Kingdom) від 28 жовтня 1998 року, Reports 1998-VIII, с. 3164, п. 128).

153. На цих підставах Суд вважає, що зі статей 3 і 8 Конвенції безпосередньо впливає позитивний обов'язок держав запровадити кримінально-правові норми, які ефективно забезпечують покарання за згвалтування, а також застосовувати їх на практиці, вдаючись до ефективного розслідування і судового переслідування в таких випадках.

В) СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ ОЗНАК ЗГВАЛТУВАННЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗМІСТ ПОЗИТИВНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЗАБЕЗПЕЧИТИ АДЕКВАТНИЙ ЗАХИСТ

154. Щодо засобів забезпечення адекватного захисту проти згвалтування, держави, безсумнівно, мають широкий простір для самостійної оцінки. Зокрема, вони повинні брати до уваги специфіку уявлень, зумовлених культурним розвитком, умови в даній країні та існуючі традиційні підходи.

155. Разом з тим межі самостійної оцінки національних органів влади визначаються положеннями Конвенції. Роз'яснюючи цю вимогу, Суд, зважаючи на те, що Конвенція є передусім системою, призначеною для захисту прав людини, повинен взяти до уваги зміни, які відбуваються у відповідному праві самих Договірних держав і, наприклад, врахувати ті тенденції, які свідчать про напрацювання схожих стандартів у згаданій сфері (див. «Кристіна Гудвін проти Сполученого Королівства» (*Christine Goodwin v. the United Kingdom*), [GC], № 28957/95, п. 74, ECHR 2002-VI).

156. Суд звертає увагу на те, що раніше національно право і практика деяких держав вимагали у справах про зґвалтування наявності доказу застосування фізичної сили та чинення фізичного опору. Однак протягом останніх десятиріч у Європі та деяких інших частинах світу чітко спостерігається постійна тенденція до відмови від формалістичних визначень і вузького тлумачення закону в цій сфері (див. пункти 88–108 і 126–147 вище).

157. Найперше, виявлено, що в законодавчих актах європейських держав уже немає вимоги наявності доказів щодо чинення потерпілою особою фізичного опору.

158. Європейські та деякі інші держави вже вилучили з положень загально-правового характеру та/або прецедентного права будь-які посилання на ознаку застосування фізичної сили (див. пункти 98, 100 і 138–147 вище, які стосуються Сполученого Королівства, Ірландії, Сполучених Штатів Америки та інших держав). В ірландському законодавстві прямо зазначено, що висновок про наявність згоди не можна робити з відсутності фактів чинення опору (див. пункт 98 вище).

159. У більшості європейських країн, які розвивалися під впливом континентальної правової традиції, визначення терміна «зґвалтування» містить посилання на застосування насильства виконавцем злочину чи на його погрози застосувати насильство. Однак важливо, щоб складником цього злочину в судовій практиці стосовно зґвалтування та відповідній правовій теорії вважалася відсутність згоди, а не фактів застосування сили (див. пункти 90–97, 99 і 130–137 вище).

160. До законодавства Бельгії в 1989 році було внесено поправки, згідно з якими будь-який акт статевого проникнення становить зґвалтування, якщо його вчинено стосовно особи, яка не дає на це згоди. Отже, хоча в законодавчому акті залишається посилання на застосування «насильства, примусу чи хитрощів», які караються за законом як засоби примушування до неконсенсуального акту, насильство та/або фізичний опір не є елементами зґвалтування в бельгійському праві (див. пункти 130–137 вище).

161. У деяких державах, незалежно від конкретного формулювання, обраного їхніми законодавчими органами, на практиці судове переслідування за неконсенсуальні статеві акти здійснюється на підставі тлумачення відповідних законодавчих термінів («примус», «насильство», «тиск», «погроза», «хитрощі», «раптовість» чи ін.) і доказів, оцінених у контексті наявних обставин справи (див. пункти 95 і 130–147 вище).

162. Суд також зазначає, що ухвалена Комітетом міністрів рекомендація свідчить про досягнуту між державами — членами Ради Європи домовленість щодо необхідності, заради ефективного захисту жінок проти насильства (див. пункт 101 вище), забезпечувати покарання за неконсенсуальні статеві акти, «[зокрема] у справах, у яких потерпіла особа не виявляє ознак опору», та проводити подальшу реформу в цій сфері.

163. У міжнародному кримінальному праві нещодавно визнано, що застосування сили не є ознакою зґвалтування і що використання примусових обставин з метою домогтися вступу в статеві зносини мають також каратися за законом. Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії дійшов висновку, що в міжнародному кримінальному праві будь-яке статеве проникнення без згоди потерпілої особи становить зґвалтування і що згода має бути добровільною, тобто результатом її доброї волі, оціненої таким чином у контексті наявних обставин (див. пункти 102–107 вище). Хоча згадане вище визначення формулювалося, зокрема, у контексті справ про зґвалтування, які

вчинялися в умовах збройного конфлікту, воно також відбиває загальну тенденцію до визнання відсутності згоди неодмінною ознакою зґвалтування та сексуального посягання.

164. Згідно з даними, наданими «Інтерайтс», досягнуто нового розуміння способу, в який потерпіла особа реагує на зґвалтування: особи, які стають об'єктами сексуальних посягань — зокрема неповнолітні дівчата, — здебільшого не чинять жодного фізичного опору, що може пояснюватися цілою низкою психологічних факторів або страхом зазнати насильства з боку виконавця злочину.

165. Мало того, розвиток права і практики у цій сфері відображає еволюцію суспільств у напрямку ефективного забезпечення рівності та поваги до статевої автономії кожної людини.

166. Зважаючи на згадане вище, Суд визнає, що внаслідок негнучкості в підходах до судового переслідування за статеві злочини, зокрема чинності вимоги щодо наявності доказів чинення фізичного опору за всіх обставин, певні види зґвалтування можуть залишитися без покарання, що ставить під загрозу мету забезпечення ефективного захисту статевої автономії людини. Як свідчать сучасні стандарти і тенденції у цій сфері, позитивні обов'язки, які випливають зі статей 3 і 8 Конвенції, вимагають від держав-членів забезпечувати покарання за неконсенсуальний статевий акт і проводити ефективне розслідування у такій справі, включаючи справи з відсутністю доказів чинення фізичного опору потерпілою особою.

С) ЗАВДАННЯ СУДУ В ЦІЙ СПРАВІ

167. Виходячи із згаданого вище, Суд має розглянути, чи оскаржені закони, судова практика та їх застосування у цій справі, разом зі стверджуваними недоліками у відповідному розслідуванні, є настільки недосконалими, щоб свідчити про порушення державою-відповідачем своїх позитивних обов'язків за статтями 3 і 8 Конвенції.

168. Суд має розглянути лише згадане вище питання. В його завдання не входить розгляд скарг про помилки чи окремі недоліки в розслідуванні; Суд не може підмінити собою національні органи в оцінюванні фактів справи, а також не може вирішувати питання щодо кримінальної відповідальності стверджуваних виконавців злочину.

2. Застосування Судом свого підходу

169. Заявниця стверджувала, що позиція органів влади в її справі пояснюється недосконалістю законодавства і є свідченням пануючої практики судового переслідування виконавців злочину лише за умови наявності доказів чинення значного фізичного опору.

170. Суд бере до уваги, що в пункті 1 статті 152 Кримінального кодексу немає згадки про вимогу наявності доказів чинення потерпілою особою фізичного опору і визначення у ньому терміна «зґвалтування» мало відрізняється від формулювань, які містяться в законодавчих актах інших держав-членів. Як уже згадувалося вище, в багатьох правових системах у визначенні терміна «зґвалтування» і далі існує посилання на засоби, які виконавець злочину використав для підкорення потерпілої особи (див. пункти 74 і 88–100).

171. Однак вирішальне значення має те, який зміст вкладається у такі слова, як «сила» чи «погрози», або в інші терміни, які вживаються в юридичних визначеннях. Наприклад, у деяких державах факт застосування «сили» у випадках зґвалтування вважають встановленим лише на підставі факту, що виконавець злочину без згоди потерпілої особи розпочав статевий акт або утримував її маніпулював її тілом для здійснення статевого акту без її згоди. Як було зазначено вище, незважаючи на розбіжності в законодавчих визначеннях, у судовій практиці деяких держав спостерігається намагання дати таке тлумачення цьому визначенню, яке б охоплювало будь-який неконсенсуальний статевий акт (див. пункти 95 і 130–147).

172. У цій справі, за відсутності судової практики, яка прямо давала б відповідь на запитання, чи є карним за болгарськими законами кожний статевий акт, вчинений без згоди потерпілої особи, важко робити які-небудь надійні загальні висновки з цього питання на підставі рішень Верховного суду та юридичних публікацій (див. пункти 75–85 вище). При розгляді конкретної справи висновок про наявність ознак примусу у статевому акті завжди залежить від судової оцінки фактів. Ще однією проблемою є відсутність таких, що заслуговують на довіру, досліджень прокурорської практики у справах, які ніколи не потрапили до суду.

173. Проте варто зазначити, що Уряд не спромігся надати копії судових рішень чи юридичних коментарів, які цілком спростовували б твердження про обмежувальний підхід у судовому переслідуванні за зґвалтування. Власні подання Уряду стосовно ознак зґвалтування в болгарському праві були суперечливі й розпливчасті (див. пункти 122 і 123 вище). Нарешті, той факт, що переважна більшість оприлюднених рішень Верховного суду стосувалася зґвалтувань, вчинених із застосуванням значної сили (окрім тих, в яких потерпіла особа мала фізичні або психічні вади), хоч і не є вирішальним, але може розглядатися як свідчення того, що в більшості справ, у яких встановлено факт застосування незначної фізичної сили або чинення незначного опору чи відсутності застосування сили/чинення опору, судове переслідування не порушувалося (див. пункти 74–85, 113, 122 і 123 вище).

174. Суд не зобов'язаний шукати остаточні відповіді стосовно загальної практики вирішення болгарськими органами влади справ про зґвалтування. Для цілей цієї справи достатньо буде взяти до уваги, що твердження заявниці про обмежувальну практику ґрунтується на розумних аргументах і Уряд не оспорював його.

175. Щодо конкретних фактів справи заявниці, Суд зважає на те, що в ході розслідування було заслухано багато свідків і призначено експертизу психолога і психіатра. Справу було розслідувано, і прокурори прийняли вмотивовані рішення, навівши деякі пояснення щодо своєї позиції (див. пункти 44–65 вище).

176. Суд визнає, що органи влади Болгарії зіткнулися зі складним завданням, оскільки у них були дві протилежні версії подій і недостатньо «прямих» доказів. Суд віддає належне зусиллям, яких доклали слідчий і прокурори у цій справі.

177. Проте Суд зазначає, що існування двох розбіжних версій щодо подій у справі, безумовно, вимагало оцінки достовірності показань у контексті цих подій, а також перевірки достовірності наявних обставин. Але для перевірки достовірності версії подій, наданої з боку Р. і А. та їхніми свідками, було зроблено мало. Зокрема, не було проведено очної ставки для таких свідків, як пані Т. і пан М., показання яких суперечили одне одному. Жодних спроб не було зроблено для того, щоб з більшою точністю встановити часові прив'язки щодо цих подій. Заявниці та її представникові не надали можливості поставити запитання свідкам, яких вона звинуватила у кривосвідченні. У своїх рішеннях прокурори не приділили ніякої уваги питанню про те, чи заслуговувала на довіру версія подій, наведена Р. та А., тоді як деяким з їхніх показань неможливо було довіряти без перевірки — наприклад, твердженню, що заявниця, якій тоді було 14 років, почала пестити А. через кілька хвилин після того, як вона вперше в житті мала статеві зносини з іншим чоловіком (див. пункти 16–65 вище).

178. Тому Суд вважає, що органи влади не з'ясували наявних можливостей для встановлення всіх супутніх обставин у справі і не провели достатнього аналізу достовірності розбіжних показань.

179. Надзвичайно важливо, що причиною такого недогляду є, безсумнівно, переконання слідчого та прокурора в тому, що, оскільки стверджуване діяння було «зґвалтуванням на побаченні», вони, не маючи таких «прямих» доказів зґвалтування, як сліди насильства та опору чи покликів про допомогу, не в змозі, на підставі оцінки всіх супутніх обставин, дійти висновку про доведену відсутність згоди і, отже, про доведений факт зґвалтування. Про такий підхід явно свідчить позиція слідчого, і зокрема

рішення районного прокурора від 13 травня 1997 року та рішення генерального прокурора від 24 червня 1997 року (див. пункти 55, 60, 61, 64 і 65 вище).

180. Крім того, як свідчать матеріали, прокурори не виключали ймовірності того, що заявниця не давала згоди, але вирішили, що в будь-якому випадку, з огляду на недоведеність факту чинення опору, не можна робити висновок про усвідомлення виконавцями злочину відсутності згоди з боку заявниці (див. текст рішень прокурорів у пунктах 64 і 65 вище). Прокурори не скористалися можливістю перевірити наявність ознаки *mens rea* шляхом оцінювання всіх обставин — наприклад, стверджуючого факту, що вони умисне ввели заявницю в оману, для того щоб відвезти її в безлюдну місцевість, створивши таким чином сприятливі умови для примусу, — а також шляхом оцінювання достовірності версії фактів, наведеної цими трьома чоловіками та викликаними ними свідками (див. пункти 21, 63 і 66–68 вище).

181. Суд вважає, що, хоча на практиці, можливо, іноді важко довести факт відсутності згоди без наявності «прямих» доказів зґвалтування, таких як сліди насильства чи показання безпосередніх свідків, органи влади все ж таки повинні перевірити всі факти і приймати рішення на підставі оцінки всіх наявних обставин. Розслідування та його висновки мають зосереджуватися на питанні незгоди.

182. Цього не було зроблено у справі заявниці. Суд доходить висновку, що органи влади не провели достатнього розслідування наявних обставин у справі заявниці через те, що надмірно акцентували на необхідності «прямих» доказів зґвалтування. Їхній підхід у цій конкретній справі був обмежувальним, який практично наділяє «чинення опору» статусом визначальної ознаки цього злочину.

183. Органи влади також можна критикувати за ненадання належного значення особливій уразливості осіб юного віку та особливим психологічним факторам, які присутні у справах стосовно зґвалтування неповнолітніх осіб (див. пункти 58–60 вище).

184. Крім того, вони допустили значні затримки з розслідуванням справи (див. пункти 44–46 вище).

185. Таким чином, Суд, не висловлюючись з приводу вини Р. та А., визнає, що ефективність розслідування у справі заявниці, і зокрема підхід, який продемонстрували в цій справі слідчий і прокурори, не відповідає вимогам, які впливають з позитивних обов'язків держав — оцінених у світлі відповідних сучасних стандартів, існуючих у порівняльному та міжнародному праві, — щодо впровадження та ефективного застосування системи кримінального права, яка забезпечує покарання всіх форм зґвалтування та сексуальних посягань.

186. Стосовно аргументу Уряду, що національна правова система забезпечувала можливість вчинення проти виконавців злочину цивільного позову про відшкодування шкоди, Суд зазначає, що він не підкріплений відповідними доказами. У будь-якому випадку, як зазначено вище, ефективний захист проти зґвалтування і сексуальних посягань вимагає заходів кримінально-правового характеру (див. пункти 124 і 148–153 вище).

187. Таким чином, Суд визнає, що в цій справі держава-відповідач допустила порушення своїх позитивних обов'язків як за статтею 3, так і за статтею 8 Конвенції. Він також постановляє, що жодного окремого питання за статтею 13 Конвенції не постає.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 14 КОНВЕНЦІЇ

188. Порівнюючи текст пункту 2 статті 157 і текст статті 152 Кримінального кодексу, в яких йдеться про «вік згоди» щодо вступу в статеві зносини, заявниця скаржилася, що, згідно із законом, захист проти зґвалтування неповнолітніх особами однієї статі кращий, ніж захист проти зґвалтування неповнолітніх особами протилежної статі.

У статті 14 Конвенції зазначено:

«Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин».

189. Виходячи зі своїх наведених вище висновків, Суд вважає, що немає необхідності розглядати цю скаргу у світлі статті 14 Конвенції.

III. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

190. У статті 41 Конвенції зазначено:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

A. ШКОДА

191. Заявниця стверджувала, що, незважаючи на роки, які минули після її зґвалтування, вона й далі страждає від отриманої внаслідок цього психічної травми. Значною мірою це є наслідком того, що відповідне право і практика не забезпечили ефективного захисту. Крім того, розслідування в її справі було недостатнім, і це змушує її почуватися жертвою.

192. На цій підставі, посилаючись на кілька рішень Суду у справах про сексуальні посягання, заявниця вимагала компенсації за моральну шкоду в розмірі 20 000 євро.

193. Уряд стверджував, що заявлена сума надмірна.

194. Суд вважає, що заявниця таки зазнала страждань і психічної травми, які, принаймні певною мірою, є наслідком недоліків у підході органів влади, виявленому в цій справі. Оцінюючи розмір шкоди за принципом справедливості, Суд присуджує їй 8000 євро.

B. СУДОВІ ТА ІНШІ ВИТРАТИ

195. Заявниця вимагала 4740 євро на покриття витрат, пов'язаних з оплатою правової допомоги в її справі: загалом 118,5 годин, з розрахунку 40 євро за годину. Вона надала договір, який її мати уклала з адвокатом в 2003 році стосовно гонорару, а також таблиць обліку відпрацьованих годин. Адвокат заявниці пояснив, що цей договір підписаний матір'ю, оскільки тоді, коли він укладався, заявниця була неповнолітньою.

196. Уряд стверджував, що цей договір не дійсний, оскільки у вересні 1998 року заявниці виповнилося 18 років і відтоді її мати вже не мала права діяти від її імені. Навіть на момент початкового договору, який, напевно, було укладено між матір'ю та адвокатом в усній формі, заявниці вже було понад 14 років і, отже, вона, за болгарським законодавством, мала право виконувати юридичні дії зі схвалення своєї матері.

197. Уряд також стверджував, що сторони погодилися на погодинну ставку розміром 40 євро в 2003 році, тобто на останньому етапі судового провадження, а це означає, що ставка гонорару завищена і необґрунтована. За «інших обставин» заявниця не погодилася б сплачувати такі суми.

198. Згідно з усталеною практикою Суду, компенсація судових та інших пов'язаних із провадженням витрат може бути присуджена за статтею 41 лише у випадку, коли встановлено, що ці витрати справді мали місце, були неминучими і якщо розмір цих витрат є обґрунтованим. Крім того, компенсація судових витрат можлива лише тією мірою, якою вони стосуються встановленого порушення

(рішення у справі «Беєлер проти Італії» (Beyeler v. Italy) від 28 травня 2002 року (справедлива сатисфакція), [GC], № 33202/96, п. 27).

199. Уряд не заперечував того факту, що адвокат заявниці, отримавши довіреність від 27 листопада 1997 року, підписану заявницею та її матір'ю, виконав відповідну юридичну роботу в її справі ще тоді, коли заявниця не досягла повноліття (див. пункти 2 і 9 вище). Не стверджувалося того, що заявниця оспорує рахунок витрат, пред'явлений їй адвокатом, і що заявлені суми не пов'язані з порушенням, виявленим у цій справі. За таких обставин немає сумніву, що судові витрати, компенсацію яких вимагає заявниця, справді мали місце і були неминучими.

200. Уряд не заперечував проти заявленої кількості годин юридичної роботи. Суд також вважає, що ставка в 40 євро за годину не є надмірною. Отже, віднімаючи вже отримані 630 євро правової допомоги, яка надавалася заявниці Радою Європи, Суд присуджує їй компенсацію витрат у розмірі 4110 євро.

С. ВІДСОТКИ У РАЗІ НЕСВОЄЧАСНОЇ СПЛАТИ

201. Суд вважає за доцільне нараховувати, у разі несвоєчасної сплати компенсації, відсотки в розмірі граничної кредитної ставки Європейського центрального банку плюс три відсоткові пункти.

На цих підставах Суд одноголосно

1. Постановляє, що держава-відповідач допустила порушення своїх позитивних обов'язків як статтю 3, так і за статтю 8 Конвенції.
2. Постановляє, що жодного окремого питання за статтю 13 Конвенції не постає.
3. Постановляє, що немає необхідності розглядати скарги заявниці, подані з посиланням на статтю 14 Конвенції.
4. Постановляє:
  - a) що упродовж трьох місяців від дати набрання цим рішенням, відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, статусу остаточного, держава-відповідач має сплатити заявниці такі суми компенсації (після переведення їх в одиниці національної валюти держави-відповідача за курсом, що діє на день розрахунку):
    - (i) 8000 (вісім тисяч) євро стосовно моральної шкоди,
    - (ii) 4110 (чотири тисячі сто десять) євро стосовно судових та інших витрат, та
    - (iii) будь-який податок, який може стягуватися з вищезазначених сум;
  - b) що зі спливом зазначених вище трьох місяців і до остаточного розрахунку на названу суму нараховуватиметься відсоток у розмірі граничної кредитної ставки Європейського центрального банку, чинної у відповідний період невиконання цих платежів, плюс три відсоткові пункти.
5. Відхиляє решту вимог заявниці стосовно справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою і повідомлено письмово 4 грудня 2003 року, відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Регламенту Суду.

*Сьорен Нільсен,
заступник Секретаря*

*Крістос Розакіс,
голова*

Відповідно до пункту 2 статті 45 Конвенції та пункту 2 правила 74 Регламенту Суду, до цього рішення долучено окрему думку судді Тюлкен, що збігається з позицією більшості Суду.

Парафовано: К. Р., С. Н.

ОКРЕМА ДУМКА СУДДІ ТЮЛКЕН, ЩО ЗБИГАЄТЬСЯ З ПОЗИЦІЄЮ БІЛЬШОСТІ СУДУ

У цій особливо тонкій і делікатній справі я хочу висловити кілька додаткових зауважень.

1. Я вважаю важливим і значущим те, що Суд має розглянути цю справу як у світлі статті 3, так і статті 8 Конвенції. Згвалтування становить порушення не лише права на особисту недоторканність (і фізичну, і психологічну), що ґарантується статтею 3, а й право на автономію, яке є складником права на повагу до сімейного життя, що ґарантується статтею 8.

2. Я цілком погоджуюся із загальним підходом Суду (див. пункт 148 рішення Суду і наступні пункти після нього). Єдине питання, яке я хотіла б прояснити, стосується використання кримінально-правових засобів захисту. Посилаючись, зокрема, на рішення у справі «Х та Y проти Нідерландів» від 26 березня 1985 року (серія А, № 91), Суд зазначає, що «зі статей 3 і 8 Конвенції безпосередньо випливає позитивний обов'язок держав запровадити кримінально-правові норми, які ефективно забезпечують покарання за згвалтування» (див. пункт 153). Треба визнати прийнятність застосування кримінального права у справах, які стосуються правопорушень такого виду. Втім, також важливо, з більш загального погляду, наголосити, як це, до речі, Суд і зробив у рішенні у справі «Х та Y проти Нідерландів», що «застосування кримінального права не обов'язково є єдиною відповіддю» (с. 12, п. 24, останнє речення). Я вважаю, що кримінальне провадження має залишатися як в теорії, так і на практиці останнім засобом чи допоміжним засобом правового захисту і що його використання, навіть у контексті позитивних обов'язків, має бути певною мірою «стриманим». Стосовно думки, що кримінально-правові засоби захисту є в будь-якому випадку найефективнішими засобами запобігання злочинам, результати досліджень, викладені Європейським комітетом з проблем злочинності в доповіді з питань декриміналізації (Report on Decriminalisation), явно показують, що ефективність загального запобігання, яке ґрунтується на кримінальному законодавстві, залежить від різних факторів і що такий підхід «не є єдиним засобом запобігання небажаній поведінці»¹⁶.

3. Якщо виходити з цих міркувань, у цій справі, як і у справі «Х та Y проти Нідерландів» (с. 13, п. 27), держава, оскільки вона обрала систему захисту, що ґрунтується на кримінальному праві, повинна подбати про повне й жорстке застосування відповідних кримінально-правових положень, аби на практиці забезпечити ефективний захист заявниці. З огляду на це, зауваження Суду, що «розслідування та його висновки мають зосереджуватися на питанні незгоди» (див. пункт 181 цього рішення) має, на мою думку, першорядне значення.

16 European Committee on Crime Problems, Report on Decriminalisation, Strasbourg, Council of Europe, 1980, pp. 75–78.

Експрес-опитування

ПРИКЛАДИ ЗАПИТАНЬ ДЛЯ ЕКСПРЕС-ОПИТУВАННЯ (ЗАЛЕЖНО ВІД НАВЧАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ)

ПРИКЛАД 11

Запитання для експрес-опитування

Визначте форму дискримінації – публічне розміщення реклами житлового комплексу зі слоганом «Я твоя сусідка, вгадай – буду зверху чи знизу»

1. Пряма дискримінація
2. Непряма дискримінація
3. Пособництво у дискримінації
4. Підбурювання до дискримінації
5. Утиск

ПРИКЛАД 12

Запитання для експрес-опитування

Розгляд справ про зґвалтування жінки колегією, яка складається з чоловіків, відрізняється від розгляду такої ж справи судьями-жінками:

Погоджуюсь / Не погоджуюсь

ПРИКЛАД 13

Запитання для експрес-опитування

У магазині техніки розміщені банери (на фото): «Ми завжди раді вашим чотирилапим, вусатим, пухнастим та вухастим друзям» та «Місце, де цікаво провести час, поки ваша дівчина вибирає сукню». Чи є ці банери сексистськими?

Так / ні

ПРИКЛАД 14

Запитання для експрес-опитування

12. Чи були у вашій практиці випадки, коли до Вас зверталися з врахуванням вашої статі? («Ви як жінка/чоловік мене повинні зрозуміти»)

1. Ні
2. Бували поодинокі випадки
3. Інколи
4. Так, це поширене явище.

Донори

Програми підтримки ОБСЕ для України

АВСТРІЯ

НІМЕЧЧИНА

АЛБАНІЯ

НОРВЕГІЯ

БЕЛЬГІЯ

ПОЛЬЩА

БОЛГАРІЯ

ПОРТУГАЛІЯ

ЕСТОНІЯ

РУМУНІЯ

ІРЛАНДІЯ

СЛОВАЧЧИНА

ІСЛАНДІЯ

СПОЛУЧЕНЕ КОРОЛІВСТВО

ІТАЛІЯ

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ

КАНАДА

ФІНЛЯНДІЯ

ЛАТВІЯ

ФРАНЦІЯ

ЛИТВА

ЧЕХІЯ

ЛІХТЕНШТЕЙН

ЧОРНОГОРІЯ

ЛЮКСЕМБУРГ

ШВЕЙЦАРІЯ

МОНАКО

ШВЕЦІЯ

НІДЕРЛАНДИ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

